

özv. Koronczai Dezsőné, Bihary Jolán

Az interjút készítette, szerkesztette:
ThDr. Öllős Erzsébet
Komárom, 2015. február – március

Család

Apai nagyszülők: a Bihary-család

Tősgyökeres komáromi református magyar családból származom. 1933. március 12-én születtem Komáromban, első és egyetlen gyerekként a szüleimnek a Megyercsi utca 8. szám alatt, a nagyszüleim házában. A Megyercsi utcában régi kis földszintes házak voltak. A mi házunk egy nagyméretű ház volt sok helyiséggel; a nagykapun be lehetett járni kocsival is. A házhoz tartozott egy kicsi kis konyhakert, virágoskert, baromfiudvar és sok-sok kamra, amelyben a tüzelőt és a nagyapám sok szerszámát tartottuk. Édesapám, mielőtt megnősült volna az 1930-as évek elején, ezen a családi házon egy kisebb átalakítást végzett, és ott nyitott férfi fodrászüzletet. Akkor önállósította magát, mert addig mint segéd dolgozott másoknál. Ott volt a mi lakásunk, ahová én születtem, mellette volt az édesapám Lajos testvérének a lakása, aki már nő volt – nekik volt egy fiuk, szintén egyedüli gyerek –, és mellettük volt még egy lakás, ahol nagyapám és nagyanyám laktak János fiukkal, aki beteg volt, és Karolin lányukkal.

Nagyapa neves ácsmester volt Komáromban, segédekkel dolgozott. Annak idején az egykori Prior áruház mellett volt a polgári fiúiskola [*most szlovák gimnázium*], aminek a tetőszerkezetét nagyapám és az ő emberei csinálták. Nagyon jó természetű, helyes ember volt a nagyapám: jó szakember és lelkiileg is egy végtelen jó ember. Nagyon szerették és dicsérték őt, akik valamikor nála dolgoztak. Emlékszem, hogy az édesapámhoz jártak, és mindig mondták: „Emlékszem a János bácsira, mert a János bácsi egy nagyon igazságos ember volt”. Négy-öt segédje volt a nagyapámnak, és mindig hét végén fizette őket; mindenkit úgy fizetett, ahogyan és

amennyit az illető dolgozott. Az édesapám segített neki mindig a fizetést elszámolni – ő készítette el és borítékozta neki –, és sokszor megkérdezte nagypapát, hogy „Apa, miért van az, hogy ez ennyit kap, az meg annyit kap?” Talán sajnálta, hogy a másik miért kap kevesebbet. Nagypapa megmagyarázta a fiának: „Tudod fiam, ez a bácsi reggel feljön velem a tetőre, és ott vagyunk és dolgozunk. A másik bácsi szintén feljön, szintén dolgozik, de a munkaidő alatt ötször rágyújt a cigarettára vagy a szivarra, és nem nyújt olyan teljesítményt”. Nagypapám édesapja is ács volt.

A Vág-Duna mellett volt egy fatelep, ahol az ácsok dolgoztak; ott fűrészelték. Apukám szokta mesélni, hogy amikor hazajöttek iskolából, akkor megebédeltek, és mentek a kamrába, hozták ki a tragacsot – így mondták – vagy a taligát, bebiztosították, és mentek le a telepre, oda, ahol a nagyapa dolgozott. Ott kaptak a taligába forgácsot és hulladékfát, és azt hazahozta a két fiú. Otthon a kamrába eltették, mert ugye a forgáccsal tüzeltek is, arra is használták.

Nagymamára nem nagyon emlékszem, hétéves voltam, amikor meghalt. Azt hiszem, a gyomrával betegeskedett. Biztosan nem érezte jól magát, mert nem sokat mesélt vagy beszélt, de a nagypapám annál beszédesebb volt, idős kora ellenére is. Nagyanyám édesapja asztalos mester volt.

Volt az édesapámnak egy János nevű bátyja, aki gimnáziumba járt. Nagyon jó tanuló volt, de tizenéves korában elkapott egy fertőző betegséget, és utána lebénuult. Szerencsétlent tinédzser korától egészen negyvenegy éves koráig vezetgetni kellett. Borzasztó probléma volt, mert az édesapám se volt sokszor otthon, és egy beteg embert kellett mosdatni, etetni, vezetgetni, amíg lehetett, amíg olyan állapotban volt. Bele kellett karolni és kivezetni őt kicsit a folyosóra és a diófa alá, ott nézelődött. Egyik oldalára volt béna, valamennyire a bal kezével még tudott valamit csinálni, de emígy szellemileg teljesen rendben volt. Nagy probléma volt vele, és nagyon sajnáltuk őt. Nagy türelemmel viselte a kiszolgáltatottságát, soha nem panaszkodott, és hálás volt mindenért, de lelkileg mennyit szenvedhetett ez alatt a kb. 25 év alatt? Az ápolást már ott láttam, tapasztaltam, benne voltam. Amikor a bombázások voltak, nem tudtuk őt vinni óvóhelyre sem, mert nem tudtunk vele mozogni, úgyhogy ő szegény bent feküdt vagy ült a szobájában, és hallotta, hogy itt-ott becsapott a bomba. Mikor vége volt a támadásnak, valamelyikünk mindig bement hozzá, hogy mi

megvagyunk, rendben vagyunk, hála Istennek. Először meghalt a nagyanyám, aztán meghalt a nagyapám. Nagyapám halála után ő is meghalt – még hamarább, mint ahogy a házunkat a bombatámadás érte. Pontosan azt a szobát érte a bomba, amelyikben ő meg a nagyapám laktak korábban.

Édesapám legidősebb bátyja Lajos volt, aki családjával szintén a családi házban lakott. Gondozták a szülőket és a beteg János testvérüket. Édesapámnak volt még egy kishúga, aki később Magyarországra ment férjhez. Egy fia van, és annak a családja Sopronban él. Szép családja van, kölcsönösen szeretjük, becsüljük egymást. Sok hasonlatosság van köztünk.

A nagypapa, amikor én születtem, hetven éven túl volt, úgyhogy én már csak úgy emlékszem rá, hogy az udvar közepén lévő nagy diófa alatt szokott ülni egy régi fa karosszékekben. Kalap volt a fején, mellényke volt rajta, és ott nézte, ahogyan mi gyerekek játszottunk. Az unokabátyám hét évvel idősebb volt, mint én. Ő már nagyobb fiú volt, őhöz jártak a fiúbarátok, és ugye mi mást, mint katonásdit játszottak. Mindenféle tollakkal kidíszítették magukat, és ott ökörlötte, a diófa körül játszottak. Én kisebb voltam, lány voltam, hozzám az utcabeli kislányok és az óvodás kislányok, a társaim jártak. Mi virágot szedtünk, babáztunk és ilyesmit játszottunk. Emlékszem a nagypapára, ahogyan mosolyogva örült nekünk, és olyan büszkén nézett bennünket: az egyik unokáját a fiúkkal, a másikat meg a lányokkal. Névről ismerte a barátokat és barátnőket, és beszélgetett is velük.

Nagyon emlékszem például arra, hogy azelőtt járt a fagyaltos az utcán. Tolta a kis kocsit, abból adagolta a fagyit, és csöngetett. Amikor hallottam, hogy jön a fagyaltos, mentem be és mondtam: „Anyuci, jön a fagyaltos!” – „Jól van Babikám – azt mondja –, de most előbb ettel dinnyét. A dinnyére nem passzol a fagyalt. Ne vegyünk most fagyaltot, majd holnap, mert akkor beteg leszel tőle”. Ezt megértettem, és a fagyit el volt felejtve. Soha nem mondták azt semmire, hogy nem, de olyan szépen átvezettek mindenben, hogy nem követelöztem. Másnap vagy harmadnap jött a fagyaltos, akkor már anyukám szólt: „Babikám gyere, mert jön a fagyaltos, megyünk, veszünk fagyaltot”. Akkor megvette anyu a legkisebb fagyaltot – soha semmiből nem kaptam, és nem is kértem nagyot vagy sokat. Megkaptam a fagyaltot, anyu is vett magának egy kis adagot. Leültünk a folyosón – édesapám katona volt akkor is, mint sokszor

máskor –, egy kicsit beszélgettünk. Anyu megette a felét a fagyaltnak, és akkor odaadta nekem a tölcsérrel a fél kis fagyaltot, és azt mondta: „Ott ül nagypapa a fa alatt, vidd neki oda, fog neki örülni”. Nem fogom elfelejteni, hogy amikor odavittem a kis adag fagyaltnak a felét, hogy örült. „Mi ez?” – kérdezte. „Fagyi, anyu küldte” – „Jaj, köszönöm!” – azt mondta. Nagyon szerette az édességet a nagypapa. Soha nem bővölködtünk semmiben, nagy beosztással éltünk mindig, de soha nem volt úgy, hogy éhezünk, még a háborúban sem. Volt, hogy annyi zsírja volt csak anyunak, hogy még két főzelék-rántásnak elég volt, de mire elfogyott, addigra valahonnan mindig kaptunk: vagy hoztak, vagy vettünk, vagy tudtunk szerezni. Így emlékszem a nagypapára, ez a fagyaltos történet nagyon előttem van. Azután még kétszer-háromszor én csináltam meg ezt a gesztust. Anyu vett nekem fagyaltot, és bement, végezte a dolgát, én játszottam. Ránéztem, a tölcsérben még egy kicsi volt, nem a fele, csak egy kicsi, de hátramentem vele, és odaadtam a nagypapának. Soha nem voltam elkényeztetett, önző, mindig magamtól, jó szívvel tudtam adni és segíteni.

És még egy kép, ami nagyon előttem van a nagyapámról: ahogy ott ült a diófa alatt, és nézegette a virágokat. Egypár tyúk volt a háta mögött a kis baromfiudvarban. És nem cigarettázott, hanem pipázott, vagy szivarja volt – ha volt, mert sok minden másra kellett, nem nagyon telt a pipára se meg a szivarra se. Akkor már semmi bevételük nem volt, és ők még a nyugdíjat nem ismerték. 1942-ben édesapám kint volt a fronton a Donnál. Mint minden közkatona, zsebpénzt kapott. Azon kívül, mint férfitoldár, nyírta főleg a tisztek haját, és borotvált is, amiért szintén kapott egy kis pénzt. Mivel nem dohányzott, és nem tudta elkölteni (azt írta az egyik lapján: *„itt csak tetűt lehet kapni”*), volt lehetősége haza küldeni. Mikor megérkezett a pénz, jött utána a lap is, hogy anyu vigyen el engem a kis barátnőimmal meg a három fiú unokatestvéremmel az iskolaév végén cukrászdába egy fagyira vagy süteményre, mert a fiúk megírták neki ki a frontra, hogy milyen volt a bizonyítványuk. Ő ennek nagyon örült, mert általában jó tanulók voltunk. Az egész nagy család, szomszédok leveleztek vele, még csomagot is küldtek neki, mert szerették.

A katonák ugye kaptak mindennap, én nem tudom, talán öt darab cigarettát. Édesapám soha nem cigarettázott, tehát amit kapott, eltette. Voltak katona barátai, akik viszont nagy dohányosok voltak, és szenvedtek, mert nem volt cigaretta – édesapám odaadta nekik a saját adagját. Arra emlékszem, hogy egyszer valaki

csöngetett, én mentem beengedni. Mondta, hogy minket keres. Jött anyu is, és a folyosón leültünk, mert széles folyosónk volt. Én is kíváncsi voltam, hogy ki ez a néni, és mi történt. A néni hozott egy csomagot, letette az asztalra és mondta az anyukámnak, hogy „Isten áldja meg a Bihary urat, mert a drága férjem írta nekem, hogy a Bihary úr mindig odaadja neki a cigarettáját”. És hozott a papának pipadohányt vagy szivart. Nem is akármilyen szép csomagolású szivart hozott a néni! Azután hozott máskor is, meg mások is voltak, de erre az egyre így emlékszem. Elkezdett beszélgetni a két asszony – mind a kettőnek a férje a fronton volt –, hogy mikor írtak, mit írtak. Sokszor hetekig nem kaptunk levelet, borzasztó volt. Egyszer az anyukám odanyúlt és kivett egy szivart a dobozból. Belépett a konyhába, kivette a gyufát, odaadta nekem a szivart meg a gyufát, és azt mondta: „Vidd hátra a nagypapának! Ott ül a fa alatt”. Én persze örömmel vittem a nagypapának, odaadtam a kezébe. Azt kérdezte, mi ez, mondtam, hogy szivar és az apu küldte. Abban a pillanatban könnyesek lettek a szemei: „Drága fiam – azt mondta –, olyan messziről is gondol rám! Isten, áldd meg!” Hát megáldotta.

A szegény szerencsétlen nagyapám aztán pontosan abban az évben halt meg, 80 éves korában, amikor édesapám a fronton volt. Kizáródott a nagyapám sérve, bekerült a kórházba, és meghalt. Akkor persze el lett temetve, és mi is megírtuk, és hivatalosan is értesítették az édesapámat a fronton, hogy meghalt az édesapja. A tisztje hívatta, és mondta neki, hogy besoroljuk, és szabadságot fog kapni, hogy hazamehessen elintézni az örökséget és a hivatalos dolgokat. Mi erre nem is gondoltunk, hogy, persze nem a temetésre, hanem jóval később, de haza fog tudni jönni. Mikor megírta nekünk, nagyon örültünk, hogy majd látjuk újra. Akkor már hónapok óta ott voltak, és tudtuk a levelekből, hogy nagyon szenvedett, lesóványodott és tönkrement. Küldtünk neki párszor csomagot is, és örültünk neki, hogy most haza fog jönni. És akkor szegény csalódottan írta, hogy sajnos nem jöhet, mert most valaki mást tettek be helyette. Megvolt mindig, hogy kik és hányan mehettek, most a zászlós úr ment, most másvalaki ment... úgyhogy kétszer is eltolódott, míg el tudott indulni haza.

Anyai nagyszülők: a Szalay-család

Az édesanyám és szülei Dunamocsról származtak. A dunamocsi nagyapámat, aki asztalosmester volt, nem ismertem, mert abban az éven halt meg, amikor én születtem. Négy fia volt, közülük a két idősebb, Mihály és Jenő szintén asztalosok voltak. Mikor már felnőttek a gyerekeik, nagyapámék bejöttek Komáromba, itt béreltek asztalosműhelyt és lakást maguknak. Harmadik fiuk, József molnár volt Dunamocson, a negyedik, Ernő borbély volt Komáromban.

A nagyapám és a két fia bútort készítettek, és épületasztalos munkát végeztek. Ajtókat, ablakokat, padlózást, ilyesmit is csináltak. Akkor nagyon divatosak voltak a kerti székek, a fa székek és a ládák, ládikók. Készítettek ők is ládikókat, amelyekre a nagyanyám festett szabad kézzel színes motívumokat, virágokat. Minden családnak volt egy ilyen ládikója, és a nagymamám nagyon szépen festette ezeket. Mikor a nagypapa már meghalt, akkor a nagymamám két fia tovább gyártotta a ládákat, és a nagymama ezzel tartotta fenn magát. Nagyon sok helyen még sokáig megvoltak ezek a ládák, különösen Dunamocson, meg nálunk, a családban is. Egy, amelyik valamelyik családtagé volt, nagyon rossz állapotban került már vissza énhozzám; a mienk tönkrement a bombázásnál. Nemrég az unokahúgom fia meglátta nálam, és nagyon megtetszett neki. Megkérdezte, hogy ki készítette. Mondtam, hogy a te dédnagymamád, a dédszüleid. Nagy örömmel elvitte, átfestette, restauráltatta, és most önáluk van. Nekik adtam, így legalább ők megőrzik. Dunamocson is van egy a múzeumban, de az is nagyon-nagyon rossz állapotban van, még rosszabb állapotban, mint amilyenben az enyém volt. Láttam ott, amikor tavaly vagy tavalyelőtt voltunk a dunamocsi faluházban. Mondtam is büszkén, hogy ezt az én nagymamám festette. Nagyon ügyes volt, nagyon jó kézügyessége volt. Nagyon szépen kézimunkázott a nagymamám és az édesanyám is.

A szüleim házasságának idején édesanyám két asztalos testvére is megnősült, és önállósították magukat. A Kapitány utcában vettek házat, és ott volt az asztalosműhelyük is. Nagyszüleim akkor végleg visszamentek Dunamocsra, ahol nagyapám rövidesen, 1933-ban meghalt. Azután nagymama egyedül élt és gazdálkodott a családi házban. Ott lakott még Józsi fia – aki molnár volt – a családjával. Emlékszem, hogy pár napot minden évben nála nyaraltam, akkor mindig elvitt a templomba és a temetőbe. Arra is emlékszem, hogy télen önála gyűltek össze

az idős néni, és ott tartották a bibliaórát vagy házi istentiszteletet a tiszteletes úrral. Ez a háború előtt és még utána is így szokott lenni. Sokat énekelte a zsoltárokat, dicséreteket.

Az 1940-es évek elején Dunamocsra jöttek menekült családok Lengyelországból.¹ Nagymama is befogadott egy családot, egy házaspárt egy aranyos kislánnyal, akinek Grazsinka volt a neve. Hosszú ideig tartózkodtak nála, és kölcsönösen nagyon szerették egymást. Később, 1944-ben egy távoli rokona, aki Budapestre került, felkereste a nagymamát, hogy mivel náluk már gyakoriak a bombatámadások, és közeleg a front, szeretné a feleségét és két gyermekét Dunamocsra elhozni. Persze nagymamám befogadta őket. Nagyon megszerették egymást. A gyerekek ma már nagyszülők, és még mindig szeretettel emlegetik a Jolán nénit, és elhozták a gyerekeiket is Dunamocsra megmutatni, hol éltek a háború alatt. Még emlékszem gyermekkoromból a nagymamámnál töltött szünetekre, a dióverésre, lekvárfőzésekre... Akkor mindig együtt volt a nagy család.

Az anyai nagyszüleim és a dédszüleim is Dunamocson vannak eltemetve. A dédnagymamám – most így emlékszem rá, mert akkor egész kicsi voltam – egy alacsony, kicsi, töpörödött néni volt. Olyan 4-5 éves lehettem, amikor meghalt. Nagyon helyes, családszerető néni volt, aki nagyon szerette az unokákat, meg a dédunokákat, szeretett sütni-főzni, és nagyon szépen kézimunkázott ő is. A nagymamám még sokáig élt utána, járt hozzánk, meg mi is jártunk hozzá. Télen itt volt a gyerekeinél, nyáron meg otthon végezte a kerti munkát, és dolgozott a szőlőben. Nagyanyám édesapja molnár volt a fiával együtt, vízimalmuk volt a Dunán.

Apai nagyapám, édesapám és én annyi sok mindenben hasonlítunk; még most, 82 éves fejjel is mindig rájövök valamire! Anyukámnak a családjából viszont szintén sok hasonlatosságot örököltem. Egyszer itt volt nálunk a nagynéném, aki ott élt velük akkor Dunamocson. Én éppen vasaltam. Azt mondja nekem: „Babikám, te ugyanúgy vasalsz, úgy áll a vasaló a kezében, mint a dédi mamának”. Dédszüleim és nagyszüleim sírjához nagyon sokáig, 80 éves koromig kijártam Dunamocsra. Most már az unokaöcsémék gondozzák a sírokat, akik őrzik a tulipános ládát.

Szülők

Az anyukám volt a legfiatalabb a testvérei közül, ő már Komáromban született – akkor már itt laktak –, de általános iskolába Mocson járt. Nagymama sokszor hazament Mocsra, mert ott gondozták a kertet meg a szőlőt, és olyankor anyu főzött a nagypapára. Egy utcában laktak az édesapámékkal, abban az utcában bérelték a lakást is, meg a műhelyük is ott volt. Édesapám járt a Református Legényegyletbe – volt Komáromban akkor a Katolikus Legényegylet és volt a Református Legényegylet, a fiatalok mind jártak valamelyikbe, és színdarabokat játszottak sokszor közösen – és a tánciskolába is, ott ismerkedtek meg a szüleim. Amikor édesapám 1926-ban elment katonának, akkor már ismerte az anyut. Amikor hazajött 1932-ben, akkor kezdett udvarolni és házasodtak meg, mert édesapám, aki borbélymester volt, akkor tudta magát önállósítani. 1932-ben volt az esküvőjük, és én 1933-ban születtem.

Édesapám Kadáňban [*Csehországban*] töltötte a kötelező katonai szolgálatát több barátjával együtt. Ott tanult meg valamennyire csehül és németül, és mindig örömmel emlékezett erre az időre. Említette, hogy voltak közöttük írástudatlanok, és mikor látta őket szomorkodni, hogy nem tudnak haza írni, ő írt helyettük, csak az aláírásra tanította meg őket.

Van itt egy emlékkönyv, az édesapám 1929-ben ezt írta bele édesanyámnak a 20. születésnapjára: *„Teljesüljön minden óhaja, kívánsága, váljon valóra minden reménysége!”* És van egy másik bejegyzése is: *„Ne keresd az életnek rózsás, könnyű útjait. A gondtalan élet elpuhít, s elveszi lelked nemességét. Járj a nemes, nagy lelkek útjain, küzdelmek, szenvedések ne csüggyessenek el, mert ki Istenben bíz, nem csalatkozik.”*

Anyukámnak, amikor férjhez ment, ott volt az édesapám családja is. Apukámnak már idősek voltak a szülei, volt egy beteg testvére is, és azon kívül ott volt az üzlet. Édesapámnak mindig volt segédje meg inasa is, egyikük pedig ott is lakott. Volt egy kishaza, ahol általában az inasok laktak, nekik kosztot is adott az anyukám, és mosta rájuk az ágyneműt. Mosott a nagyszülőkre is, úgyhogy volt neki mit csinálnia, mert annak idején a fodrászok fehér köpenyben dolgoztak. A férfiak másnaponként jártak borotválkozni, kéthetenként, háromhetenként pedig nyíratkozni. Minden egyes

borotválásnál volt egy nagy törülközőszerűség, amivel be voltak takarva akár a nyíráshoz, akár a borotváláshoz és az mind fehér volt. Emlékszem rá, anyukám nyáron a teknőben, az udvaron a kútnál, télen pedig a konyhában mosott rengeteget. Nagyon sokat dolgozott, főzött, sütött, nagyon el volt foglalva. Édesapám sokat volt katona, akkor még a szülők, a beteg testvér gondozása és az üzlet vezetése is nehezítette az életét.

Nagyon nehéz útja, nagyon nehéz élete volt a szüleimnek, de soha nem hallottam őket veszekedni, panaszkodni. Biztos, hogy voltak problémák, de megoldották úgy, mindig azt hangsúlyozva – különösen édesapám –, hogy „Ne menjen le a nap a te haragoddal” [Ef. 4, 26]. Soha senkire nem panaszkodott egyikük sem. Nálunk olyan, hogy szidás, harag, átkozódás soha nem volt, annak ellenére, hogy sok oldalról érték bennünket mindenféle kudarcok, és nagyon sok problémát, nehézséget kellett leküzdeniük. Nem voltak semmilyen anyós és sógornő viták, nézeteltérések.

Nagyon érdekes volt ez, mert édesanyámnak volt összesen hat sógornője – a négy fiútestvérének a felesége, és édesapám részéről is volt két sógornő –, de én soha nem hallottam olyat, hogy mert ez ilyen, az meg olyan, ne hallgass rá és hasonló. Mindegyikben volt valami jó, és azt szerettük. Vasárnap délutánonként körbejártunk: hol az egyik nagynénémhez mentünk, hol a másikhoz – vagy ők jöttek hozzánk –, és olyankor volt egy kis almáslepény, egy rizskoch, madártej vagy tejeskávé. Az egyik nagynéném nagyon szeretett sütni, a másik nagyon szépen kézimunkázott, a harmadik nagyon jól főzött, varrott, kézimunkázott, és mindig az volt a terítéken, arról beszélgettek, és sohase szidtak senkit. Esetleg arról beszéltek, hogy kinek mi baja, mi panasza van. A férfiak meg politizáltak, vagy az apukám megkérdezte a fiúktól – a keresztfiától meg a testvérei gyerekeitől –, hogy milyen a bizonyítványuk, mi az, ami nem megy, és miben tud segíteni. Mindig a helyesírássra buzdította őket meg a szépírássra. Mert ő nagyon szépen írt.

Nagyon sokat dolgozott az édesapám. A segédjeit és az inasokat olyan szeretettel nevelte, mint a saját gyerekeit. Érdeke volt, hogy értelmes emberek legyenek körülötte. Az inasokat, akárhonnan is jöttek, bármelyik faluból, szépen megtanította köszönni, beszélni. Reggel ki kellett menniük lesöpörni az utcát, az üzlethelyiséget tisztán tartani és mindenkinek köszönni. Múltkor olvastam egy lapot, amit a

háborúból, a Don-kanyarból írt az édesapám anyunak. Azt írta: *„Kérd meg a Józsi – Józsi volt a segédünk –, hogy foglalkozzon Jancsival (ő volt az inas), nehogy csúnyán viselkedjen”*.

Édesapám az 1940-es években, mint szakoktató tanította a borbélyinasokat az inasiskolában. Emlékszem, hogy a szegény gyerekeket és a munkanélkülieket ingyen nyírták és borotválták ott az inasok, így tanultak.

Az édesapám egész életében nagyon precíz ember volt. Emlékszem rá, hogy ami bevétele volt – hallottam, tudtam, láttam –, ő mindent vezetett egy füzetbe, egy könyvbe, szinte könyvelést készített. Először mindig az adót, azután a betegsegélyzőt, a segédekkel kellett kifizetni, utána a szülőket segíteni, azután jöttünk mi. Mindent írt, soha nem voltunk adósok, soha nem volt tartozásból adódó problémánk.

Anyukám is olyan volt, és én is, hogy soha nem lázongtam, nem követelöztem semmiért. Emlékszem rá, hogy kislány koromban nagy kirakodóvásárok voltak, úgy, mint mostanában is vannak. Édesapám akkor is éppen katona volt. Kimentem a Kossuth térre, ott volt a vásár, ott laktunk a közelben. Kimentem a kis barátnőmmel, végignéztük a szebbnél szebb tarka anyagokat, selymeket meg a többi ruhaanyagot. Mondta anyu, hogy másnap vagy harmadnap, majd a vége felé, akkor majd kimegyünk, és vesz valamit, ami akkor már ugye olcsóbb is lesz. Én persze kinéztem valamit, és jöttem haza, mondtam, hogy olyan szépet, zöldet, kéket, lilát láttam. Meséltem, mi minden van még, és akkor az utolsó nap vagy az utolsó előtti nap kimentünk. Azt mondta, hogy magának is vesz valamit, meg nekem is. A végén mindig vagy egy piros pettyes vagy egy kék pettyes kis ruhaanyagot kaptam egy kis fodorral vagy csipkével, ami meg lett varrva. Olyan szépen rá lettem vezetve, hogy a rózsásaknál, amiket láttam, ez még szebb, ez még jobb, és aztán én azt hordtam éveken keresztül. Nagyon helyes néni volt, aki varrt nekem. Sok mindent varrtak a régi elfejtett dolgokból. A konfirmációs ruhám például anyukámnak a menyasszonyi ruhájából készült, mert háború után nem lehetett ruhát kapni.

Gyermekkor

1938-ban ötéves voltam, mikor a magyarok bejöttek Komáromba, és Horthy Miklós fehér lovon bevonult. A városháza előtt volt nagy ünnepség, ott várták.² Anyukám is meg a család is ott volt. Nagy boldogan azzal jöttek haza, hogy látták a kormányzó urat. Édesapám viszont katona volt, mert még akkor zűrös volt a helyzet. Behívták őket a csehszlovák hadseregbe, és valahol Galánta körül voltak egypár hétig, aztán hazajött.

A nagymamám s még inkább a nagyapám még az alatt az idő alatt megtanították nekem a magyar himnuszt. Nagyon büszke voltam rá, tudom. Az anyukám a következő napokban megtanított erre a kis versre:

*Magyar vagyok, magyarnak születtem,
Magyar nótát dalolt a dajka felettem.
Magyarul tanított imádkozni anyám,
És szeretni téged, drága magyar hazám.*

Úgyhogy mire apukám hazajött, addigra büszkén ezt is mondtam, meg a Himnuszt is tudtam. Persze nagy volt az öröm akkor, de utána nemsokára apukámat megint behívták katonának. 1939-ben Székesfehérvárra kellett bevonulnia átképzésre, mivel tényleges katonai szolgálatát a csehszlovák hadseregben végezte. Nem szívesen emlékezett erre az időre, mert sajnos nagyon lekezelően bántak velük. Én akkor még óvodába jártam. A Megyercsi utcában laktunk, és a Kapitány utcai – ma is létező – óvodába jártam, ami közel volt hozzánk. Azt hiszem, négyéves koromtól hatéves koromig jártam oda, de akkor még úgy volt az óvoda, hogy reggel nyolc óra körül mentünk, és délben mentünk haza. Otthon ebédeltünk, így nem is aludtunk, és nem is étkeztünk az óvodában. Fülöp Etelka néni volt az óvó nénim.

1939-ben mentem első elemibe, magyar iskolába természetesen. Liszkay Ilonka volt a tanító nénim, akit nagyon szerettünk és ragaszkodtunk hozzá, és pedagógus lévén, ő is nagyon szeretett bennünket. Több kis barátnőm is volt. Az iskola megint csak nagyon közel volt, mert ide jártam a Deák Ferenc utcába. Itt jártam négy évig elemi iskolába, és utána ugyanennek az épületnek a másik oldalán a polgári leányiskolába kezdtem járni 1943-ban. Az én koromban volt négy elemi, négy polgári, és azután jött

a gimnázium felső négy osztálya. Itt jegyzem meg, hogy a lányok és a fiúk mindig külön iskolába jártak, külön volt a lány elemi iskola és külön a fiú elemi iskola, külön a lány polgári és a fiú polgári. A lány polgári itt volt a mostani Határőr utcai iskolában, az elemi iskola meg a másik oldalán volt, és én oda kezdtem járni.

Ahova én jártam, az általános iskola volt, ide jártunk minden felekezetből, még zsidó lányok is jártak. Sajnos elég sokan voltak közöttünk, akik elvesztek. Volt külön katolikus iskola is a Nádor utcán, ami ún. zárdaiskola volt, oda csak katolikus lányok jártak, és ott apácák tanítottak. Hozzánk kijárt a lelkész, és megvolt, hogy az elsősöknek például reggel nyolctól kilencig az első óra a hittan, a másodikosoknak a következő óra. Így volt beosztva, és amikor a hittanóra volt, akkor azok, akik többen voltak, maradtak az osztályban. Jött mondjuk a katolikus plébános, és tartotta az órát a katolikusoknak, mi pedig átmentünk egy másik osztályba, és nekünk ugyanabban az órában volt református hitoktatás. Voltak evangélikusok Komáromban, de nem emlékszem, hogy voltak-e köztünk, zsidó lányok viszont voltak az osztályban. Ők addig valahol meghúzták magukat – nekik nem volt hittanuk –, azt hiszem, bejártak a Menházba.³

Kisiskolás korunktól jártunk templomba szülőkkel vagy nagyszülőkkel, és akik jártunk templomba, hitoktatásra is jártunk az iskolában, és jártunk vasárnapi iskolába is.⁴ Az iskolában és a vasárnapi iskolában is a segédlelkészek voltak a hitoktatóink, és még voltak egypáran, akik a gyülekezetből besegítettek a vasárnapi iskolába. Azok a gyerekek, akik a szüleikkel, a nagymamával vagy a keresztszüleikkel jöttek templomba, odaültek az mellé, akivel jöttek, de sokan jártak egyedül is. Sokszor az anyuka csak délután ment, vagy egyáltalán nem ment, de érdekes módon akkor is megvolt a gyerekeknek az ülőhelye.

A kislányok a magasított padokban ültek a középső sorban, a kisiskolás fiúk pedig a kis karzaton voltak fönt. Ahogy bejövünk a főbejáraton a Jókai utcáról, balra a fal mellett van az a sor, ahol az alsós középiskolások ültek és a nagyobbak is, a gimnazisták, akik egyedül jártak templomba, nem a szülőkkel. Minden pad szélén egy-egy református tanító néni ült, akár az elemi iskolából, akár a polgári iskolából. Egy kicsit kellett vigyázni a rendre is, de érdekes módon mi 10-től 11-ig mindig végigültük az istentiszteletet. Nem azt mondom, hogy nem volt – különösen a fiúk

között, de a lányok között is – ilyen-olyan probléma; olykor elkezdtek játszani, vagy nem figyeltek oda. De ott ültek közöttünk a tanító nénik meg a vasárnapi iskolás tanító nénik is, akik foglalkoztak velünk. Ők felügyeltek ránk, és amikor hallották és látták, hogy ketten beszélgetnek, akkor kicsit mérgesebben odanéztek, és mindjárt csend lett. Úgyhogy tudtunk viselkedni. Szerettünk énekelni, mindegyikünknek volt zsoltároskönyve, kikerestük az éneket, és abból énekeltünk.

Amikor már végigültük az istentiszteletet, és kiment a gyülekezet, aki az anyukával, apukával volt, az ottmaradt, és bent maradtak a vasárnapi iskolások a templomban. Hat-nyolc kisebb csoportba voltunk elosztva. Egy-egy csoportban öten, hatan, heten voltunk egykorúak. Volt kisebb csoport, nagyobb csoport, és így elosztódtunk a padokban. Voltak, akiket a segédlelkész irányított, ott voltak a tanító nénik, akik bibliakörbe jártak, volt még egy-két idősebb néni is és a segédlelkész felesége. Mindig megkapták, hogy miről lesz szó. Egypár szóval megbeszéltük, hogy az iskolában meg a hittanórán mit tanultunk, és ki volt jelölve az az ige, amiről úgy negyedórán keresztül tanultunk. Volt egy aranymondás, azt megtanultuk, és fél 12 után – egy jó félóra vagy háromnegyed óra után – az összes csoport beült a szószékkel szemben lévő presbiterek padjába; előre a kisebbek, majd a nagyobbak. És akkor a segédlelkész, akinek tulajdonképpen a dolga volt irányítani bennünket, megkérdezte, hogy mit tanultunk, mondjuk el az aranymondást. Énekeltünk persze egy-két éneket, azután elmondtuk az aranymondást, és egypár szóval elmondtuk, hogy miről tanultunk. Ő imádkozott, utána még énekeltünk, és úgy mentünk haza. Ez volt a vasárnapi iskola, ezt jártuk addig, amíg lekonfirmáltunk. Délután három órakor is volt istentisztelet, oda is sokan jártunk gyerekek és fiatalok, különösen, akik közel laktunk.

A háború előtt, alatt és még utána is sokáig nagyon szerényen éltünk. Én nem mondhatom, hogy boldog, gondtalan gyermekkorom volt – nem a család és a körülöttem lévők hanyagsága, hanem az akkori helyzet miatt. Habár szeretet vett körül a család részéről, de a háborút és a nehézségeket éreztem, valahogy a levegőben volt. Ami a legfontosabb életszükséglet volt, az mindig megvolt, de semmi felesleges nem volt. Talán öt meséskönyvem volt összesen, az iskolai könyveket egymástól örököltük, vettük. Még a Kis Káté is, amiből a konfirmációra készültünk, az egyik unokatestvéremtől maradt rám. Mindent nagyon megbecsültünk és vigyáztunk

rá. Ünnepelni is csendben, szerény körülmények között szoktunk. Karácsonyfánk mindig volt. Emlékszem, '44-ben nagyon vézna kis fa volt, a szaloncukrot anyukám készítette, és régi selyempapírba, sztaniolba csomagoltuk. Volt, amikor kockacukrot csomagoltunk, és örültünk, hogy az is van. Az ajándék pedig az volt, ami éppen kellett. Csendes, szerény, meghitt ünnepeink voltak.

Második világháború

Napló és tábori lapok a Don-kanyarból

Édesapám, mikor kint volt a Donnál 1942-ben⁵, naplót vezetett. Összesen 485 napot volt katonai szolgálatban, távol a családjától 1938-tól 1945-ig. Egy családi fényképet vitt magával, ez a kép mindenhová elkísérte. Rendszeresen írt nekünk tábori lapot is, tintaceruzával, mert akkor így lehetett írni, és mindig cenzúrázták, tehát nem panaszkodhattak.

Annak idején volt két dal – több is volt biztos, csak én kettőre emlékszem –, amit a rádióban is szoktak énekelni. Az egyiket még most nemrég is hallottam, Bokor János⁶ énekelte:

*„Tintaceruzával írott tábori levél,
szívem asszonyának onnan írom én,
hol a szívek álmát bomba oltja el,
és a néma csendben hull a hópehely,
fehér gyászlepel.*

*Nagy Oroszországból megy hozzád e kis levél,
gránátok tűzénél néked írom én.
Benne van a szívem, édes asszonyom,
hazaküldöm néked, vigyázz rá nagyon,
vigyázz rá nagyon.*

*Messze-messze tőled csak az Isten van velem,
meg egy kicsi fénykép, itt ez a mindenem.
Megcsókolom százszor, megremeg a szám,
ugye, kicsi asszony, hű leszel hozzám?
Ugye hű leszel hozzám?”⁷*

A másik, régen egy nagyon elcsépett dal volt, sokszor hallottuk a rádióban a háború alatt:

*Üzenet jött messze-messze földről,
Halványzöldszín tábori levél.
Aki írta, a szívével írta,
Minden sora őszintén beszél.*

*Sokkal jobban szeretlek, mint máskor,
Minden percben Rád gondolok százszor,
Valahol Oroszországban,
Valahol Oroszországban.
S arra gondolok, mikor a csillag rám ragyog,
Azt a csillagot Te otthon
Épp úgy láthatod...
Mindig a Te leveledet várom,
S csak terólad álmodom az álmom,
Valahol Oroszországban,
Valahol Oroszországban.*

*Muszka földre lassan jár a posta,
S alig várják már a válaszom...⁸*

Édesapám a naplójában leírta, hogy amikor a nagyapám temetése után szabadságra hazaengedték, milyen nehezen tudtak hazautazni. Nem engedték felszállni őket az induló vonatra, mert azon németek jöttek. Később azután úgy lopakodtak fel egy tehervonatra, amivel Hegyeshalomig jöttek, és ott végre meg tudtak mosakodni. Elvették és fertőtlenítették a ruhájukat, mert tele voltak tetűvel. És így tudott hazajönni az édesapám valamikor szeptember végén; már ősz volt, mikorra hazaért. Persze nagy volt az öröm, annak ellenére, hogy nagyon rosszul nézett ki, nagyon sovány volt. Nem is tudott enni, meg nem is ehetett mindjárt nehezebb dolgokat.

Apunak a vendégkörét az üzletben nagyon sok orvos, tanító és gazda alkotta, mivel a Megyercsi utcán volt az üzlet, és ott volt a kórház is. A Megyercsi utcán nagyon sok gazda lakott, akiket azután később kitelepítettek. Nagyon sok orvos ismerőse is volt, és valamelyik orvos mondta neki, hogy menjen csak be a kórházba, meg kell vizsgálni, mert valami nagy probléma van. Nagyon lefogyott, és be volt esve a gyomra. Megállapították, hogy gyomorsüllyedése van. Kapott hat hónap egészségügyi szabadságot, és ez a hat hónap, jobban mondva az édesapja halála mentette meg, amire a szabadságot kapta és hazajött. Nem volt ott akkor januárban

a Donnál, ahol az egész hadtest, sok barátja és az egész hadsereg tönkrement. Mire lejárt a hat hónap szabadsága, nem volt neki hova visszamenni, mert ott már szétlőtték az egész alakulatot, tehát őt leszerelték. Komáromba rajta kívül kevesen jöttek vissza. Nagyon jó barátja volt az édesapámnak Lőrincz bácsi, Lőrincz Margit színésznőnek⁹ az édesapja. Ő is borbély volt valamikor, és nagyon jó barátok voltak. Mi Margittal egyidősek vagyunk. Az ő édesapja azon a nyáron volt itthon, és mivel neki letelt a szabadsága, visszament, és el is vezett ott.

Édesapám naplójából szeretnék idézni pár részletet.

„1942. május 29.

Pacsirtadalos szép reggel van. Ma van a tízéves házassági évfordulónk. Tíz boldog év, vajon lesz-e folytatása? Add meg Istenem, hogy még sok évfordulót megélhessünk együtt egészségben, boldogságban odahaza mindhárman.

1942. május 31.

Ébresztő reggel öt órakor. Kint esik az eső. Jancsi barátom balalajkázik: „Szeretnék május éjszakákon...”. Így köszönt 37. születésnapomon. Délután indulás tovább teljes menetöltözetben Dimitrov városig.

1942. június 14.

Kilencedig vasárnap vagyok távol hazulról. 10 órakor istentisztelet volt. Olyan jó volt, annyi idő után énekelni, hogy „Tebenned bízunk eleitől fogva”. Bizony, itt az Isten kezét közel lehet érezni. Kértük az Istent, ugyanabban az órában, mikor az otthoniak is odahaza, hogy segítsen meg bennünket, hogy hazatérhessünk drága szeretteinkhez.

1942. június 21.

Megcsináltuk Bélával a bunkert, hogy az eső be ne folyjon, s így most együtt lakunk egy bunkerban. Este gyertya mellett olvasgatjuk szeretteink sorait, s hallgatjuk a felettünk dübörgő bombázó gépeket, imádkozunk és sokat, nagyon sokat beszélünk az otthonról és az otthoniakról. Ilyenkor nyílik ki szívünk egymásnak, elbeszélgetünk a mi kedveseinkről, kikhez annyira hazavágyunk. Bízunk a jó Istenben, hogy hazasegít bennünket.

1942. június 26.

Esős, borús az idő. Készülődés a nagy támadásra. Édes Istenem, segíts meg, hogy épségben, életben kikerüljek ebből a pokolból! Segíts meg, hogy életben hazatérhessek szeretett családomhoz, hogy együtt adjunk hálát a jó Istennek, akiben mindig bíztam.

1942. június 27.

Készülődés az áttörésre, Bélával összepakolunk, s lezárjuk a „Visszavár-lak” ajtaját, ahol eddig laktunk. A jó Istent kérem, segítsen meg, őrizzen meg.

1942. június 28.

A jó Isten segítségével átéltem életem legszörnyűbb éjszakáját. Két óra 15 perckor kezdődött a tűzéségünk tüze, nagyon sok ágyú borzasztó hangja mellett mentünk mindig előre, rakétával jelezve, hogy hol vagyunk. Közben megjelentek a repülő is, bombázták a bunkerokat és lőtték az árkokban lévő oroszokat. Közben jó előre haladva mi is megkaptuk az első tüzet. Két bajtársam közé feküdve, akik sebesülve, vérben feküdtek, el tudtam kötni őket, és segítségül mentem, hogy kivigyem őket az útra, hogy onnan tovább szállítsák őket. Ekkor találkoztam a bajtársakkal, akik szomorúan tudatták, hogy több társunk hősi halált halt. Nagyon sok halottunk és sebesültünk volt, akiket esősegélyben kellett részesíteni, én mint az egészségügyi, ezekkel voltam elfoglalva. Borzasztó látvány volt.

1942. augusztus 1.

Esős reggel. Délben Ódor bajtárstól, aki dolgozott szegény apámnál mint ács, tudtam meg jó édesapám elhunytát. Felesége 27-én megírta, és repülőpostán már 31-én megkapta. Nagyon fáj, hogy nem lehettem mellette. Biztosan az én kósza halálhírem izgatta fel, s állította meg jó szívét, aki engem úgy szeretett. Fülemben hallom most is búcsúszavát, hogy „Isten veled, jó fiam!”. Én jó fia voltam, a legjobb tehetségem szerint, de ő is áldott apa volt. Szerető, jó szívű ember. Az Isten áldja meg haló poraiban! Emléke megmarad közöttünk. Milyen borzasztó ez a háború, hogy elszakítja egymástól azokat, akik szeretik egymást, s még a temetésen sem lehetek ott. Isten veled, a te jó lelked már megpihent édesanyám mellett. Vigyázzatok ott fent mireánk, akik úgy szeretünk titeket.

1942. augusztus 2.

Délelőtt istentiszteleten voltam. Szegény édesapámat ma egy hete temették el. Imádkoztam érte is az istentiszteleten és sokat gondoltam rá. Kértem a jó Istent, segítsen haza drága családomhoz.

1942. augusztus 16.

Délelőtt istentisztelet volt, utána úrvacsorát vettem. Nagyon boldog vagyok, hogy ott lehettem. Nagyon szépen beszélt a tiszteletes úr az elesett bajtársokról, akik életüket adták, hogy odahaza gyermekeink magyarul imádkozhatnak és énekelhetnek. Ha a jó Isten hazasegít, ezt ne feledjük el soha. Utána boldogságom még fokozódott, mert hat lapot és két levelet kaptam egyszerre otthonról.

1942. augusztus 22.

Nagyon vágyódom már haza. Mióta szegény apa meghalt, megkaptam a szabadságot, azóta lassabban mennek a napok. Bízok a jó Istenben, hogy a jövő hónapban már hazamehetek.

1942. augusztus 27.

Reggel kettő órakor indulás haza. Körülményes utazás, sok várakozás pályaudvarokon és szeptember 2-án érkeztem haza”.

Felolvasok egy tábori lapot is, amit onnét küldött.

„Valahol Oroszországban, 1942. június 12. Házasságunk tízéves évfordulója alkalmával kérem a jó Istent, hogy adjon továbbra is jó egészséget, mielőbbi visszatérést hozzátok, hogy még sok tízéves évfordulót megérhessünk egészségben, boldogságban együtt, mint eddig, kislányunkkal együtt. Egyben születésnapod alkalmából is minden jót kívánok, tartson meg a jó Isten egészségben sokáig Téged nekünk”. Egy idézet egy dalból: „Sokkal jobban szeretlek, mint máskor, minden percben Rád gondolok százszor valahol Oroszországban”. Sokszor csókol Téged és Babit Aputok”.

Május 29-én volt a házassági évfordulójuk, 30-án, másnap volt anyukámnak születésnapja és 31-én az apukámnak a születésnapja. Úgyhogy nálunk ez a három nap mindig családi ünnep volt.

Nekem is írt zöld tábori levélen és tintaceruzával, mert úgy jöttek ezek a lapok, és mindig ellenőrizve voltak, úgyhogy nem írhattak akármit. Aztán volt olyan eset, hogy valaki hazajött szabadságra, vagy megsebesültek és hazahozták őket, és akkor egy akármilyen kis csomagolópapíron egypár sort küldtek velük. Így azután sok mindent megírtak, amit másképp nem írhattak meg. Mi is kaptunk ilyen üzenetet. Akkor már a valóságot írta az édesapám, azt, hogy éheznek, hogy tetű van közöttük, nem tudnak mosakodni, hogy milyen borzasztó rossz kosztot kapnak. Kondérban főztek, és amikor amit találtak a mezőn, nyersen mindent megettek. Őneki mindig volt egy kis tartalékja, amihez ha éhes volt is, nem nyúlt hozzá, mert ki tudja, hogy még mi lesz. Érdekes módon ilyenek vagyunk mind. Azt írta a naplójában, hogy találkozott ott az egyik volt segédjével, aki a másik alakulatnál szakács volt, Azt írta, volt nála, és főtt krumplival megvendégelte, és milyen jó volt, hogy valami otthoni ízeket érzett. Azt is leírta nagyon mérgesen, hogy valamelyik szerencsétlen bajtársát kikötötték, mert megette a tartalék konzervjét. Éhes volt, felbontotta; valami babkonzerv volt, mert babot kaptak meg ilyesmiket, és ha több napig nem ment utánuk a konyha, akkor azt kellett enni. Volt egy ellenőrzés, átnézték a hátizsákokat, és nem volt meg a konzerv, ezért büntetésből kikötötték egy fához. Pedig elég büntetés volt neki már az is, hogy nem volt tartalék ennivalója. Édesapám nagyon sajnálta.

Hiába érezte magát rosszul édesapám, vagy fájt a gyomra, hányt, vagy bármi más gondja volt, nem volt orvosi ellátás. Kérte, hogy sósborszeszt, erős cukorkát és nagyon kis üvegben gyomorrontás vagy hasmenés elleni szeszt küldjünk neki, de csak nagyon keveset, mert annak súlya is van a csomagban – meg nem is volt

szabad, gondolom én. Küldtük is a csomagokat, hogy valami otthoni ízezt érezzen. Ezeket megkapták, de sokszor csak hosszú idő után. Egyszer azt írta édesapám a naplójába, hogy a süteményt kanállal kellett megenni, meg sok mindent el is kellett dobni. De küldtünk szardíniát dobozban meg füstölt dolgokat, azok segítettek.

Ez a lap nekem van címezve:

„Drága kislányom! Amint te is tudod, e hónap 30-án lesz édesanyád születésnapja, s mivel én tőletek messze vagyok, terád hárul az a feladat, hogy vegyél két cserép virágot. Az egyiket az én nevemben, és köszönts meg, csókold meg helyettem is a legjobb anyukát, a te édesanyádat. Írd meg nekem ezt, jó legyél, szót fogadj, ne feledd el sohasem, édesanyád neked mindig csak jót akar, csak a legnagyobb szeretettel tudod meghálálni édesanyád jóságát. Egyébként hogy megy a tanulás? Remélem jól. Írjatok sokat és sokszor. Mennyi pünkösdi szünidőtök lesz, és ki megy haza Dunamocsra a búcsúba? Sokszor csókol szerető édesapád. Írjál!”

Az egyik lapot az után a bizonyos támadás után írta, csak pár sor van rajta:

„Tudatom mindnyájatokkal, hogy még élek és egészséges vagyok. Amint ráérek, levelet írok. Mindnyájatokat csókol szerető aputok”.

Mesélte az édesapám, hogy nagyon sokan a sebesültek közül aztán szellemileg és lelkileg is teljesen összeomlottak. Sokan nem is a sebbe, a sebekbe haltak bele, hanem feladták. Meg ugye már annyira rossz állapotban voltak, hiszen nem tudtak tisztálkodni, meg tele voltak tetűvel. Azt is írja a naplóba többek között, hogy amikor a nagy támadások voltak, és jöttek szembe az orosz katonák, azok mind alkohol hatása alatt voltak, mert hát ők is nagyon rossz ellátást kaptak, és máshogy nem lehetett kibírni. Van Gyóni Gézának egy szép verseskötete, amiből az édesapám sokszor idézte a „Csak egy éjszakára” című verset.¹⁰ Ebből a versből idézek egy versszakot:

„Csak egy éjszakára küldjétek el őket.

Hosszú csahos nyelvvel hazaszeretőket.

Csak egy éjszakára:

Vakító csillagnak mikor támad fénye,

Lássák meg arcuk a San-folyó tükrébe,

Amikor magyar vért gőzölve hömpölyget,

Hogy sírva sikoltsák: Istenem, ne többet.”

Amikor hazajött az édesapám, mindig mesélt a rokonoknak meg az ismerősöknek, akik jöttek hozzánk látogatni is meg tudni is, hogy mi hogyan volt. A családukban négy-öt nagyfiú volt, akik unokatestvéreim voltak. Ők tizenévesek voltak, természetesen nagyon érdekelte őket a háború. Ott ültek a küszöbön meg a sámlin, emlékszem rá. Édesapám mesélt, és amikor egy kicsi csend lett utána, mindenki belegondolt, akkor a keresztfia azt kérdezte: „És keresztapa hány ellenséget lőtt le?” – ugye, működött a gyerek fantáziája. Akkor az édesapám mosolyogva, büszkén azt mondta: „A Jóisten még abban is megsegített, hogy egyet se kellett, mert egészségügyi voltam. Én csak segítettem, és nemcsak a mi katonáinkon segítettem, hanem még az ellenségen is, mert ha ott mentem el mellette, vagy lefogtam a szemét, vagy legalább megfordítottam”. A zsidó munkaszolgálatosok¹¹ is ott voltak, leírta édesapám ezt is a naplójában, és ott volt a rengeteg sebesült. A zsidók között orvosok is voltak, és nem engedték őket hozzányúlni a mi katonáinkhoz, a mi sebesültjeinkhez. Ott nézték, és annyira szükség lett volna rá, mikor ő is ott térdelt mellettük és kötözte őket, hogy lett volna ott orvos, aki másként fogja meg... de nem volt szabad. Hát ilyen a háború.

Később az unokabátyáimat is elvitték leventének¹², nem tudtunk róluk semmit. Nagyon aggódtunk értük, és érdekes, hogy a legfiatalabb került haza leghamarább. Ők is megszenveték a háborút, pár hónapig voltak oda.

Ezt a lapot is az egyik nagyobb támadás után írta édesapám.

„Édeseim! Szeretett Mindnyájan!

A jó Isten segítségével én még élek, egészséges vagyok, ezidáig nincs semmi bajom. Isten legyen velünk! Mindnyájatokat csókolom. Babikát és Téged sokszor csókol, mindig Rátok gondolva, szerető aputok.”

És mennyire erősnek kellett lenniük lelkileg, hogy ezt végig tudták csinálni! Akik ma nem tudják jó dolgukban, hogy mit csináljanak, ha egy kicsit is bele tudnának pillantani ezekbe a dolgokba, akkor talán mindjárt megváltozna mindenről a véleményük és más volna a világ körülöttünk.

Édesapám a naplója végén leírta az előzményeket, hogy miért is valósult meg ez a háború, mit is akart Hitler, és mit nem értek el a németek. Leírta, mert figyelte,

hallgatta a rádióban, olvasta az újságban, és nagyon tisztában volt vele, hogy már a frontra is feleslegesen mentek, mert tudta, hogy csak áldozatok lesznek.

1944-ben újra behívták katonának. Ezúttal az erdélyi frontra vitték őket. Azt írja haza augusztus 30-án Mádéfalváról: *„Sok a visszavonuló, szétvert és menekülő német katona, román és magyar civilek menekülnek. Itt már hallani az ágyúzást és mi megyünk velük szembe a veszünkbe”*. Szeptember 22-én Nagyváradról tudatja: *„Isten segítségével megmenekültem a pokolból. Bokagyulladásom van (feltörte a bakancs a lábát).”* Így hadikórházba került Nyíregyházára, ott kezelték, és betegszabadságra került haza. A háború végét már itthon érte meg. Mindig emelgette, hogy gyönyörű Erdély, de békében, nem háborúban. Érdekes, hogy 1940-ben, amikor a magyar hadsereg bevonult, akkor is ott volt, csakhogy szép reményekkel, ami nem sokáig tartott.

1945-ben, mikor bejöttek az oroszok és felszabadultunk, édesapám már katonaszökevény volt. Akkor is betegszabadságon volt. Március 28-ig volt szabadságos levele is, de mivel tudta, hogy vége a háborúnak, azt mondta, hogy inkább megkockáztatja, és ő már akkor nem megy vissza. Amikor bejöttek az oroszok március 29-én ő katonaruhában volt, nem mert kivetkőzni; úgy tudta mindenki, hogy betegszabadságon van. Akkor nagyon gyorsan el kellett tüntetni a katonaruhát.

„Nincs hol lehajtani a fejünket, de hála Isten megvagyunk”.

A Megyercsi utcában lévő családi házunkat 1945-ben, a háború vége – vagyis az oroszok bejövetele – előtt egy nappal lebombázták.¹³ Abban a házban volt édesapámnak az üzlete, ott laktunk mi hárman és az édesapám bátyjáék hárman: nagynéném, nagybácsim meg az unokabátyám, Bihary Mihály¹⁴, aki azután református lelkész lett, majd később Prágában az Evangélikus Teológiai Karon docens, és ide, Komáromba is járt tanítani. Már akkor csak mi laktunk ott, ez már az utolsó héten volt. Édesapám akkor már jóformán „feketén” volt, mert lejárt a betegszabadsága is.

A Megyercsi utcában a 8. számú ház volt a miénk. Velünk szemben Csukás Zsigmond¹⁵ tiszteletes úr szülei és testvérei laktak. Az anyukám meg a nagynéném és én, valamint az anyukám rokonsága – mind a két nagynéném a Kapitány utcában lakott a családjával – aznap elmentünk, mert petróleumot osztottak, és ahányan mentünk, mindnyájan kaptunk volna egy liter petróleumot, ezért vittek engem is mint gyereket. Úgyhogy nem voltunk otthon. Édesapám elment valamit intézni, és senki más nem volt a házban, csak az unokabátyám, vagyis az édesapám testvére, aki éjjeli szolgálatban volt, mert akkor már fogházőr volt. Édesapám tudta, hogy a testvére otthon van, mert ő az éjjeli szolgálat után mindig hazament és lefeküdt. Édesapám jött haza, és ahogy felnézett a Kossuth téren, látta, hogy szállnak lefelé a gépek, és jönnek a bombák. Abban a pillanatban az első vagy a második háznak a kapuján belépett, ott volt mindjárt a pincelejárát. Ismerte azt a házat, és ment volna le a pincébe, de akkor már vitte őt a légnyomás, és hallotta, ahogy egymás után robbannak a bombák. Amikor csend lett, kijött az utcára és látta, hogy a házunk kint van egészen az utca közepéig. A házunk közepe kapta a bombát, az eleje előredőlt, a háta hátrafelé dőlt. A dunyha fent volt a diófa tetején, arról ott hetekig, hónapokig „hullott a hó”. Az udvaron volt egy nagy fa, és ott a fán lógtak az én játékaim. Szemben a Csukásék szederfája is tele volt hintve a tőlünk átrepült foszlányokkal. Nem az volt a tragédia (persze hatalmas tragédia volt), hogy volt és nincs, de amikor édesapám meglátta ezt, tudta, hogy a nagybácsim otthon van. Tudta, hogy mi nem vagyunk hála Istennek otthon, de nem tudta, hogy hol vagyunk. És akkor bement a romok közé, és kiabált, és kereste a nagybácsimat.

Hatalmas szerencséje volt a nagybácsimnak. Régi épület volt a házunk, széles folyosónk volt, külső és belső ajtók és széles ajtóragasztók [*ajtófélfák*] voltak. A nagybácsim megebédelt, és mikor hallotta, hogy jönnek a repülők, felkelt az asztaltól, ment volna ki az udvarra. Azelőtt a szirénák állandóan jeleztek, amikor légiriadó volt, de most már nem, mert ez már egy nappal a háború befejezése előtt volt. A két ajtó között volt, amikor kapta a bombát a ház, és ő azzal az ajtóragasztóval repült, dőlt el, de az ajtók felfogták úgy-amennyire a gerendákat és a téglákat. Az édesapám – aki amúgy is szanitéc volt – aztán nagy nehezen ki tudta szabadítani őt. Látta, hogy el van törve a lába meg a válla. Nagy nehezen kihúzta őt, ki a diófa alá, adott neki egy pohár vizet inni, és mondta, hogy most maradjon itt nyugodtan, mert ő megy minket keresni.

Mi meg az anyukámmal és a nagynénémekkel mentünk petróleumért. Az iskola előtt hallottuk, hogy valami jön, bűg nagyon, és láttuk, hogy nagyon szállnak lefelé a repülő. Az egyik nagynénim nagyon félt, én meg – ugye, mint afféle kislány – büszke voltam, hogy én nem félek, és miért kell attól félni, de abban a pillanatban már bent voltunk a kapualj alatt. Onnan indult a pincelejárát, s hogyan, hogyan nem, lekeveredtünk valahogy a pincébe. Mikor vége lett, csend lett, kijöttünk a pincéből. Az iskola is kapott két találatot, de nem robbant felettünk. Mentünk a Kapitány utcába a keresztanyámékhoz. Már ott várt a keresztapám meg az anyukámnak a másik bátyja. Ők mondták, hogy itt a környéken bombáztak, lehetett hallani, hogy rengeteg bomba hullott le. Mondtuk, hogy mi az iskola pincéjében voltunk, és hála Istennek megvagyunk. Ahogy ott álltunk az udvar közepén, befutott az édesapám a katonaruhájában, piszkosan, porosan, ahogyan mentett, ránk nézett, odajött, átölelt bennünket: „Hála Istennek, megvagyunk! Házunk nincs, a mai naptól nincs hol lehajtani a fejünket, semmink nincs, de hála Isten megvagyunk”.

Nem volt idő spekulálni, sírni, rettegni. Fogtuk magunkat, és mentünk a Megyercsi utcába, mert ott volt az édesapámnak a testvére. Bekanyarodtunk, és közben a Kapitány utcából láttuk, hogy nem lehet közlekedni. Az utat már valahogyan tisztították, és én megláttam a babakocsimnak a kerekét – gyerekfejjel ez esett a legrosszabbul. Azt még akkor nem fogtam fel, hogy ma nincs hol lefeküdnünk, meg nincs mit ennünk, meg holnap nincs mit felvennünk. Odamentünk, apukám ellátta a nagybácsimat, a szomszédok letisztogatták a ruháját, azután bevitték a kórházba. Valami kocsin tolták be, arra tettek egy deszkát, arra fektették rá, és úgy tolták be őt. Ott ellátták és begipszelték. Mi ott álltunk tehetetlenül a romok felett. Emlékszem, hogy láttam egy lovas kocsit, amelyen félig letakarva vitték a hullákat, akik akkor haltak meg.

Másnap bejöttek az oroszok. Akkor megkönnyebbültünk, hogy most már akárhogyan is, de vége van a háborúnak.

A családi házunk, egy hosszú L alakú ház volt széles folyosóval, nagy udvarral. Kilenc helyiség volt benne, a tizedik egy valamikor hozzáépített konyha vagy valami ilyesmi volt, és ott volt a padlásfeljáró. A kilenc helyiség teljesen a földdel lett

egyenlő, a hozzáépített egy helyiségből megmaradt a tetőn egypár gerenda, de a cserepek lehullottak, megrepedezett a fal, és kiestek az ablakok ott is. Annyira ragaszkodtak ehhez a családi házhoz a szüleim, hogy eltartották ott a szülőket meg egy nagybácsimat, aki beteg volt. Így lett vége egy pillanat alatt a Megyercsi utcai háznak, és így kerültünk egy hónap múlva a Kertész utca sarokra, mint lakók.

A nagybácsim, aki eredetileg a nagyapám mellett dolgozott mint ács, egy évvel azután – mikor már meggyógyult a lába és a karja – édesapámmal meg még más segítségekkel szedte ki a házunknál a téglákat, faanyagokat tüzelőnek. Mentették, amit még meg lehetett menteni. És a nagybácsim olyan szerencsétlenül fogta meg, vagy ütötte ki egy gerendából a szöveget, hogy a gerenda visszaesett, ráesett, és ő ott a helyszínen meghalt. Túlélte a bombázást, a műtéteket, és egy év múlva ugyanazon a házon érte a szerencsétlenség. A fia, Misi a diófa alatt tanult, ott készült az érettségire, mert ő aztán Magyarországra járt át vizsgázni, ott fejezte be az iskolát.

A bombázás után minket meg a nagybátyám családját – tehát a két Bihart családostul – anyukám két Szalay asztalos testvére automatikusan befogadott a Kapitány utcai lakásába. Aznap estétől ott laktunk náluk, ott éltünk velük. Mindegyiknek kis szoba-konyhás lakása volt, és mi ott éltünk több mint egy hónapig közöttük, velük. A keresztmamámnak volt varrógépe, tudott varrni anyu is meg a másik nagynéném is. És tudom, hogy a keresztanyám meg a másik nagynéném előszedtek a szekrényből mindenféle régi rongyokat, és abból, amit már nem használtak, éjjel varrtak nekem meg magunknak annyi ruhát, hogy ami rajtunk van, ki lehessen mosni, meg valamiben le is tudjunk feküdni. Ez hihetetlen a mai világban.

A háború alatt és utána sokáig nem is lehetett vásárolni ruhaneműt, cipőt. Egyszer kaptam egy pár fekete posztó bokacipőt, hasonlót a későbbi kockás, egy kapcsos férfipapucsokhoz. Én 12-13 éves kislány voltam, és ilyen cipőt viseltem akkor, de örültem, hogy volt, és nem kellett félcipőben járnom télen iskolába. Ebben az időben az élelmiszer – zsír, hús, liszt, cukor - is jegyre volt. Emlékszem, anyukám hétvégére jegyre hozott 20 deka marhahúst, abból volt három tányér leves vasárnapra. Másnap a főtt húst mártással ettük ebédre. 30 deka disznóhúsból volt három szelet rántott hús, vagy egy kis pörkölt ebédre. Bizony nagyon be kellett osztani mindent, a pénzt is. Egy időben ruhajegyek is voltak.

Élet a világháború után

Amikor jöttek az oroszok, mindenki mondta, hogy mindent elvisznek, ellopnak meg tönkretesznek. Ami érték volt, az mind el lett ásva hatalmas nagy ládákban a kamrák alá: mindegyikünk ünneplő télikabátja, ünneplő ruhája, anyukám kézimunkás ágyneműje – most abban alszom –, a szép teáskészlet, amit anyu kapott édesapámtól az esküvőjükre, két nagy váza, meg ami érték volt és az iratok, az mind. Fontosak voltak a paplanok meg a télikabátok, hogy ezeket elő tudjuk venni, de 1945-ben, azokban a napokban, még azokban a hónapokban sem mertük elővenni, mert még garázdálkodtak az oroszok. El volt ásva a ruhánk, nem tudtuk felvenni – szinte nevetséges volt. '45 telén már csak ünneplő télikabátunk volt, nem volt hétköznapi, mert tönkrement. Voltak „értékeink” – anyukámnak a mennyasszonyi ruhája is el volt ásva, abban confirmáltam két év múlva –, de hiányoztak a mindennapi dolgok. A régi időben két ruhája mindenkinek volt: egy ünneplő meg egy hétköznapi. Senkinek se volt sok ruhája, de mindenkinek volt egy ünneplője – ami tíz évig ünneplő volt –, férfiaknak is, nőknek is. Az idősebbeknek is volt egy sötét kabátjuk, sötét öltönyük.

Újrakezdés

A háború után nagyon nehéz helyzetbe kerültünk. Mindenünket elbombáztak, és abban az időben úgy volt, hogy akiket hamarabb elbombáztak (mert akkor már évek óta ment a bombázás Komáromban), akiknek ilyen káruk volt, azt mind megtérítette az állam. Mivel minket egy nappal az oroszok bejövetele előtt bombáztak le, a magyar államtól akkor már semmit nem kaphattunk. Miután megvolt a bombakár felmérés, édesapám is be akarta adni a kérvényt másokkal együtt. Tőlünk, pontosabban az édesapámtól nem vették el a kérvényt 1945-ben, mert nem volt állampolgárságunk, megfosztottak voltunk, rajta voltunk a kitelepítési listán.¹⁶ Voltak, akiktől elvették, de hát annak nagy ára volt. Amikor az édesapám másodszor is próbálkozott, és elmondta, hogy jártunk és semmink sem maradt, és ugyanúgy vesztesek voltunk, akkor elé tették a papírt, és azt mondták neki: „Írja alá, hogy reszlovakizál, és minden további nélkül fél éven belül lesz háza”. Bútort, mindent megtérítenek. Akkor azt mondta az édesapám, hogy „Egy Bihary ezt nem teheti meg.

Köszönöm szépen, tudomásul vettem”. Azt mondta, hogy más is lakik bérházban lakóként, most mi is úgy fogunk lakni. Ezzel aztán el is dőlt.

Egy hónappal az után, hogy itt a Kapitány utcában meghúztuk magunkat a rokonoknál, elmentünk albérletbe lakni a Megyercsi utca – Kertész utca sarkára, tehát pár házzal odébb, mint ahol azelőtt laktunk. Kaptunk egy szoba-konyhás lakást. Ott lakott egy magyarországi orvos házaspár, övék volt a ház. A házaspár a kislányukkal Németországba menekült, és itt maradt a nagymama meg a cseléd. Egy nagy ház volt, amelyben elől volt egy négyszobás lakás, és az udvarra nézett még egy nagy, hatméteres szoba, egy szép nagy konyha és mellékhelyiség. A néni ismert bennünket, és ők is kezdeményezték, hogy jó volna, ha mi mennénk oda, mert féltek, hogy valakit odatesznek, esetleg az orosz katonák bemennek és elfoglalják a házat. Nem tudom pontosan, hogyan lett kiutalva, de odamentünk lakni, és azután innen-onnan kaptunk valami bútort, tányérokat, lábast. Nem tudja ezt elképzelni az, aki ezen nem ment keresztül. Akkor azután ott kezdtük meg, pontosabban ott folytattuk az életünket. Szinte semmink sem volt. Innen-onnan kaptunk egy szekrényt, egy ágyat, a nagymamám azután adott paplant meg vánkost... Nehezen kezdtünk új életet. Különösebben nem mondhatom, hogy valakikre rászorultunk, vagy valakitől is kaptunk volna nagyobb segítséget. Mi rengeteget segítettünk ezelőtt és utána is, de így jó, mindig jobb adni, mint kapni.

A Kertész utcai lakás volt tulajdonosának aztán vissza kellett mennie Magyarországra, és az ő lakását egy fiatal cseh házaspár kapta meg. A férfit, akinek technikus képzettsége volt, a hajógyárba helyezték. Volt egy aranyos, kb. egyéves szőke kisfiuk, Misa, aki ott tanult meg járni előttünk a folyosón, és előbb tanult meg tőlünk magyarul beszélni, mint csehül. Nagyon szerettük, sokat játszottunk vele, és nagyon ízlett neki anyukám főztje. Körülbelül öt év múlva visszamentek Csehországba. 30 év múlva Misa a családjával együtt nyaralni indult Karlovy Varyból Magyarországra. Akkor már volt két tízéves fia. Elhatározta, hogy megállnak Komáromban érdeklődni felőlünk. Emlékezett, hogy édesapám borbély volt, és egy nagy téren volt az üzlete. A Kossuth téren álltak meg, bementek ott a még működő borbély üzletbe felőlünk érdeklődni. Édesapám volt munkatársa elhozta őket hozzánk is, és volt nagy öröm, meglepetés. Sírva borult anyukám nyakába, és csak annyit tudott mondani „köszönöm”. Érdekes módon nagyon sok mindenre emlékezett: anyu

bablevesére, a paprikás krumplira, a nagymamára, ahogy gyúrta a tésztát, és csipegette a levesbe a csipetkét... Itt tartottuk őket két napig, azután folytatták az útjukat Magyarországra. Újra kapcsolatba kerültünk, és a férjemmel többször meglátogattuk őket otthonukban, mikor ott jártunk fürdőbe Karlovy Varyba. Több mint tíz év után szakadt meg a kapcsolatunk.

Kitelepítések

Gyerekkoromban a Megyercsi utcán, mikor vasárnap délelőtt harangoztak, és jöttünk ki a kapun templomba menet, néztem jobbra-balra, hát feketéllett az utca, mert a gazdák – nagyon sok református gazda volt errefelé meg a Gazda utcán és tovább – mind családotól jöttek templomba. Mindenki szépen, sötét ruhában felöltözve. Amikor kiértünk a Kossuth térre, akkor már jöttek a Kertész utcából és a kápolna felől, mire elértünk a Jókai utca sarkáig, már a Thaly Kálmán utca felől jöttek az ismerősök. Az utca fekete volt a kálvinista magyaroktól – 1947-ig, mert 1947-ben rengeteget kitelepítettek.¹⁷ Komárom és a komáromi református gyülekezet színe-java ki lett telepítve. És ezt érezzük most is. Nagyon hiányoznak. Az innen kitelepített családok több vagonot töltöttek meg ingóságaikkal, míg az onnan jövők többen a holmijukkal együtt elfértek egy vagonban.

Anyukám testvéreit is, akiknél a bombázás után a Kapitány utcában laktunk, sajnos 1947-ben kitelepítették Békéscsabára. A fele család, a szívünk egyik fele átment, és mi maradtunk itt. Érdekes módon mi is kitelepítésre voltunk kiírva, mert a telekkönyvben nem törölték az eredeti lakcímünket, bár nem volt már házunk, mert egy nappal a háború befejezése előtt elbombázták. Az édesapám és a bátyja még úgy voltak beírva, mint a Megyercsi utcai háznak a tulajdonosai. Mind a ketten megkapták az értesítést – meg is van még nekem a papír –, hogy ki lesznek telepítve. Ugyanúgy az anyukámnak a két testvére is, akiket azután el is vittek.

Édesapám bérelt egy üzlethelyiséget a Kossuth téren. Ott kezdett el dolgozni. Lassacskán voltunk, és vártuk, hogy ki leszünk telepítve. Én akkor 12 éves voltam. 1946-ban vagy 1947-ben egyszer jött haza édesapám az üzletből, és jött vele két férfi. Mondta az egyik férfi, hogy a kitelepítési bizottságtól jött, és bemutatta a másik férfit, hogy majd ő jön a helyünkre, ővele fogunk cserélni. Nézte a házat és kérdezte

az édesapámtól, hogy mikor épült a ház. Azt felelte az édesapám, hogy ő nem tudja. Azt mondja: „Hogyan? Nem tudja, hogy mikor épült a háza?” Azt felelte az édesapám: „Ez nem az én házam, én itt lakó vagyok”. – „Hogyhogy, hol a maga háza?” Mondta, hogy itt volt a ház a Megyercsi utcában, de most már csak az üres telek van. Hát akkor nem jöhet, nem lehet szó a házcseréről – összecsukták a papírokat, elmentek. És így történt, hogy a békéscsabaiaknak nem lett csereház, kihúztak bennünket abból a névsorból, vagyis hátrább kerültünk, mert helyettünk már nem tudtak adni senkinek lakást vagy házat. És mire ránk került volna a sor, addigra vége lett a kitelepítésnek, úgyhogy aztán így maradtunk itt.

Édesanyám két testvérét viszont sajnos kitelepítették. Nagyon szomorú volt a búcsúzásunk azokkal a nagybátyámékkal, mert tulajdonképpen a bombázás után önáluk találtunk menedéket. Édesanyám Jenő fivére és felesége Eszter – aki szintén tősgyökeres komáromi kálvinista családból származott –, voltak a keresztszüleim, akikre szüleim, nagyszüleim után mindig hálás szívvel emlékezem. Nagyon családszeretők voltak, a családukban majdnem minden gyereknek ők voltak mindkét részről a keresztszülei. Nagyon szerettük őket és viszont. Abban az évben telepítették át őket Békéscsabára, amikor én konfirmáltam, és küldtek nekem egy nagyon szép kötésű Bibliát, amiből a mai napig táplálkozom. Ennek már több mint 65 éve.

Mind a két családnak egy-egy fia itt van a komáromi temetőben; a '40-es években haltak meg. Az egyik, a keresztapámék fia agyhártyagyulladásban – akkor még nem volt penicillin, háború volt, nem volt gyógyszer –, a másik pedig már 16 éves gimnazista, nagyon helyes fiú volt, ő vakbélgyulladásban halt meg 1943-ban. Elfakadt a vakbele. Nem vette észre az orvos, sőt meleg borogatást rendelt rá, úgyhogy még rosszabb lett. Mikor észrevették, hogy mi a baj, akkor már Komáromban, a kórházban is problémák voltak, már nem volt sebészorvos, csak valami katonai orvos volt. A szülei persze jót akartak, taxit fogadtak, elvitték Pestre, de ez mind időbe telt, és addigra elfakadt a vakbele. Sajnos azután úgy hozták haza, és itt temették el 1943-ban. És 1947-ben már búcsúzni kellett. Nem jöhettek haza egészen az '50-es évek végéig, akkor voltak a gyerekeik sírjánál meg a szüleik sírjánál is.

Borzasztó volt a családnak itt hagyni a két friss sírt. Nagyon sokáig nem lehetett egymást meglátogatni, nem találkozhattunk, úgyhogy rengeteget leveleztünk, sőt az édesapám nem csak a rokonsággal, hanem az ismerősökkel is, akiket Békéscsabára telepítettek. Hosszú ideig leveleket küldött nekik, küldte az akkori Komáromi Lapokat meg az újságokat. Mindenki megírta mindenkiről, hogy melyik családban mi történt, és a levelek mentek családtól családig. Sok-sok év múlva egyiknek vagy a másiknak a leszármazottja eljött Komáromba, és az édesapámat keresték fel, mert a szülőktől hallották, hogy a Bihary bácsi szokott írni hazulról, Komáromból. Gyerekkorukból sokan emlékeztek még az édesapámra, mert kisgyerekkorukban jártak az apuhoz nyíratkozni. Az édesapámnak férfi fodrászüzlete volt, és volt olyan kisgyereknyíró szék is, ami pörgött. Nagyon sokszor énnekem is asszisztálni kellett, mert sírt az alany, akit meg kellett volna nyírni. Amikor ilyen helyzet volt, édesapám kijött és mondta, hogy „Babikám, hozd a babádat!” Ha kislány volt, akkor babával vonultam be az üzletbe, ha kisfiú volt, akkor labdával. Nekem kellett szórakoztatni a gyerekeket, de ennek ellenére is sírtak.

Borzasztóan sokat szenvedtek, akiket áttelepítettek, mert mondták és írták, hogy képzeljük el, Békéscsabán földes szobákba lettek telepítve. Akiket máshová telepítettek, azok is mondták és írták, hogy voltak olyanok, akiket svábok helyére költöztettek, akiknek szintén el kellett menni.¹⁸ Amikor megérkeztek, és megállt a teherautó a ház előtt vagy a ház udvarában, ahová őket lerakták, a lakásban ott kuporogott összebújva az a család, akiknek őmiattuk kellett elmenni – őrájuk haragudtak, és nézték őket. Az egyik sarokban mi sírtunk, a másikban meg ők, így mesélték.

Édesanyám két testvérével és a családjakkal aztán majdnem tíz évig nem találkoztunk. Amikor 1956-ban meghalt a nagymamám Dunamocson, akkor tudtak csak a temetésre átjönni. Nagyon nagy honvágyuk volt. Az unokabátyám például fiatal fiú volt, még nem volt 20 éves, amikor átkerültek. Egyszer valaki jött hozzánk, hogy apu menjen a strandra a Vág-Dunához, vigyen valami ruhát, mert az öcsi átúsztatta a Dunát. Átúsztatta a gyerek a Dunát a honvágy és egy kislány miatt, meggondolatlanul. Vittünk valakiről ruhát, itt volt egy hétfőig, de hát utána haza kellett mennie. Most hogyan fog hazamenni? Azután egy hajós valami hajón vitte, csempészte át őt.

A két nagybátyám családját akkor Békéscsabára telepítették, utána pár év múlva feljöttek ide Dorogra, ahol egészen a halálukig éltek, ott is vannak eltemetve. Az unokahúgom is ott élt, ott nőtt fel, de mindig azt kérdezte – most is azt kérdezi, ha beszélünk –, hogy „mi újság van *otthon*”, és azt mondja: „megyünk *haza*”. Pedig ő már ott élte le az életét. Sajnos beteg, nem tud jönni, úgyhogy én, amíg tudok valahogyan egy-egy napra néha elmegyek hozzá.

Nagyon érdekes volt az az eset is, amikor még Békéscsabán voltak. Az idősebbik nagynéném testvérét Dunamocsról vitték el katonának, és fogságba került. Ők már odaát voltak 1947 után, amikor a testvére, Andris bácsi hazajött a fogságból. Eljött Komáromba, és ezt megírtuk Békéscsabára is. Nagy volt az öröm: eddig nem tudtak róla semmit, és most itt van Andris bácsi! A nagynéném a nagybácsimmal vonatra ültek és eljöttek Komáromba. A szüleimmel lelevelezték, hogy az édesapám Andris bácsival valahogy menjen fel a hídra¹⁹, és akkor ők is feljönnek, hogy legalább meglássák egymást és találkozzanak. Édesapám ügyködött valamit, azután felkísérte Andris bácsit a hídra. Láttuk, hogy a túloldalon egy ÁVÓ-s katona kíséri a nénit meg a bácsit a híd közepéig. Az édesapám mondta a katonának, aki kíserte őket, hogy legyen szíves, engedje meg, hogy amazok idejöjjenek, vagy kísérje a határőr őket is oda, hogy találkozhassanak. Nem engedték meg. Akkor az édesapám könyörgött neki és mondta, hogy hány éve nem látták egymást, mert a testvérük fogságban volt, és ők át vannak telepítve, nem lehetne-e az, hogy legalább kezet fogjanak egymással. Azt mondta a katona, hogy fényképeztesse le magát, és küldje el nekik a fényképet.

Olyan is volt, hogy be volt fagyva a Duna, és sokan, tanárok is, tanítók is átmentek a Dunán. 1945-ben, '46-ban nagy tél volt és tudom, hogy a Duna be volt fagyva és sokan jártak át a jégen, meg voltak, akik csónakkal próbálkoztak. Volt, akinek sikerült, volt, akinek nem. Azt is tudom, hogy akik visszakerültek Békéscsabáról, és itt éltek Dél-Komáromban – és itt is voltak rokonaik –, lejárta a vízhez, és a vízre kiabáltak rá, mert az vitte a hangot. Ott integettek, mert lelevelezték, hogy zöld, lila, vagy piros valami lesz a kezükben, mert hát annyira nem látták egymást. Borzasztó volt, ahol például nagymama és unokák voltak, vagy testvérek.

1950-ben nyitották meg újra a magyar iskolákat. Ekkor már megszűnt a kitelepítés is. Akik itt maradtunk, akkor kezdtünk tulajdonképpen belenyugodni és beleilleszkedni abba helyzetbe, hogy mi most már itt vagyunk. Volt, aki sajnálta, hogy nem lett áttelepítve, volt, aki meg örült neki, mert ugye nem tudtuk, hogy hogyan jobb. Én nagyon sokáig sajnáltam, hogy nem mentünk át. Szerettem volna ott iskolába járni, mert itt ugye keserves körülmények között fejeztem be az iskolát. Akkor én vagy óvónő szerettem volna lenni, vagy fodrásznő, mivel az édesapám is fodrász volt, és volt egy kis hajlam bennem, viszont a gyerekeket is nagyon szerettem. Abban bíztam, hogy átmegyünk Békéscsabára, hiszen ott van a többi rokon is. Rengeteg ismerőst odatelepítettek, és én gyerekfejjel még örültem is, hogy jobb lesz ott, mert Magyarországon otthon leszünk, magyarul tanulhatunk. Itt nem voltunk már otthon.

Konfirmáció és ifjúsági munka a gyülekezetben

1946-ban sokan voltunk a vasárnapi iskolában. Többször mentünk kirándulni a Vág-Dunára, labdáztunk, énekeltünk, ugrókötéllel játszottunk. A fiúk fociztak, a lányok sokan elhozták a babájukat, és egy kis kekszet vagy savanyú cukorkát is kiosztottak közöttük. A vasárnapi iskolából ez az emlékem maradt, meg az aranymondások. Kis ígéret is szoktunk kapni, ha jól feleltünk hittanórán vagy a vasárnapi iskolában. Máig megvan egy, amit Vörös Béla²⁰ tiszteletes úrtól kaptam. Nagyon szerettük, később ő kamocsai lelkész lett. Barátnők, ha születésnapra vagy névnapra meghívtuk egymást, akkor mindig ilyen kis aranymondást vittünk ajándékba. Rá volt írva, hogy kitől kaptuk.

Van, aki még él, vele tartom a kapcsolatot azóta is. A régi vasárnapi iskolások közül még élnek nyolcan-tízen, a 70 évesek, akik még járnak templomba. A hátam mögött is ülnek, jó régen, talán két éve előttem is ült egy, és a régi dolgok között rakodva megtaláltam az ő kis könyvét, ami valami végett nálam maradt; benne volt a neve. Odaadtam neki, nagyon örült neki, és még emlékezett rá. Utána még sokáig járt templomba, de már nem tudom, mi van vele, mert mostanában már nem jár. Azok közül, akik a Nőegyletbe járunk, néhányan most nem régen voltak 70 évesek. Ötévenként köszöntjük egymást és már mondtam nekik, hogy: „Mind énhozzám jártatok vasárnapi iskolába, és most megint együtt járunk”. A vasárnapi iskola talán 1952-ig működött, a hitoktatás az iskolában hamarabb abbamaradt.

Két évig jártunk konfirmáció²¹ előkészítőre. Ide jártunk be a Kollégiumba²², egyik nap a fiúk, másnap a lányok, ott is külön voltunk. Velünk, lányokkal Vörös Béla tiszteletes úr, a fiúkkal meg Tóth Mihály²³ segédlelkész foglalkozott. Az első évben végig és még a második évnek is a nagyobbik felében tanultuk a Kátét,²⁴ és kikérdeztek bennünket. Ott kellett lenni, gondos nyilvántartást vezettek rólunk. Az utolsó két hónapban lettünk összevonva a fiúkkal, és azután Galambos tiszteletes úr²⁵ mérte föl, hogy tulajdonképpen mit tudunk, mit nem tudunk. Ő foglalkozott velünk, és az is előfordult, hogy valakit nem engedtek a konfirmációhoz, mert nagyon sokat hiányzott, nem járt, nem tudta az anyagot, pedig a Kátét, azt fújni kellett. A templomban az Úrasztala²⁶ körül sokan voltunk, 31 lány volt és 22 fiú. A Timóteus_árvaházból²⁷ is jártak közénk fiúk, mert ott csak fiúk voltak. 1947-ben konfirmáltunk. 1946-ban is nagyon sokan voltak – idősebbek is, akik a háború miatt maradtak ki –, mert azt hiszem, hogy 1944-ben és 1945-ben elmaradt a konfirmáció, ezért az előttünk való évben is és mi is sokan voltunk. Akkor még nem lehetett ruhaanyagot kapni, de aki tudott, szerzett innen-onnan. Az anyukámnak megvolt még a menyasszonyi ruhája, és abból varrta az én konfirmációs ruhámat.

Amikor lekonfirmáltunk, utána még hatan-nyolcan – egypár fiú és többen nagylányok – maradtunk, és tovább is jártunk, de már nem mint vasárnapi iskolások, hanem mint segítők a vasárnapi iskolában. Mi is kaptunk csoportot, kisgyerekeket, mi is jártunk velük, odaültünk a gyerekek közé a templomba. Amikor a csoportba új kislány jött, akkor foglalkoztunk vele, segítettünk neki éneket tanulni. Énekeltünk velük, tanítottuk őket, és adtuk nekik a kis aranymondásokat. Volt egy kis könyvünk, minden egyes vasárnap kaptunk egy-egy aranymondást, és ezt oda bele kellett ragasztani. Ezeket a mai napig tudom, ezek az igék nagyon sokszor előjöttek az életem útján, jó ezekbe belelapozni, ehhez visszatérni. Aki jól felelt, az kapott kis olvasnivalót, amit hazavitt, és otthon a családban a nagymama, a nagypapa, vagy valaki elolvasta neki. Minden reggel volt istentisztelet, oda is jártunk, mielőtt mentünk iskolába. Inkább mi, akik közelebb laktunk jártunk, mert fél nyolckor volt a reggeli istentisztelet. Még egy kitüntető könyvet is kaptunk azért, mert hétköznapi is jártunk.

A konfirmáció után még egypáran foglalkoztunk a gyerekekkel, de általában mi, akik lekonfirmáltunk, azután ifjúsági bibliakörbe jártunk. Rendszeresen találkoztunk

minden vasárnap délután a Kollégiumban. Először volt mindig egy félórás bibliaóra, utána társasjátékot játszottunk, énekeltünk. Segítettünk vallásos esteket szervezni a gyülekezetben, és mi magunk is szerveztünk hasonlókat. Szavaltunk, kisebb jeleneteket adtunk elő, énekeltünk. Mi, komáromiak – hatan-nyolcan, tízen, mikor mennyien – nagyon aktívak voltunk. Akkoriban még bejártunk a Kollégiumba, és ott tevékenykedtünk: begyűjtöttük a kicsiket is, és ha mondjuk, karácsonyestét rendeztünk, a kicsinyekkel kezdtük, ők énekelték, utána meg beöltöztettük őket, kis jelenetekben is szerepeltek, a nagyobbak szavaltak, volt, aki énekelt.

Volt két idős néni Komáromban meg egy idős bácsi. Az egyik néni itt lakott a Zámory utcában, a másik a Tó utcában (vagy a Víz utcában, nem tudom biztosan). A két néni közül az egyik annak idején vasárnapi iskolában is tanított bennünket. Amikor már leágendáztunk [*konfirmáltunk*], csütörtök este jártunk templomba, és mindig két-két lány egy-egy idős nénit hazakísért. Volt két fiú, a Veres Ottó meg a Mézes Lacika – voltak többen is, de általában ők voltak ketten –, meg mi voltunk négyen lányok, akik istentisztelet után belekaroltunk a botos, idős nénikbe, és télen is, nyáron is hazakísértük őket. Télen bekísértük a lakásba, és ha nem volt víz a néninek a kannájában – mert olyan lakások voltak, ahol nem volt vízvezeték –, akkor az egyikünk kiment, hozott be vizet. Ha nem volt neki bekészítve a tüzelő, akkor kimentünk a kamrába, és hoztunk be neki tüzelőt. Mi négyen lányok ezt a két nénit patronáltuk, Tóth bácsit – ő is már nagyon idős volt – meg Mézes Lacika és a Veres Ottó, vagy valamelyik fiú. Ezt csináltuk elég sokáig. Talán egyszer Vörös tiszteletes úr mondta valamelyikünknek, hogy „Karolj bele a nénibe, segítsd a nénit, mert bottal jár” – és ott termett a másik is, hogy ketten legyünk, mert jó nagydarab néni volt. Mikor a kapu előtt megállt, a botot kivettük a kezéből, kinyitottuk a ridiküljét, akkor elővette a nagy kapukulcsot a néni. Időbe telt, mire bementünk. Akkor kinyitottuk a lakást, és felajánlottuk a segítségünket. Az öregek iránti segítség így jött. Örömmel csináltuk, soha senkinek nem panaszkodtunk, és nem dicsekedtünk. Néha visszagondolok, hogy Istenem, hiszen már akkor is úgy indultam! Mézes Laci mozgássérült volt, ő maga is nehezen közlekedett, de mindig segítőkész volt.

1951-ig vagy talán 1952-ig jártunk ifjúsági bibliaórára, jártunk kirándulni, meg a vasárnapi iskola is körülbelül addig működött, azután megszűnt. Sokan utána el is maradoztak, mert munkába álltak, és voltak, akik mentek továbbtanulni közülünk,

elég sokan Magyarországra is jártak. Házasodtak is, mert akkor már 20 év körül voltak, de még visszajártak. Voltunk azért elég sokan, akik jártunk templomba, kivéve a pedagógusokat.²⁸

Szlovák iskola

Az 1943/44-es iskolai évben voltam elsős a polgáriban, és az 1944/45-ös évben elvégeztem a második polgárit, akkor voltam 12 éves. Már az első és második polgáriban is tanultunk németül. Én még magánúton is jártam egy tanítónőhöz, úgyhogy elég jól értettem németül, és tetszett is nekem. Szívesen is tanultam, és így elég jól megtanultam a nyelvet. Sajnos ebben a két évben már nem sokat tanultunk az iskolában, mert sok szénszünet volt, gyakran volt légiriadó is, és futni kellett haza, később az iskolánkban volt a hadikórház. Sokszor csak délután volt pár óránk, hol itt, hol ott, ahol helyiséget kaptunk. Gyakran sokan hiányoztak.

1945-ben elkezdődött az iskolai év, de már teljesen szlovákul, és elkezdtünk még tanulni oroszul is. Teljes kavarodás volt. Talán az osztálynak a nagyobbik fele komáromi magyar diák volt, a másik fele meg azok, akik idetelepültek; voltak köztük gadóci meg violini telepesek. Sokuk apukáját vagy anyukáját idehelyezték, itt kaptak lakást vagy házat. Ők szlovákok voltak, nem tudtak magyarul, mi magyarok voltunk, nem tudtunk szlovákul, egymás közt sem tudtunk beszélgetni. Mi, magyar lányok, akik ismertük egymást – voltunk tízen, tizenketten az osztályban – csak néztünk, és nem mertünk beszélni sem. A tanári kar is szlovák volt, meg pár idősebb a régi komáromiak közül, akik tudtak szlovákul, de magyarul nem beszélhettek; őket viszont rövidesen leváltották.

Szlovák volt a hittan is, és voltak szlovák istentiszteletek is. Nekünk, iskolásoknak vasárnap délelőtt 9-től háromnegyed 10-ig volt az istentisztelet – szlovák nyelven –, arra kellett járnunk.²⁹ Könyves tiszteletes úr tartotta, aki, azt hiszem, szlovák anyanyelvű volt, és akkor került ide 1947-ben vagy 1948-ban.³⁰ Ő volt még a hitoktató is a szlovák iskolában szlovák nyelven. Még most is tudom a Miatyánkot szlovákul, és megvan a szlovák Új Testamentumom is.

A szlovák iskolarendszerben volt öt elemi, három polgári, a magyaroknál meg négy elemi, és négy polgári. Azt az egy évet nekünk pótolni kellett, úgyhogy mi, akik a második polgárit már elvégeztük a magyar iskolában, újra kezdtük szlovákul, mert meg kellett ismételni a második osztályt. Mindegy, hogy mit kezdtünk, mert nem sokra mentünk vele. Fél évig a világon semmit nem tanultunk, illetve nem értettünk. Napról-napra fogytunk, mert mindegyik sírva ment haza, hogy „Anyuka, én nem megyek iskolába, mert nem értem!” És nem csak az volt a gond, hogy nem értettük, hanem jött még hozzá a rosszindulat is. Sajnos a tanítónők se tudtak magyarul, mert őket is úgy helyezték ide, és bizony elég csúnyán viselkedtek velünk. Nagyon durvák és rosszindulatúak voltak, és azt lehet mondani, hogy az első félévben ezért maradtak ki nagyon sokan közülünk. Én is sokszor mentem haza nagyon rossz hangulatban, mert nem értettem, nem tudtam, hogy miről van szó. Azért apukám nagyon biztatott, hogy csak tanuljam meg, hát csak próbáljam meg. Elég jó nyelvérzékem van, de az első évben borzasztóan kevertem a magyart, németet, szlovákot, orosz, mindent. Nem tudtam felfogni.

Talán már a második félévben volt ez az eset, amire így emlékszem. A tanító néni kihívott a táblához a számtan órán és diktálta nekem szlovákul, hogy (ezt már értettem) $7 + 2$, szorozva ennyivel, osztva ennyivel. Megadta ezt a példát, megértettem, le is vezettem, és elkezdtem számolni. Megoldottam a példát, jó volt a végeredmény, erre rám nézett a tanító néni és azt mondta, hogy „Teraz mi povedz, ako si to vypočítala” [*most mondd meg, hogyan számoltad ki*]. Most már tudom, hogy mit mondott, de akkor nem tudtam. Álltam és néztem rá. Ő azt akarta, hogy én vezessem le és mondjam el szlovákul. Persze, hogy néztem rá, mint borjú az új kapura, nem tudtam, nem értettem. „Spotá maďarka, sadni si, máš päťku!” [*Buta magyar, ülj le, ötöst kaptál*]. Ötöst kaptam, üljek le, mert buta magyar vagyok.³¹ Sírva mentem haza, és mondtam az édesapámnak, hogy már ez se jár, meg az se jár iskolába. Sokan otthon maradtak és később magánúton végezték el, vagy átjártak Pápára, Győrbe, kinek hol volt rokona vagy ismerőse. Mondtam az édesapámnak, hogy mit mondott a tanító néni. Az bántott, hogy megoldottam a példát, és ennek ellenére ötöst kaptam. Akkor az édesapám nem azt mondta, amit száz szülő közül kilencvenkilenc (köztük én is) mondott volna, hogy nem te vagy a buta magyar, hanem ő a buta... Az édesapám azt mondta, hogy gyere, üljél le, tudod, biztos rossz

napja volt ma a tanító néninek, de menjél el csak holnap iskolába, mert holnap már nem téged fog kihívni, majd más valakit. Ezért nem bukatsz meg.

Elég az hozzá, hogy év végére hat kettesem volt. Tanulni nagyon keveset tanultam, és ez nekem nagyon hiányzik. A következő év volt a harmadik, ott már jobban értettem, de könyveink sem voltak. Mert ha lett volna könyvem, akkor bemagolom, mert úgyis úgy feleltünk, hogy a tanító néni leírt pár mondatot a táblára, amit én leírtam magamnak, és akkor otthon azt megtanultam. Ha kihívott és hagyott felelni, azt az öt vagy tíz sort, amit bemagoltam, nem tudtam, hogy mit mondok, de elmondtam, ha nem zavart meg. Viszont ha közbekérdezett, akkor mindennek vége volt. A magyar pedagógusoknak, akik itt tanítottak, el kellett menniük; fél éven belül eltűntek Komáromból. Nagyon sokan átmentek Magyarországra mindenféle módon: ahídon, csónakkal a Dunán, és ott el tudtak helyezkedni, mert itt ellehetetlenítették őket. Ez borzasztó volt.

Egyszer, tudom, történelemről volt szó, és akkor is mondtam, hogy nem tudom, mit kell csinálni, vagy mit tanulunk, pedig már biztosan fogok felelni. Fel volt nekem írva, hogy Matúš Čák Trenčianský. Nézte az édesapám – neki a kisujjában volt a történelem, én szégyellem magam, hogy nekem hiányzik ez a tudásom –, és azt mondta, hogy Csák Mátéről van szó, el is kezdte nekem mesélni. „De apukám, nekem szlovákul kell! Öt mondat szlovákul kell, hogy be tudjam magolni, hogy el tudjam mondani”. A sors iróniája, hogy valamikor 1938 előtt a szomszédunkban lakott egy család. A bácsi szlovák, az anyuka magyar volt. Nagyon jóban voltunk, átjárt a kislányuk hozzánk játszani, két évvel volt idősebb, mint én. 1938-ig voltak itt, aztán akkor ők elmentek. 1945 után visszajöttek, de már akkor nekünk nem volt házunk, ők pedig valahol a városban máshol kaptak lakást. Tudtunk egymásról, ha találkoztunk, köszöntöttünk, de már nem tartottuk a korábbi jó viszonyt. Azelőtt közös babakocsink volt, naponta együtt játszottunk. Akkor azt mondta az édesapám, hogy „na, gyere, öltözzél, elmegyünk az Évikéékhez”. Eljött velem hozzájuk, és mondta Évike anyukájának vagy apukájának, hogy Babinak milyen problémája van. Jött Évike is, és mondta neki, hogy „Évike erről kellene a Babinak öt mondatot írni szlovákul, hogy meg tudja tanulni”. Megoldódott: Évike, megírta az öt mondatot, én hazajöttem, megtanultam, és másnap feleltem, elmondtam. Sajnos a mai napig sem

tudok Csák Mátéről többet. Nagyon keserves volt, és sajnós azt kell mondanom, hogy abban az évben és a következő évben a tudásom nagyon keveset gyarapodott.

Amikor a harmadik polgárit befejeztük, azzal a középiskolának – úgy hívták – vége volt. Ez volt 1947-ben. Utána indult még egy egyéves továbbképző, oda még jelentkeztem, azt még elvégeztem 1948-ban. Elvégeztük többen, mert aki azután tovább akart menni – akár gimnáziumba, akár kereskedelmibe –, az ennek hasznát vette, mert a második és harmadik polgáriban nagyon keveset tanultunk, és az elvégzése után keveset tudtunk. Én ezzel be is fejeztem a tanulmányaimat. Szlovák gimnáziumba nem akartam menni, mert nem láttam semmi értelmét, úgyhogy aztán már iskolába nem jártam tovább. Én vagyok az egész családban az egyedüli, aki sajnós még az érettségiig sem jutott el. Járhattam volna esti iskolába, de akkor már dolgoztam, és ha a munkahelyemen helyt akartam állni, már nem mertem vállalni, hogy rendszeresen járjak esti iskolába, pedig elvégezhettem volna.

Ifjúkor

Az ötvenes évek

Miután meghaltak a nagyszülők és a nagybácsim is, már csak hárman maradtunk a semmiben. Anyukám nagyon szépen kézimunkázott lány korában. A háború után divat kezdett lenni a nők sötét ünneplő ruháján a kis kikézimunkázott fehér gallér meg fehér mandzsetta madeira hímzéssel. Komáromban egyetlenegy kézimunka üzlet volt. Egyszer az anyukámmal láttuk a kirakatban, milyen szépek ezek a holmik, és nekem is akart anyu ilyet varrni a sötétkék ruhámra – azért az az egy sötétkék ruhája minden kislánynak vagy nagylánynak megvolt. A mintáért aztán anyu bement a boltba, és megkérdezte, hogy milyen minták vannak, mert a néni – aki ott árult, és akié az üzlet volt – előrajzolt ilyet. Akkor megkérdezte a néni, hogy anyu tud-e kézimunkázni, és mikor anyu mondta, hogy igen, ő fogja megvarrni, felajánlotta, hogy ő el tudná adni, mert sok a megrendelése, és nincs, aki csinálja. Így anyu elkezdett neki is dolgozni, és ez nagyon jó jövedelem volt ahhoz képest, hogy semmink sem volt. Délutánonként ezzel foglalkoztunk. Én is tudtam ezt a kézimunkát, de én inkább színes kézimunkát csináltam: keresztöltéseket meg színes hímzéseket, emellett kötöttem, horgoltam.

Ennél a néninél voltak babaholmik is: kötött babaruhákat, kis rékliket, sapkákat, kesztyűt meg kis cipőcskéket árult. Elkezdtem én is a kis cipőt négy kötőtűvel csinálni. Nagyon sokat csináltam. Szegődtem az anyukám mellé. Ketten ültünk, míg mások csavarogtak, addig anyukám hímzett, én meg kötöttem. Nagyon örültem neki, mikor a kötött kispapucsot, kis réklit, kesztyűt vagy a kis sapkát, aminek fülvédője volt, megcsináltam. Utána jöttek divatba a lyukacsos csipkekötéssel egész vékony gyapjúból készült kendők, fejkendők. Akkor a hozzám hasonló fiatal lányok – én 16 éves voltam ekkor – ilyen fejkendőt is hordtak. Nem volt sapka, helyette a kendő divatos és meleg is volt. Akkor ez a néni be tudta szerezni a nagyon vékony pamutot, így ő adta a pamutot, én meg kötöttem a kendőket. Két este alatt megkötöttem egy kendőt, amit azután anyukám kimosott. Volt egy ráma, amire azt ki kellett húzni, úgy, ahogy a kézimunka terítőket is.

Két év alatt anyukámmal együtt egy szobabútor árát megkerestük, ami még ma is megvan. Hatalmas nagy szobánk volt – 6 x több mint 5,20 méteres –, amiben két ágy volt és nekem egy sezlon. Hely volt, és utána már nagyon boldog voltam, mert nekem is volt egy szekrényem, egy rekamiém, és innentől kezdve végül is mindent én teremtettem elő, amim volt. A szüleimnek már nem lett házuk, de utána én vettem egy lakást 1957-ben.

A templomba járás miatt engem személy szerint nem ért megkülönböztetés. Ahol később dolgoztam, minden plusz munkát elvállaltam, és szükségük is volt rám, meg is voltak elégedve a munkámmal és a viselkedésemmel. Szakszervezeti pénztáros voltam, jegyzőkönyveket írtam. Próbáltak beszervezni a pártba, de mindig arra hivatkoztam, hogy nekem sok munkám van, azt meg kell csinálnom, helyettesítenem kell... Elvállaltam mindent, csak azért, hogy ne szervezzenek be.

Édesapámnak viszont volt ilyen problémája. Édesapám még önálló volt 1950-ig, azután a Kossuth téren bérelt üzlettel kellett nekik szövetkezetekbe tömörülni. Egyszerű fodrászüzlet volt, ahol hárman vagy négyen dolgoztak. Az édesapám volt a főnök, mivel ő kasszált, ő nyitott, ő zárt, neki volt a kötelessége begyűjtani meg elsöpörni a havat az üzlet elől... Így volt főnök. Nagyon kis összeggel kapott többet, mit a segédek, akik mellette dolgoztak.

Abban az időben (ez az '50-es években volt) még működött a diakónia, voltak diakónusok³² és voltak presbiterek.³³ Édesapám diakónus is volt, és 48 évig volt presbiter. Volt egy nagyon jó barátja – mind a ketten tősgyökeres komáromiak voltak –, akivel együtt jártak templomba, és mint diakónusok annak idején végezték a szeretetszolgálatot, jártak betegeket látogatni. Ismerősökhöz meg más református családokhoz is jártak ketten. Ha megtudták, hogy valahol valaki beteg, akkor elmentek meglátogatni, azon kívül minden hónapban egyszer vagy talán kétszer is bementek a kórházba. Voltak ott egyházbeliek, és voltak, akik katolikusok voltak, de ismerősök voltak. Megálltak az ágyuk mellett, megkérdezték, hogy vannak, jobbulást kívántak. Aki a gyülekezetből volt, annak megmondták, ha tudtak a betegségéről, és megkérdezték, hogy érzi magát, elbeszélgettek vele. Ha látták azt, hogy az illető nagyon beteg, vagy szüksége volna arra, hogy lelkésszel beszéljen, vagy úrvacsorát akarna venni, és már olyan állapotban van, akkor szóltak Galambos nagytiszteletű úrnak és mondták, hogy pl. a Tóth Jancsi bácsi a belgyógyászatban van, és olyan állapotban van, hogy talán jó volna, ha a nagytiszteletű úr meglátogatná. Tudtak róla, hogy mikor melyik családban hol van probléma, vagy hol vannak betegek. Ez a diakónus barátja édesapámnak később hosszú ideig beteg volt, és ő kéthetente látogatta évekig.

Édesapám az egyik kórházlátogatás közben találkozott egy elvtárral a kórházban, aki szintén ott feküdt. Mikor eljöttek, kérdezte az illető, hogy kik voltak ezek. Megtudta, hogy a gyülekezetből voltak presbiterek vagy diakónusok látogatni. Amikor az illető kijött, azt mondta annak a főnöknek, akihez tartozott az édesapám, hogy neked olyan üzletfőnököd van, aki téríteni jár a kórházba. Az édesapám főnöke nagyon helyes ember volt, és egymással soha semmi problémájuk nem volt. Az édesapám volt az első, akinek az elszámolása másnap már ott volt, és a pénz, amit kasszált, mindig el volt küldve, úgyhogy ezzel az üzlettel, amit az apu vezetett itt a Kossuth téren, semmi probléma nem volt. A főnöke behívta édesapámat, és megkérdezte tőle, hogy hova jár, mert, ilyen panasz érkezett. Erre édesapám azt mondta, hogy rendben van, nem muszáj nekem főnöknek lenni, cseréljünk, közülünk valamelyik másik kollégát nevezze ki főnöknek. A kolléga, akivel együtt dolgoztak, kapott rajta, ő lett a főnök, és az édesapám lett a segéd. Ezzel el lett intézve a dolog. 50 koronával vagy valamennyivel kevesebbet kapott, de a borbélyok fizetése

egyébként is kevés volt. A bombázás után, a bombakár után, ahol egy házról és egy háznak az értékéről volt szó, ez már nem rázta meg különösebben a családot.

Az édesapám onnan ment nyugdíjba végül 1967-ben. Gyakran emlegette, hogy fiatal borbélysegédként a magyarországi Komáromba járt évekig dolgozni, mert itt akkor is munkanélküliség volt. Egy idős borbélymesternél, Szatmáry bácsinál dolgozott. Útlevéllal járt át naponta, nyáron kora reggeltől késő estéig, még szombaton is.

Betegsegélyző Hivatal

1948-ban jött ki az a törvény, hogy megalakul a betegbiztosító, az ún. betegsegélyző. Mindenki, aki önálló - édesapám is önálló volt még akkor -, és önálló üzlete van, vagy aki önállóan gazdálkodik falun, köteles betegbiztosítást fizetni. Akkor alakult meg az ún. Okresná Národná Poistovňa [*Járási Nemzeti Biztosító*] itt Komáromban a Deák Ferenc utcában. Az édesapám ment bejelenteni magát és intézni a befizetnivalót. Kaptak egy határozatot, hogy a keresete után mennyit kell fizetni.

Jött haza, és mondta nekem, hogy mennyi velem egykorú kislány dolgozik ott, mert sokat felvettek akkor. Már akkor tudtam szlovákul, nem volt probléma, kénytelen voltam megtanulni, és ez az egy a javamra vált. Azt mondta, hogy én is tudnám azt csinálni, amit ott kell. Később megint ment, bevitte a kitöltött papírt, hozott csekket. Ismerte azt a személyt, aki akkor ott igazgatóhelyettes volt. Szlovák volt, de a felesége komáromi volt, ismerte az édesapámat, aki mondta neki, hogy nekem is van egy ilyen lányom, mint ezek a fiatal munkaerők. Nem lehetne-e őt is alkalmazni? Dehogynem, mondta, tessék beadni a kérvényt. Ismerte az édesapámat meg a családot is, így aztán 1950. január 2-án beléptem. Még nem voltam 17 éves, mikor elkezdtem dolgozni.

Fogalmam sem volt, hogy milyen egy hivatal, mert senki nem volt közöttünk hivatalnok. Nagyon helyes volt a főnököm, magyar, komáromi, majdnem a szüleimmel egykorú, komáromi volt a felesége is, ő folyékonyan beszélt szlovákul. Természetesen az irodában csak szlovák beszéd volt, csak amikor ketten voltunk, akkor beszéltünk magyarul. Felvettek engem, belejöttem és tetszett a munka. Azt kérdezte a főnök, mikor felvettek, hogy tudom-e az ábécét. Nézttem rá, persze, hogy

tudom. Fogalmam sem volt, hogy miért kérdezte. Mindenki nyilvántartásba volt véve, és a személyi kartonok sűrű ábécé sorrendbe voltak rakva. Megkérdezte, hogy melyik megy előre, a Kis vagy a Kovács. A Kis, válaszoltam. Ez a kisujjamban van azóta is. Tehát belejöttem, és 1953-ig ott dolgoztam.

Közben kinőttük ezt az irodát, és a Poliklinika épülete lett azután a Betegsegélyző Hivatal. Lent a földszinten voltak az orvosi rendelők és fent az első meg a második emeleten volt a hivatal. Ez a hivatal intézte, hogy aki munkába lépett, annak legyen biztosítása. A munkaadótól kaptuk a névsort, és mindenkinek, aki biztosítva volt, volt egy kártyája. Ezért kellett ismernem az ábécét. Akit az orvos kiírt táppénzre, az odahozta az orvosi igazolást, és akkor mi fizettünk. Én számoltam ki, többek között ezen dolgoztam, a táppénzt, de fizettük az úgynevezett szülési segélyt, és ha valaki orvoshoz volt utalva, az útiköltségét is. Ha valaki meghalt, akkor likvidáltuk a lapját, és kifizettük az ún. temetkezési költséget. Volt a másik osztály, ahol fizették az összes gyerek után mindenkinek a családi pótlékot.

Ez egy nagy hivatal volt, hozzánk tartozott az egész komáromi járás, Ógyalla, Párkány és Komárom. Sokan voltunk, de nagyon érdekesen reggel 7-től délután 3-ig volt a munkaidő. Mindenkinek megvolt a munkaköre, nem volt barátkozás, beszélgetés meg ilyesmi. Bementünk, mindenki leült, végezte a munkáját. Mi például pont egy volt osztálytársammal ültünk egymással szemben. Kis ablakunk volt, és azon az ablakon keresztül szolgáltuk ki az ügyfeleket. Amikor olyan helyzet volt, hogy nem volt ott senki, és amikor az ügyfelek elmentek dél körül, akkor nekiálltunk és csináltuk azt, amit postán kellett utalványozni. Három órákor befejeztük, utána mindenki ment haza. Elköszöntünk – viszontlátásra – még csak tegező viszonyban sem voltunk. Nagyon kimért társaság volt.

Sok táppénzesem volt, hozzám tartoztak az ábécé K betűjétől, azt hiszem, az S betűig. Emlékszem, volt egy beteg – nem komáromi volt –, akinek jött minden héten vagy kéthétben a papír, hogy még mindig beteg, én likvidáltam, és küldtük a pénzt. Egyszer jött személyesen az illető; tébécés volt, olyan 40 év körüli férfi. Jött, hogy kórházban volt, és szeretné felvenni a táppénzt. Én megnéztem mindent, amit az orvosok beküldtek, és mondtam neki, hogy nem jött még az orvostól az utalvány, nem tudom likvidálni. Még nem kaptam meg a postát, esetleg üljön le addig a padra,

lehet, hogy a mai postával megjön, akkor megcsinálom, és kifizetjük. 18 éves voltam, de nagyon velük tudtam érezni. Kicsit később megkaptam a postát, kinyitottam az ablakot, odaintettem neki és mondtam, hogy sajnós nem jött meg, nem tudom kifizetni. Amikor megkapjuk, elküldöm postán. Azután jött a többi ügyfél, én meg intéztem mindet. Később kimentem a folyosóra, és láttam, hogy ott ül a szegény ember, akkor már órák hossza óta ült a padon. Odajött hozzám, kérdezte, hogy nem lehetne-e valahogy megoldani. Most jött ki a kórházból, és annyi pénze sincs, hogy hazamenjen. Valahová Muzsla környékéről való volt, onnan vonattal közlekedett. Mondtam neki, hogy nem tudom megcsinálni, mert nincs mire kiírni. Tudtam, hogy van három családja – mert arra meg ugye a családi pótlékot küldtük –, és megkérdeztem tőle, hogy mennyi az útiköltsége. Mondott valamit, egy nagyon kis összeget. Bejöttem, kivettem a táskámból valamennyivel többet, odaadtam neki és mondtam, hogy vegyen két kiflit, a többi meg az útiköltségre van. Ennyivel tudok segíteni, de lehet, hogy holnap megkapjuk, és mindjárt utána küldjük a pénzt.

Azután én el is feledkeztem róla. Talán egy hét is eltelt, mikor az egyik kolléganőm megkérdezte: „Miért csinálsz ilyet?” Mondtam: „Azért, mert sajnálom. Három gyereke van otthon, nem tudott hazamenni”. Azt mondta: „Előre mondom neked, úgysem lesz ebből semmi”. Amikor megjött a papír az orvostól, én el is küldtem a pénzt; levonni belőle nem lehetett, ez világos volt, és nem is akartam. Eltelt két vagy három hét, egyszer jött a papír a községházáról, hogy az ember meghalt. A kolléganőm hozta a papírt, és azt mondta: „Kellett neked jótékonykodni, no most már itt van”. „Nézd – mondtam neki –, nem azt sajnálom, hogy én odaadtam azt a kis pénzt, hanem azt a három szerencsétlen gyereket otthon”. Ez a történet sokszor eszembe jut, mert a fülemben cseng, hogy amikor odaadtam neki a pénzt, azt mondta: „Az Isten áldja meg!” És megáldott.

Ez volt 1953-ban, és akkor megint jött egy hullám, amikor felosztották a betegsegélyzőt, mert alakultak Komáromban a nagyüzemek, a nagy gyárak, a hajógyár, az építkezési hivatalok... Rengeteg ilyen volt. És akkor jött egy gondolat, hogy miért kell az embereknek bejárni ide a Betegsegélyző Hivatalba, ami igaz is volt, mert a táppénzt megkaphatják a fizetésükkel együtt az üzemben is. A táppénzt meg a családi pótlékot átvették az üzemben automatikusan a bérelszámolók, akik számfejtették, és utána mindenki megkapta a fizetésével. A vezetőség elosztotta a

nagyobb cégekhez – mint bérelszámolókat – azokat, akik idősebbek voltak, meg akik férjnél voltak, akik nők voltak, és akik Komáromban laktak. Minket, fiatalokat pedig elosztottak a komáromi, az ógyallai és a párkányi járási hivatalokhoz a nyugdíjostályaival együtt, mert a nyugdíjazást átvette a járási hivatal.

Engem Párkányba helyeztek. Rögtön felmondtam, mert húszéves voltam és nem akartam Párkányba menni. Akkor azért könnyebb volt elhelyezkedni, nem volt probléma. Hozzá tartozik az is, hogy akkor már egy kicsit könnyebben voltunk anyagilag is, mert dolgoztam és kerestem. Elengedtek azzal a feltétellel, hogy valakit be kell tanítanom. Talán három hétig jártam Párkányba, de úgy, hogy a nagymamámnál laktam Dunamocson, mert csak onnan tudtam menni a reggel öt órakor induló autóbusszal Párkányba, és őhöz jöttem vissza délután öt óra körül. Hétvégére jöttem haza Komáromba. Amikor azután elengedtek, utána még pár hétig kijártam a nagymamámhoz segíteni – mert már akkor ő is elég idős volt – szüretelni meg szilvát szedni és hasonlókat.

Dunamocsra sem vonat-, sem autóbusszközlekedés nem volt. 1938 előtt egy kis személyszállító hajó járt innen a kis hídról, és az kötött ki Dunaradványon, Dunamocson és valószínű, hogy ment tovább is Karvára meg a környező településekre. Emlékszem, kétszer vagy háromszor járt hetente. Mentünk azon a hajón a nagy vízen, és nekem nagyon tetszett, de a vízen utazásnak volt kellemetlen része is. Később megszűnt ez a hajójárat, de a 40-es években más járat nem volt. Át kellett mennünk Dél-Komáromba, ott megváltottuk a jegyet, és lementünk Süttőig vonattal. Dunamocson volt két-három család, akiknek volt nagy ladikjuk, és ladikkal jártak bizonyos vonatokhoz, ami Komárom vagy Pest felől jött Süttőre, és onnan vitték át ladikon az utasokat. Volt, amikor mentük 15-en, 20-an egy ladikban, ami cseppet sem volt veszélytelen. Akkora ladikban 10-15 ember fért el. Emlékszem rá, hogy egyszer mentünk, valami ünnep volt, talán húsvét lehetett. Nem tudom már pontosan, de emlékszem rá, hogy rossz idő volt. Az egyik nagynéném is jött, és ő annyira félt, hogy azt mondta, ő erre már vissza nem jön. Ott maradt a nagymamánál. Mi is féltünk, de visszajöttünk ladikkal. Valaki volt, aki lovas kocsival készült Komáromba árut hozni, így a nagynénémet aztán lovas kocsival hozták haza. Ha lovas kocsival, alkalmi fuvar miatt jött valaki Komáromba, akkor a nagymama

szokott küldeni szilvalekvárt, vagy már befőzött kompótot, vagy ha éppen érett valami, akkor azt is küldte.

A háború után jött Szlovákiából egy házaspár, akiknek volt egy kisebb autóbuszuk, amiben nem sorban voltak az ülések, hanem körben. Középen ült a sofőr, és körben volt a pad, amelyen talán 20 ember elfért. Ők indítottak magán alapon járatot Dunamocsról Komáromba. Először csak reggel jöttek be, és délután mentek vissza, azután már volt úgy, hogy reggel jöttek, délben visszamentek, újra visszajöttek, és este mentek. Akkor már nagyon jó volt nekünk, örültünk, hogy busszal mehetünk a nagymamához. Már mi is többször mentünk, a nagymama is többször tudott jönni hozzánk. Később ezt a buszt is államosították, amikor megalakult a Csehszlovák Autóközlekedési Vállalat 1948-ban.

Nagymama utolsó hetei: a gyerekei akkor már jöhettek

Az 1950-es évek elején a nagymama már gyengült, mi jártunk hozzá segíteni. 1955-ben bekerült a kórházba. Gyomorműtétje volt, utána nálunk volt, ott halt meg 1956-ban. Akkor még ott laktunk a Kertész utcában, abban a bizonyos bérelt lakásban. Egy nagyon nagy szobánk, egy nagy konyhánk, egy nagy fürdőszobánk, valamint spájzunk volt. Amikor a nagymamám hozzánk került úgy lett megoldva, hogy a konyhából az anyu áthurcolkodott a spájzba és ott főzött. A konyhában tettünk le szőnyeget, ahol a nagymama egy sezlionon feküdt, és az anyu ápolta.

Amikor a nagymama nagyon beteg volt, a gyerekei, akiket áttelepítettek, már át tudtak jönni. Addig nem lehetett, csak levelezés útján tartották a kapcsolatot, de a halála előtt két héttel Magyarországról a gyerekei és az unokái is itt voltak őt meglátogatni. Akkor már tudtuk, és ők is tudták, hogy súlyos beteg. Az egyik fiával, aki molnár volt, és valahol Szlovákiában dolgozott, már két hónapja nem találkozott. Mindig azt kérdezgette, hogy mikor jön már a Józsi. Végül megjött Józsi bácsi a feleségével Komáromba, és még ott voltak nálunk, amikor másnap a nagymama meghalt 76 éves korában. Józsi bácsi felesége és az én apukám voltak mellette, mikor meghalt. A többiek bent voltak a szobában, mert már mindenki fáradt volt. Akkor már nem szenvedett, szépen elaludt. Januárban lett eltemetve Dunamocson. Emlékszem, elég jó idő volt. A temetés után talán három vagy négy nappal akkora hó

esett, és olyan hideg lett, hogy mondtuk „Milyen jó, hogy szépen, nyugodtan el tudtuk temetni!” Utána két-három napig itthon voltak a gyerekei és az unokák is mind, akik akkor már jöhettek.

Csehszlovák Autóközlekedési Vállalat

Miután a Betegsegélyző Hivatalnál megszűnt a munkám, körülbelül hat hétig nem dolgoztam. Augusztus valahányadikáig voltam a járásnál, ezután októberben kerestek meg a Csehszlovák Autóközlekedési Vállalattól [*ČSAD - Československá Štátní Automobilová Doprava*], hogy bérelszámolóra van szükségük. Ismertek, így kerültem oda dolgozni 1953 októberében. Az előző munkahelyem egy elegáns hivatal volt, itt meg nagyon sokan voltunk és volt mindenféle ember; egész más közeg volt, de megszoktam. Bérelszámolóként kezdtem, majd raktárkönyvelést és analitikát vezettem, utána könyvelő, a végén pedig pénzügyi és deviza előadó voltam.

Voltak kamionjaink, amelyek külföldre jártak. A sofőröknek kellett előlegként valutát adni – minden olyan országét, amelyiken keresztülmentek –, és mikor hazajöttek, akkor leszámoltak, hogy mennyiért tankoltak, mennyi volt az útiköltségük és az étkezési hozzájárulásuk. Később devizapénztáros voltam. Amilyen munkakörből eljöttem, betanítottam az utánam következőt, és mindig sokáig segítettem őt. Nagyon szerettem, mert ez mind olyan munkakör volt, ahol nagyon pontosan kellett dolgozni és ez nekem nagyon tetszett. Nem zárhattunk addig, amíg egy fillér is hiányzott. Sokszor éjfélig túlóráztunk, mert mikor a zárás volt, akkor egyik-másik kolléganőm jött, hogy „Nézd meg, mert én már háromszor átnéztem, és nem találok a hibát, de egy fillérrel vagy húsz fillérrel nem stimmel.” Pici kis számológépen ütögettük a számokat, indigón keresztül könyveltünk, és amikor kész volt, akkor össze kellett adni az összes oldalt. Utána már kaptunk könyvelőgépeket is, így később könyvelőgépen is könyveltem, akkor már könnyebb volt, de ez még nagyon messze volt a mai technikától.

Amikor az első munkahelyemről eljöttem, én már akkor spóroltam pénzt. Mikor az első fizetést megkaptam, hazavittem, letettem az asztalra, akkor az édesapám adott egy vonalas füzetet, beleírta és azt mondta: „Az enivalón és a lakáson kívül mi

neked adni nem tudunk semmit – tudtam, hogy nincs miből. – Anyuval beszéljétek meg, hogy mikor kell egy kabát, mikor kell egy ruha, és abból, amit megspórolsz magadnak, anyuval együtt vegyétek meg! Itt vezesd és írd!” Olyan jó volt, hogy vezettem és írtam, és tudtam azt, hogy nem szerepel benne soha semmi felesleges dolog. Akkor már nagylány voltam, dolgoztam, és abban a szoba-konyhás lakásban már az én szép bútorom is megvolt. Gyakran mondogattuk, hogy bárcsak legalább két szobánk lenne.

A Jókai utcai lakás

’56-ban, ’57-ben, ahol nagyobb házak voltak, már árultak a tulajdonosok lakásokat vagy házrészeket, mert kevesen maradtak. 24 éves voltam akkor. Volt több ilyen kétszobás lakás a környéken és édesapám azt mondta, hogy itt is van eladó, ott is van eladó, nézzük meg. Volt egy kis pénzem is, és itt a Jókai utcában volt egy ismerős néni, akié egy hatalmas ház volt. Azelőtt abból éltek a háztulajdonosok, hogy voltak albérlőik. Ez a néni is ott maradt egyedül a házában, annak a közepében lakott, és először eladta a hátsó részt. Csibáék, Csiba Zoltán tiszteletes úr³⁴ nagyszülei laktak itt, ők vették meg, mert faluról el kellett nekik jönni. Ott is problémák voltak, elűzték őket. Itt vettek lakást, és itt éltek. A tulajdonos néni lakott az udvari lakásban, és az utcafronti részt árulta, de olyannak, akit ismer. Már jól benne volt a korban, amikor ezt eldöntötte. Az édesapám meghallotta ezt, és jött, hogy van egy kis pénzem, vegyük meg. A néni nem is kérné egyszerre az egész összeget; most valamennyit kér, amit odaad a lányának, a többi meg maradna támogatásnak havonta. Voltak többen már, akikkel beszélgetett, meg egyezkedtek, de mivel ismerte a családot, nekünk adta el. A néni ismerte édesapám; régi komáromi családból volt, és örült, hogy mi jövünk ide. Az üzlet létrejött, megvettem, és idejöttünk lakni ebbe az utcai részbe, amit aztán 1999-ben adtunk el a szülők halála után.

Háromszobás lakást alakítottunk ki, ott laktam a szüleimmel. Nagyon szép udvarunk volt, tele hortenziával, virágokkal, és nagyon jól megvoltunk, mert csupa ismerősök laktak ott. Akkor még nem voltam férjnél – 24 éves voltam, amikor vettük –, de amikor később férjhez mentem, itt akkor is szépen elfértünk. Azután később Csibáék elmentek a Kapitány utcába lakni, a néni is meghalt, más került oda, de még akkor is megvoltunk szépen. A ház építéséhez az elbontott Jókai-ház tartóoszlopait és tégláit

használták fel annak idején, ezért is ragaszkodott hozzá az apukám mindjárt annyira, hogy ezt vegyük meg, mert ez egy ősi komáromi ház.³⁵

Házasság

1966-ban mentem férjhez. A férjem, Koronczai Dezső Fülek mellől való volt, öten voltak testvérek. Még nyomorultabb helyzetben voltak a háború miatt, mint mi, mert az édesapjukat elvitték katonának, fogságba esett, az édesanyjuk pedig otthon maradt a négy fiúval és egy kislánnyal. A legkisebb volt a kislány. A férjem volt a legidősebb, 13-14 éves volt akkor, amikor az édesapja fogságba került, és csak három vagy négy év múlva jött vissza. Ők aztán tényleg nagyon nehéz körülmények között éltek, és ez végigkísérte a férjemet egész életében. Szeretett volna tanulni természetesen, de nem tanulhatott. Elment asztalosinasnak, de csak azután, mikor az édesapja hazajött. Addig az anyósom is mosni járt, meg ennivalóért cserében segíteni, ahová lehetett. A férjem meg a másik testvére – a nagyobbik fiú, aki a férjem után következett – voltak otthon, ők csináltak mindent, jártak az erdőbe fát vágni, hogy legyen tüzelő. Szóval nagyon nehéz körülmények között éltek. Édesapjuk azután visszajött a fogságból, de sok év után, nagyon legyengülve. Akkor még a férjem is eljárt vele dolgozni, így egy embernek a béréért ketten dolgoztak, a férjem meg a papa.

A férjem még magyar elemi iskolát végzett, utána ment el asztalosinasnak Fülekre. Akkor úgy volt, hogy egész héten az asztalosmesternél volt, mint inas, de segített a ház körül is, és kapott kosztot. Nagyon dicsérte azt a nénit, a mester feleségét, hogy milyen jól főzött. Mondogatta, hogy abban az időben ők mennyi kukoricát ettek főve-sülve. A mesteréknek nem volt családjuk, a férjem volt az inas, és talán a néni kedvezett is egy kicsit neki. Mondta mindig, hogy a néni olyan jó kalácsot sütött, meg olyan finomakat ebédelt. Többször küldött haza is a családnak. Otthon bizony sok babot, káposztát ettek, meg azt, ami volt. Amikor felszabadult, asztalossegéd lett, a füleki bútorgyárba ment el asztalosnak, ott dolgozott. Nagyon szeretett volna tanulni, ezért ebbe nem nyugodott bele, és beiratkozott esti iskolába, amit munka mellett végzett. Nem ment könnyen, mert ötkor indult hazulról vonattal Fülekre, ami 6 km-re volt tőlük, hattól kettőig dolgozott, és minden héten háromszor járt esti iskolába Füleken. Gépipariba járt, és nagyon nehezen ment neki a szlovák nyelv, mert ő nem

járt szlovák iskolába. Fizikai munkát végzett, és a háborús évek megtörték őt gyerekkorában, ráadásul az édesapja sem nem volt otthon. Azt nagyon becsültem benne, hogy még képes volt tanulni, és leérettségizett ebben az iskolában. Utána a füleki Kovosmalt gyárba ment el technikusként, ahol magyar környezetben volt. Normázó technikus volt, amihez nem kellett annyira a szlovák tudás, mert tudott azért, csak nem olyan szinten. Van, aki nem tud hibátlanul megtanulni, vagy a kiejtésén érződik, hogy nem anyanyelvű.

A férjemmel Budapesten ismerkedtem meg egy kirándulás alkalmával. Teljesen más vidékről, más környezetből jött, de az anyanyelvünk egy volt, és sok mindenről hasonló véleményen voltunk. Nem volt ez olyan szerelem, mint huszonévesen, hiszen már mind a ketten érett korban voltunk. Először csak pár képeslap, üdvözlét jött, azután levelezni kezdtünk. Eljött hozzánk, én is voltam náluk, így 1966 tavaszán volt az eljegyzésünk, és októberben az esküvőnk. Ő római katolikus vallású volt, de természetesen a református templomban esküdtünk. Járt is édesapámmal többször istentiszteletre, később meg velem is.

A nagy esküvő, a nagy felhajtás, rongyrazás nekem még a fiataloknál se tetszik. Mi már nem voltunk olyan fiatalok, úgyhogy azt mondtam, hogy annyian leszünk, ahányan elférünk kényelmesen otthon nálunk. Nekem ott volt az anyukám, az édesapám. A tanúm a legidősebb unokabátyám volt a feleségével és a két fiával Magyarországról. A férjem részéről ott volt az anyukája, keresztszülei, testvérei. Összesen 15-en voltunk. Pénteken este megérkeztek, szombaton volt délelőtt a polgári esküvő a városházán, délben itt volt a templomban az esküvő, utána nálunk volt az ebéd és a vacsora. Fehér rövid ruhám és szegfűcsokrom volt. Mindent összehoztunk, hogy szép is legyen, jó is legyen. Az egész családnak, mind a tizenötünknek volt alvóhelye is. A két szomszéd néni is felajánlotta a helyet, meg nálunk is volt hely. A szomszéd nénik segítettek a vendéglátásban is. Vasárnap még együtt volt a vendégsereg, de hétfőn mi elmentünk a férjemmel a Tátrába, és egy hétig Tatranská Lomnicán [*Tátralomnic*] voltunk a Grand Hotelban, amit én előre elintéztem, lerendeztem, mert azt én úgy szerettem volna. Az apukám egész nap a többieket kísérgette ki, egyik busszal ment, másik Magyarországra, harmadik vonattal, de aznap mind elmentek.

Férjem szüleivel, testvéreivel és az egész családdal mindvégig jó viszonyban voltunk, látogattuk egymást. Az ő édesapja is ott volt katona a Donnál ahol az én édesapám, ez is jó közös téma volt. Anyósom 1978-ban hirtelen meghalt. Apósom már akkor beteges, gyenge volt, kéthetente, majd hetente jártunk hozzá hétvégeken. Pár hónap múlva ő is meghalt.

A férjem 1966-ban idejött Komáromba. Én nem akartam Komáromból elmenni, itt voltak a szüleim, akiknek csak én voltam. Itt volt a megszokott munkahelyem, lakásom. Ők ötven voltak testvérek, ő nyugodtan eljöhettek, és hajlandó is volt eljönni. Itt dolgozott Komáromban egy cégnél. Anyagbeszerző volt, de olyan környezetben dolgozott, ami nagyon nem tetszett neki, ennek ellenére nehezen jött rá, hogy az tényleg nem neki való. Pozsonyba is kellett neki gyakran mennie, ott meg szlovák volt a környezet, ő viszont nem beszélte a szlovák nyelvet megfelelő szinten és kisebbségi érzés is volt benne. Ez így nem ment neki, végül aztán visszament asztalosnak a hajógyárba. Készítették a szép luxushajókat és azokra a borításokat. Nagyon szép asztalos munkát végeztek, ami tetszett neki, onnan ment később nyugdíjba. Amikor a szüleimnek már segítségre volt szükségük, mindketten nyugdíjasok voltunk már.

Volt lakásunk, volt három szobánk, a középső volt a közös. Egy szoba volt a miénk, egy volt a szüleimé. Volt megtakarított pénzünk, gondolkodtunk rajta, hogy valahogyan ki kellene bővíteni a lakásunkat, mielőtt megöregszünk. Sokszor jártak hozzánk vendégek, távolabbról családtagok, akik többen és több napra jöttek. Volt az udvarban a telkünkön egy régi kis épület és több kamra fából, amit lebontottunk, és a helyére 1978-1980 között egy szép, világos, kétszobás összkomfortos lakást építettünk. A férjem nagyon sokat dolgozott rajta, és nagyon jól megszervezte a bontást és az építkezést. Hétvégeken végezték a nagyobb munkákat, akkor 6-8 ember dolgozott rajta, akiknek anyukám készített finom ebédeket. Minden anyagért, munkáért fizettünk, senki semmivel nem segített, így senkinek nem tartoztunk. Abban az időben a szakszervezettől adtak kamatmentes kölcsönt az üzemekben lakásépítésre, és az állam is hozzájárult, ha az alkalmazott elkötelezte magát a cégnek még tíz évre. Ezeket a kölcsönöket én is igénybe vettem, így ebbe az új lakásba költöztünk át a férjemmel 1980-ban. Egy házban voltunk a szüleimmel, mégis külön.

Szüleim időskora

Édesapám és a komáromi helytörténet

Amikor Galambos tiszteletes úr elment nyugdíjba, egy ideig Kossár tiszteletes úr³⁶ volt itt, ő járt ide be Dunamocsról. Utána jött ide Horváth püspök úr,³⁷ aki akkor még, azt hiszem, püspök helyettes volt, és később lett püspökké választva. Nem ismerte még a gyülekezetet, így a komáromi presbiterek karolták fel. Az édesapám presbiter volt még azokban az években, ahogy később én is presbiter voltam 12 évig. Horváth püspök úr komáromi szolgálata alatt nagy renoválások történtek a templomon, akkor lett a csillag is bearanyozva. Sok volt a munka, és tudom, hogy édesapám meg egy pár idősebb presbiter nagyon sokat segített neki. Mivel a püspök úr nem ismerte a gyülekezetet, sok mindent nem tudott, őket kérte meg, hogy mutassanak neki fényképeket és régi emlékeket a gyülekezetéről. Az édesapám meg még egy presbiter társa a templomudvaron lévő kis házba összegyűjtötték a régi emlékeket. Egyik helyiségbe kimondottan azt, ami a gyülekezetre tartozott, a másik helyiségbe meg a Komáromra vonatkozó dolgokat. Amíg édesapám jó egészségben volt, az a kis emlékszoba működött, sok látogatója volt még külföldről is, akiket édesapám szívesen kalauzolt a városban, a temetőben és az egyház berkein belül is. Sok kedves bejegyzés volt található az ott elhelyezett emlékkönyvben. Sajnos utódja nem akadt a gyülekezetben.

Édesapám a városban is, mikor bontották az utcákat és bizonyos házakat, nagyon sok helyen fényképezett. Trugly Sándor barátjával jártak esténként, vitték a létrát, mert akkor még a régi házakon rajta voltak az utcanév táblák és a házszámok, és mielőtt lebontották, ők leszerelték ezeket, és hozták mihozzánk. Utána az édesapám beadta a múzeumba sok más holmival együtt. Sokat dolgoztak együtt Mácza Mihállyal³⁸ is. Mácza Mihályt, mikor Komáromba került, édesapám sok mindenbe bevezette, kivitte a temetőbe, és megmutatta neki a régi sírokat. Kölcsönösen tisztelték egymást. Édesapám a Múzeumbarátok Körének³⁹ is alapító tagja volt, ahol hosszú ideig tevékenykedett.

Egy borbély emlékiratai

*A régi Komárom (egy borbély emlékiratai)*⁴⁰ címmel jelent meg az édesapám könyve, de ez az írásainak csak egy részét tartalmazza. Amikor édesapám nyugdíjba ment, a Dunatáj hetilaptól felkérték őt, hogy mivel sok mindent tud Komáromról, írjon visszaemlékezéseket, mert szeretnék leközzölni. Nagyon sokáig, hosszú évekig írt, majdnem minden számban megjelent egy-egy cikk valamiről, ami éppen eszébe jutott. Ez hosszú évekig, talán tíz évig is tartott.

Közben jártak ide Komáromba a turisták, fellendült a turizmus, rengetegen jártak Pestről is, Magyarországról is. Sokszor kérdezték, hogy mi micsoda, vagy éppen találkoztak az édesapámmal valahol, sokszor odaküldték őket hozzánk. „Csengessenek be a Jókai utcában Bihary bácsihoz, majd ő megmondja, hogy mi micsoda” – sokan ezt mondták. Akkor édesapám mindig kijött, és megmutatta, hogy itt született Jókai, ez volt a Jókai ház, megmutatta a templomot, bement a Lelkészi Hivatalba, elkérte a kulcsot, bevitte őket a templomba, megmutatta a templomot, megmutatta a kis házban a kis múzeumot, kiment velük a temetőbe, megmutatta nekik a Jókai sírokat. Sok ilyen csoport volt. Utána már egyik adta a másiknak a címet, és az édesapám már kimondottan idegenvezetővé vált, de érdekes módon szívesen csinálta. A családban soha senki, az anyukám se mondta neki, hogy mit törődik ezekkel, inkább üljön itthon, vagy pihenjen. Ez csak úgy jött. Írt az újságba is, és volt egy-két ilyen csoport, akik visszajártak és hoztak mindig más vendéget, az édesapám pedig elkalauzolta őket.

Többek között dr. Polgárdy Géza⁴¹ is többször jött hozzánk egyedül és csoporttal is. Édesapám mutatta neki, hogy miket szokott írni, milyen cikkei vannak, ő pedig elvitt pár újságot, később pedig megkérte az édesapámat, hogy küldjön neki Pestre is rendszeresen a cikkeiből. Ő bizonyos időközönként elküldte neki az újságokat Pestre, több éven keresztül. Polgárdy Géza majdnem évente eljött hozzánk, ilyenkor mindig kérdezett valamit édesapámtól, mindig elmentek valahová, mindig megbeszéltek valamit. Már a vége felé mondta az édesapámnak, hogy „Miska bácsi, ezt a sok mindent, ki kellene adni egy könyvben”. Édesapám már idősebb volt, ez pedig addig nem került szóba. Aztán addig-addig ügyködött, mesterkedett Polgárdy, míg végül sikerült neki a svájci Gilde Könyvkiadó tulajdonosával kapcsolatba kerülni. Elmesélte neki, hogy ki ez a Bihary bácsi, és mondta, hogy ezekből a

visszaemlékezésekből legalább valamennyit meg kellene jelentetni. Végül dr. Polgárdy Géza készítette elő a könyvet, és ők adták ki, de mire kiadták, addigra az édesapám már nem látott, csak simogatta a könyvet. Én szoktam neki belőle felolvasni. Ez volt az egyik ismeretsége az édesapámnak, aminek a vége ez a könyv lett.

Kirándulás Puchbergben 1990-ben - Szabó Károly⁴²

Volt egy másik ismerősünk is, aki szintén csoportokkal járt hozzánk, és ő kijárt ugyanígy a csoportokkal Ausztriába és Bécsbe is. Bécs mellett van egy kis város, Puchberg [*Puchberg am Schnelberg*], ott élt egy mestercukrász, aki Aradról származott. Ennek a Szabó Károly bácsinak – én mondom, hogy bácsi, mert 70 év körül lehetett akkoriban – volt ott egy kis cukrászdája, kávézója, reggelizője, panziója étteremmel, egypár szobával és egy nagyon híres marcipánmúzeummal. Ő is kisebbségből, Aradról, nehéz körülmények közül vergődött valahogyan oda. Ott már akkor nagyon jól ment a sora.

Oda járt csoportokkal ez az ismerősünk, aki elmondta Szabó úrnak, hogy képzelje el, Komáromban él egy Bihary Mihály bácsi, aki egy egyszerű borbélymester, de nagy magyar, mindennel törődik, és teljesen önzetlenül végzi ezeket a tevékenységeket. Szabó Károly úr erre megparancsolta neki, hogy ha mennek haza, álljanak meg Bihary bácsinál, és mondják meg neki, hogy egy hétre vendégül látja őt a feleségével együtt. Hozzák el őt taxival, egy hétig itt lesz, és majd taxival hazaviszik az ő költségére. Akkor már apukám is, anyukám is 80 felett voltak. Ők persze azt mondták, hogy nem mennek, mert még akkor útlevél és vízum is kellett Ausztriába. Én elintézttem nekik. Azon a bizonyos reggelen megjelentek egy taxival, beültették az édesapámat és az édesanyámat, elvitték őket Puchbergbe, és ott voltak egy hétig. Egy hét után hazahozták őket. Nagyon jól érezték magukat. Édesapámnak a tevékenységét, a szolgálatát is egy teljesen kívülálló csoport értékelte, és adta a lehetőséget erre a szép puchbergi útra 1990-ben. Még ilyen kiváltságban is részesült egész véletlenül, bár nincsenek véletlenek, de a könyv is így született, meg ez az egy hetes kirándulás is.

Édesapám minden újságból, ahol valami olyan megjelent, amiről tudott, vagy ami őt érdekelte, összegyűjtötte a cikkeket. Ahová a szüleim jártak, vagy ahol az édesapám járt, mindenhová vitte a kis noteszt, és felírta, hogy hány nap volt, mi volt a reggeli, hol voltak, hol sétáltak. Utána azután az apukám mindenkinek, akit ismert küldte a karácsonyi lapokat. Édesapám már nem élt, mikor azt hallottuk attól az ismerőstől, aki elvitte őket Puchbergbe, hogy Szabó úr átjött Magyarországra, és Szentendrén nyitott egy marcipánmúzeumot cukrászdával. Akkor úgy gondoltuk a férjemmel, hogy talán majd elmegyünk hozzá, mert nincs messze, de aztán mégsem került rá sor, mert közben a férjem meghalt, én meg egyedül maradtam. Nem tudom, hogy mi lett vele, de még pár évvel ezelőtt hallottam az ismerősektől, akik ott jártak, hogy működik a múzeum és a cukrászda.

Utazások

A szüleim egyébként is jártak kirándulni, sokat jártak a Tátrába, mert az anyukámnak pajzsmirigy problémája volt. Újtátrafüredre jártak a Palace szanatóriumba, amit én intéztem nekik. Anyukámat három hét fürdőre utalták be, apukámnak pedig, aki elkísérte, kifizettük. Mindig együtt mentek, mert egyedül egyikük sem ment volna el. Az édesapám nagyon szeretett utazni, és érdekes, mert keveset tudtak szlovákul, de soha semmi problémájuk nem volt. Tudtuk, hogy az orvos, akihez jártak, jól beszél magyarul, meg volt ott nővér is, és a felvételi irodában is volt egy hölgy, aki szintén tudott magyarul. Én itt elintéztem a beutalót, írtam a fürdőbe és kértem arra az időre az apukámnak is beutalót. Megkaptam a választ és kifizettük. Nem volt az olyan borzasztó drága, és ez volt az ajándék mindig karácsonykor. Év elején, februárban-márciusban szoktak menni, mert az időseknek nem a főszezonra, hanem a téli időszakra adták a beutalót. Én csomagoltam be nekik, és elmentem velük Újtátrafüredre. Elintéztem a felvételt, beszéltem az orvossal, majd otthagytam őket. Három hét múlva elmentem értük. Olyan is volt, hogy elmentünk a férjemmel három nappal hamarabb, mi is ott voltunk egy kicsit, majd együtt jöttünk haza. Mindig jól érezték magukat. Ez az 1970-es években volt.

Egyszer megtörtént, hogy áprilisban mentek, és anyukám azt mondta, hogy már nem visz csizmát. Volt jó zárt cipője, ilyenkor már nem kell a csizma. Talán három vagy négy nap múlva, hétfőn telefonáltunk, és mondta, hogy nem tud kimenni, mert hó

esett. Mondtam a férjemnek, hogy mi a helyzet: nem vitte anyu a csizmát, el kellene küldeni neki. Gondoltam egyet, mondtam magamban, hogy hétvége van. Szombat reggel felültem a buszra, délben ott voltam. Éppen jöttek ebédre, én meg megjelentem a csizmával. Egy éjjel ott aludtam, aztán másnap hazajöttem.

Ahová jártak, ott az édesapám mindenhol ismerősöket szerzett, még németekkel is levelezett, mert németek is jártak oda a fürdőre kezeltetni magukat. Tudom, hogy volt valaki, akivel három-négy szót beszéltek németül, mert valamikor az édesapám tanult németül, és valamit tudott. Olyan helyes volt, mikor hazajött és azt mondta, hogy „a Hanssal beszélgettünk” – de megértették egymást. Ilyen ismeretségei voltak.

Magyarországra is sokat jártak, például a Balatonra. 1960-ban én is voltam ott kirándulni, akkor még nagy szó volt a Balatonra utazni. A ČEDOK-on [*Csehszlovák Utazási Iroda*] keresztül lehetett menni. Mivel én egyedül nem akartam menni, a ČEDOK-on keresztül társasággal utaztam, és láttam sétálás közben több helyen, hogy szoba kiadó. Bementem egy helyre, megnéztem. Egy idős néni lakott ott, és mondta, hogy, igen, ő ad ki szobát. Felírtam a címet, a következő évben pedig írtam neki. Itthon megbeszéltük, aztán már a szüleim is mentek a Balatonra. Szerettek utazni, és jól érezték magukat mindenhol. Az édesapám mindenhol rengeteg élménnyel és sok ismerős címével jött haza.

Én is ilyen vagyok, mert én is szerettem utazni ahová addig lehetett, amíg ehhez megfelelő egészségi állapotban voltam. Mikor férjhez mentem, az első évben még a férjem sem volt a Tátrán és Csehországon kívül – mert ott volt katona – sehol, úgyhogy mentünk a Balatonra. Később mentünk a ČEDOK-kal messzebb: először a román tengerpartra, aztán két vagy három év múlva Szocsiba, a tenger másik felére repülővel. Akkor repültem először és utoljára, de nem féltem, nem volt probléma. Gyönyörű helyen, Szocsi mellett, Picundán voltunk. Volt ott egy sorompó, és azon belül tiszta volt, ragyogott minden, de a sorompón kívül jobb, ha nem ment senki. Jugoszláviába lehetett még menni, voltunk a horvátországi Dubrovnikban, Splitben. Ezen kívül sokat jártunk még Karlsbadba [*Karlovy Vary*] is kb. 1990-ig, mert nekem emésztési problémáim voltak. Kaptam fürdőbeutalót, és mi is úgy voltunk, hogy én kaptam a beutalót, a férjemét pedig fizettük. Akkor három hétre a munkából is el kellett engedniük. Mindig úgy választottam időpontot, hogy a zárást meg tudjam

csinálni, mert máskülönben három hétre szabadságra menni nehéz és problematikus lett volna, de így elengedtek. Megcsináltam mindent előtte is, utána is, és be is hoztam, amivel a szabadság miatt elmaradtam. Mindenhova örömmel mentünk, jól éreztük magunkat, de olyan jó volt utána kipihenve, élményekkel hazajönni!

Nyugdíjas évek

Konfirmandus találkozók

Ötven évvel a konfirmációnk után Veres Ottó presbiter testvéremmel – akkor már én is presbiter voltam – beszélgettünk róla, hogy 50 éve volt a konfirmációnk, és jó volna találkozni. Nagyon sokakat kitelepítettek közülünk, a lányoknál meg előfordult, hogy férjhez mentek, és már nem tudtuk a nevüket. Azokban az években közülünk már csak nyolcan-tízen jártunk templomba. Elővettük a konfirmációs képet, és sikerült a Lelkészi Hivatalból megkapni a névsort. Találgattuk Ottóval, hogy ki kicsoda lehet, de elég jól rá tudtunk jönni. Tavasz környékén kezdtük a szervezést, és végül nagyon rövid idő alatt szerveztük meg a találkozót. Küldtünk meghívókat, megjöttek a válaszok is. Egyszer én kaptam választ, máskor Ottó kapta. Innen is jött, onnan is jött, ennek is megvan a címe, annak is... nagyon örültünk neki.

Végül alig volt, akiről nem tudtuk megállapítani, hogy kicsoda, hova került. Olyan útmutatást kaptunk, hogy pontosan ott tudtunk érdeklődni, ahol valaki ismert valakit, vagy meg tudta mondani a címet. Nyolcra tudtunk, aki meghalt, őrajtuk kívül ismeretlen helyen tartózkodott másik nyolc volt konfirmandus társunk. Egy közülünk Amerikába került ki, annak is megtudtuk a címét. Meghívtuk őt is, válasz is jött, de azt írta vissza, hogy sajnos akkor nem tud jönni, mert két hónappal későbbre már leszervezte a hazautat. Amikor két hónap múlva hazajött a testvéreit meglátogatni, összejöttünk – a komáromiak hatan-nyolcan –, vendégül láttuk és elbeszélgettünk vele. Nagyon helyes volt, nagyon örültünk neki. Egyvalaki nem tudott még jönni, mert a lányának aznap volt az esküvője, de ő is eljött egy vagy két hónap múlva. Akkor is Veres Ottóéknál jöttünk össze, és elbeszélgettünk vele.

1997 nyarán az 50 éves találkozóra végül 26-an jöttünk össze. Csodálatos élmény volt. 50 éve nem láttuk egymást, akkor régen még kislányok és fiatal fiúk voltunk. A

Kollégiumban egyetlenegy gyülekezeti terem van, Ottó meg én ott vártuk őket. Nagy örömmel jöttek, családdal, jöttek a férjek is, volt, akit a lánya vagy fia kísért, mert már akkor sem voltunk fiatalok. Tudták, hogy én vagyok a Babi, csak én nem tudtam sokszor, hogy a másik kicsoda. A végén persze ölelkeztünk, nagyon sokat beszélgettünk. Volt olyan, aki azóta nem is volt Komáromban. Azon kívül, aki Amerikában volt, eljött az is, aki Prágába került közülünk. Magyarországról is jött olyan, aki nem járt itt, mióta kitelepítették őket, tehát mióta konfirmáltunk. Nagyon meg voltak hatódva.

A gyülekezés reggel 9-től 10-ig volt. 10 órakor az istentiszteletre – úgy, mint annak idején – a lelkészek után vonultunk be, és a presbiterek padjában ültünk. Erről szólt a prédikáció is meg az istentisztelet is. Utána kimentünk a Kollégiumot megnézni: először körüljártuk a Kollégiumot, meg az egykori Calvin János Teológiai Akadémia tantermeit, könyvtárát, a templomudvart, azután volt egy közös ebédünk, ahol sokáig beszélgettünk. Utána kimentünk a temetőbe, elsősorban Galambos nagytiszteletű úr és a néhai Tóth Mihály segédlelkész sírjához. Vörös Béla akkor még élt, írt is nekünk egy nagyon szép levelet. Utána még egész estig együtt voltunk, és eldöntöttük, hogy öt év múlva is találkozunk.

Öt év múlva már egy kicsit nehezebben álltunk neki a szervezésnek, de azért mégis úgy voltunk vele, hogy megpróbáljuk. 2002-ben 17-en jöttünk össze, hat családdal kiegészülve összesen 23-an voltunk. A közbeeső időben meghaltak négyen közülünk, akikről tudtunk. Megszerveztük a második, majd öt év múlva 2007-ben a harmadik találkozót is.

Szolgálat a gyerekek körül

1990-ben jöttem nyugdíjba, akkor már a szüleim idősek, de még aktívak voltak. Az első három-négy, öt évben még átvettem a háztartást, mert addig az anyukám főzött, mivel egy háztartásban éltünk négyen. Akkor kezdtem aztán én főzni, persze azelőtt is tudtam, de gyakorlat nélkül. Olyan jó volt, amikor még együtt főztünk! Kalácsot dagasztottunk meg minden olyasmit, amit azelőtt én nem csináltam, mert amikor ők nem voltak itthon, olyat főztem, ami gyorsabban kész lett. Átvettem a háztartás

vezetését, de előtte is én voltam az, aki a takarítást meg a bevásárlást, a szervezést és mindent intézett.

1990 után volt pár év, amíg még anyukám is jól volt, meg még édesapám is jól látott, sétált, múzeumba járt. Az ismeretségi körünkben is sok volt a gyerek, körülöttünk is voltak kisgyerekek a házban, meg a szomszédasszonynak is akkor volt kisunokája. Nem mondom, hogy addig nem hiányoztak a gyerekek, de valahogy akkor kezdtem felfedezni, hogy milyen aranyosak is ezek a kisgyerekek. Elkezdtem foglalkozni az egyikkel, a másikkal, jött az egyik család, a másik család... és végül pótnagymama lettem. Ahol nem volt nagypapa, ott a férjemet szerették nagyon ezek a gyerekek, főleg a fiúk.

Akkor indult ez tulajdonképpen, amikor eljöttem nyugdíjba és a munkahelyi tevékenységre már pontot tettem. Itthon még nem voltam száz százalékosan kihasználva, és akkor egy kicsit nyitottam a gyerekek felé, ők meg énfelém. Kölcsönös volt, és azóta is az, csak azóta már a kicsikből nagy gyerekek lettek. A kapcsolatot tartjuk, messziről aggódom értük, és jól esik, amikor megjelennek, kapok egy puszit, vagy a hátam mögött megáll valamelyik és megkérdezi, hogy „Babi néni hogy tetszik lenni?” Van, akivel közelebbi a kapcsolatom, mert már van kisgyerek náluk, nekik szoktam sütni egy kis süteményt. Ez az apuka kisfiúkorában a Tátrában volt szanatóriumban, mert légcső problémái voltak. Oda is elmentünk utána a férjemmel pár napra meglátogatni, hogy könnyebben viselje a távollétet. Már dédike vagyok, és meg szoktam kérdezni a „dédunokákat”, hogy mit süssek nekik. Mondják, hogy bármit, mert mindegyik olyan finom. Nagyon-nagyon aranyosak. Ezzel a tevékenységgel kitöltődött az időm, és végül ez is szolgálat volt. Mesét olvastam, vigyáztam rájuk, meg sétálni vittem őket. Érdekes módon, nem halmoztam el őket soha semmivel, még csak csokoládét sem nagyon vettem, csak éppen törődtem velük, szerettem őket. Ha az anyuka vagy az apuka nem ért rá elmenni az óvodába értük, akkor én elmentem.

Egyszer az egyik kisfiúért nem tudtak elmenni a szülők, és telefonáltak, hogy menjek el érte. Csak a férjem volt otthon, így elment ő. Tudta, hogy hol van az óvoda, de ő még soha nem volt a kisgyerekért. Bement az óvodába, ott volt az óvó néni a kisfiúval, és kérdezte, hogy kiért jött. Persze, a többi gyereket már elvitték. A férjem

nem tudta, hogy őneki most be kell menni, és öltöztetni kell a kisgyereket, megállt az ajtóban. Az óvó néni meg fogta a kisgyereket – biztos örült, hogy már az utolsót is elviszik –, bevitte és felöltöztette. A férjem hallotta, hogy az óvó néni kérdezte a kisfiútól: „Ki ez a bácsi, ismered”? Akkor a kisgyerek nagy hangon azt mondta: „Persze, ő a Dezső bácsi, ővele szoktam mindig kártyázni”. Az óvó néni azt gondolhatta: ezt a kisgyereket kártyázni tanítják? Valójában gyufás skatulyákkal meg ilyesmikkel játszottak. Ezek a mondások megmaradtak bennem. A férjem, asztalos lévén szép kis asztalt készített nekik, két oldalán ülőkével. Máskor meg madáretetőt kaptak tőle.

Keresztanyaság a Szent Ferenc Alapítvány dévai gyermekotthonában⁴³

Annak idején megjelentek az újságban cikkek, és felhívások voltak a tévében is, hogy Déván Böjte Csaba⁴⁴ foglalkozik az árva és elszökött gyerekekkel. Ez a szolgálata nagyon megfogott. Többször olvastam és láttam is vele készült riportot, ezért elhatároztam, hogy ha van rá lehetőség, valamivel én is segíteni fogom. Az elmúlt években úgy gondoltam, hogy mivel ennyire szeretem a gyerekeket, ha én annak idején jóval fiatalabb lettem volna – mondjuk fiatal nyugdíjas, akinek nincs senkije itthon –, elmentem volna egy évre oda szilvalekváros vagy zsíros kenyeret kenni nekik és egy kicsit megcirógatni, megszeretgetni őket, mesélni, játszani velük. Erre viszont már nem volt lehetőségem, ezért úgy gondoltam, hogy hozzájárulok ehhez anyagilag. Akkor volt arról szó, hogy egy évre egy gyereknek lehet vállalni az ott tartózkodása költségeit, ami napi 1 euró, tehát egy évben 365 euró. Ez akkor több volt, mint az én egyhavi nyugdíjam, de azt mondtam, hogy ezt én erre rááldozom és egyelőre egy évre vállalom. El is intéztem, leveleztem, megkaptam a címet, a számlaszámot, a pénzt átváltottuk, elrendeztünk mindent, elküldtem az összeget és a levelet, hogy mire adom. Megkaptam a választ attól, aki ezt rendezte, megköszönték, hogy egy évre keresztszülői feladatot vállalom egy ilyen gyerek felett.

Akkor írta nekem egy hölgy, hogy egy kislányt ajánl, aki most 15 éves, és Déva mellől, Tusnádfürdőről származik. Az a kislány lesz az én fogadott keresztlányom erre az egy évre. Utána aztán a kislány is írt nekem egy levelet, bemutatkozott. Azt válaszoltam rá, hogy örülök neki, és küldtem egy fényképet is magamról. Megírtam, hogy én idős vagyok, de szívesen levelezek vele. Elküldtem a levelet, és vártam a

választ, de a válasz nem jött. Utána írtam még egy levelet, és közben tudtam, mert megírta a kislány, hogy mikor van a születésnapja. Küldtem neki egy lapot is a születésnapjára, azután, mivel sehonnan semmi válasz nem jött, felvettem velük a kapcsolatot telefonon és írásban is. Azt mondták, hogy a kislány már nincs ott, mert bizonyos időközönként szünidőre hazamennek, és sajnos gyakran előfordul, hogy azután a szülők nem engedik vissza a gyerekeket. A kislány már nagyobb volt, az otthonban minden szempontból rendbe jött, ezért most már menjen el dolgozni, pénzt keresni. Ez a feladat egy évig tartott, így a támogatást végül nem ő kapta, vagyis nem órá, hanem a többiekre fordították.

A pénzt én akkor elküldtem, de azután tovább nem folytattam. Én is úgy gondoltam, hogy itt a közelemben is olyan sokan vannak, akik hozzám fordulnak. Az a sok felém nyújtott kéz tart életben ma is, és az ilyen-olyan segítség, amit nyújtok. Sajnos nem mindig adtam jó helyre, sokan visszaéltek a jószívűségemmel és kihasználták. De ez már mindegy. Mindig segítettam, nem tudtam elutasítani. Én pedig csak fentről kapok. Jó múltkor voltam egy orvosi ellenőrzésen, és kérdeztem, hogy megvizsgálják-e a szívemet is. Azt mondta az orvos, hogy „Babi néni, magának olyan jó szíve van”. Mondtam, hogy azt tudom.

Egyedül maradtam

Anyukám és az édesapám mimellettünk halt meg otthon a lakásban, tulajdonképpen végelgyengülésben. Anyukám 88 éves volt, az édesapám pedig 93. Arra kértem a Jóistent mindig, hogy amíg dolgoznom kell, addig ne legyen velük komolyabb baj, és hála Istennek, nem is volt. Olyan munkaköröm volt, hogy én nem jöhettem volna 10-kor haza, ha otthon rosszul vannak, nekem a kasszát át kellett adni. Amikor nyugdíjba kerültem, még egypár évig egészen jól voltak, de édesanyám egészségi állapota 4-5 év múlva rosszabbodott, és édesapám is lassan teljesen megvakult. Így aztán egyszerre mind a kettő tehetetlen lett, és még segítséget is kellett fogadnom az ellátásukhoz. Sok problémát, gondot kellett megoldanom: öltöztetni, mosdatni, etetni és foglalkozni egyszerre mind a kettővel. A Jóisten adott testi, lelki erőt és útmutatást, mit és hogyan oldjunk meg. Hála Istennek, fájdalmaik nem voltak, nem láttuk szenvedni őket. Egymás után, 1997-ben és 1998-ban haltak meg.

Édesapám a doni fronton légnyomást kapott, ezért az egyik fülére gyengén hallott. Később ez egyre rosszabbodott, valószínű, ez a korral is járt (mert már én is így vagyok), és az utolsó 15-20 évben már a látása is egyre gyengébb volt szürkehályog miatt, de mire műtétre került volna sor, már 89 éves volt, és nem vállalta, mert akkor még altatás alatt műtöttek. Így az utolsó 3-4 évben már teljesen vak volt, és hallani is csak a készülék használatával hallott. Nagyon türelmesen viselte ezeket a problémákat. Fájdalmai nem voltak. Minden este vacsora után egy órát csak vele foglalkoztam, akkor megbeszéltük mi történt egész nap és felolvastam neki abból a könyvből, amelyiket kérte. Ez a 3-4 év volt, amikor már nem járhatott ki. 89 éves koráig nagyon aktív volt, sokfelé munkálkodott, látogatott, de őt csak egyetlenegy barátja, Trugly Sándor látogatta nagy szeretettel és gyakran; ha csak egypár szóra is, egy kézfogásra bejött. Isten áldja meg az emlékét!

A következő évben, 1999 tavaszán eladtuk a lakásunkat, megvettük itt a közelben a Határőr utcai szép, háromszobás lakást és ide jöttünk át. Ami szép és értékes bútor, holmi, könyv volt, az itt elfért, a többi elajándékoztuk. Sajnos a férjem másfél év múlva súlyos beteg lett, és három hónap múlva, 2000 novemberében meghalt. Teljesen egyedül maradtam, egyetlen közeli rokonom sincs.

Az Élő Víz alap⁴⁵

2001-ben már tavaszodott, amikor azon gondolkodtam, hogy miért is vagyok én még itt. Mi még az én küldetésem, merrefelé kell irányítanom magam? Akkor még presbiter voltam, és létrehoztam az Élő Víz alapot az egyháznál, hogy abból legyenek finanszírozva bizonyos diakóniai szolgálatok fiatalok és idősök felé.

Amikor az Élő Víz alapot létrehoztam, úgy gondoltam, hogy elsősorban az idősekről való gondoskodás lenne a cél. Azért tartottam fontosnak, hogy beinduljon az Élő Víz alap, mert láttam azt, hogy nagy hiányt szenvedünk, és szenvednek azok, akik egyedül maradtak, akik megöregedtek. Akiknek gyerekeik is vannak, az más, de nekik is szükségük volna arra, hogy valahol összejöjjenek és beszélgessenek egy kicsit. Én akkor azt gondoltam, hogy ha volna egy megfelelő helyiség, akkor azokat, akik egyedül vannak, legalább hetente egyszer össze lehetne hívni és egy kicsit beszélgetni velük. Hazakísérni vagy alkalmanként orvoshoz lehetne kísérni őket,

esetleg elhozni vagy elkísérni valakit autóval a templomba, aki messzebből van. Karácsonykor, amikor mennek a lelkészek az otthonokba az istentiszteletre, akkor a fiatalok elkísérik őket, és ott kiosztják a csomagokat. Ott az időseknek adnak egy kis műsort is.

Elkezdtem látogatni azokat, akiket ismertem a templomból. Kikértem a nyilvántartásból az idősebbek, a 70-80 évesek névsorát, és mindenkihez elmentem, akinek kerek évfordulója volt. Egyedül mentem, vagy hívtam még valakit magammal. Felköszöntöttük egy szál virággal meg egy igével, vagy ha nem volt olyan közeli, akkor írtam neki egy szép üdvözlőlapot. Nagyon jól esett nekik, kaptam visszajelzést postán és telefonon is. Volt, aki sírva köszönte meg, mert nem is gondolt arra, hogy az egyháztól meglátogatja valaki, mert már 80 éves volt, nem tudott járni, tolókocsiban ült. Tavaly karácsony előtt az összes idősebb nőtestvért, az ismerősöket felhívtam telefonon és egypár szót váltottunk egymással. Nagyon jól esett nekik, hogy valaki gondol rájuk. Mert nem az a fontos, hogy egyszer egy évben kapjanak egy csomagot – az is nagyon jól esik –, sokkal inkább vágnak egy kis meghallgatásra, beszélgetésre, főleg azok, akik egyedül vannak. Az idő előrehaladtával pedig egyre többen vagyunk egyedül.

Akkoriban jártam egy asszonytestvérhez, aki akkor költözött be az egyik öregotthonba, mert már nagyon rosszul látott. Teljesen egyedülálló volt, senkije sem volt. Beköltözött oda, jól is érezte magát, mert valamit még látott, csak már nem tudott olvasni. Azelőtt járt templomba és bibliaórára is, úgyhogy az énekeket ismerte, és sok ígét tudott. Az az ötletem támadt, hogy Biblia-olvasás helyett valamilyen formában ígéket készítek neki. Az édesapámnak volt egy kis könyve, amit nagyon-nagyon régen kapott valakitől, az volt a címe, hogy „Mindennapi kenyerünk.” Ezt használta addig, amíg látott, és ha valahová ment kirándulni, vagy hosszabb időre elutaztak, ezt mindig vitte magával. Innen jött a gondolatom, hogy ez a szegény asszony már nem lát, de ezt még el tudná olvasni. Édesapám könyvében minden napra volt egy-egy ige, egy fohász, egy ígélet. Ennek alapján indultam, de én csak egy-egy ígét írtam.

Vettem egy kis füzetecskét, az elejére egy szép lapot ragasztottam – virágosat vagy tájképet –, és elkezdtem a jobb sarokban minden egyes lapot megszámozni 1-től 31-

ig piros filctollal. És akkor nyomtatott nagy betűkkel, fekete filctollal minden egyes oldalra írtam egy igét. Az egyikre: „*Elég néked az én kegyelmem*”. A másakra: „*Ne félj, csak higgy*”. A harmadikra: „*Keressetek, és találtok*”. „*Kérjete, és adatik néktek*”. 31 igét 31 lapra ráírtam. Fogtam egy igés könyvjelzőt, egy aranymondást, beletettem a füzetbe, és elvittem ennek a nőtestvérnek azzal, hogy ezt még el tudja olvasni. Tehát az adott hónap elsején kinyitja az elsőt, másodikán eggyel tovább lapoz, így minden napra van egy igéje. Ez olyan jó szolgálatnak bizonyult végül is, hogy évekig forgatta, mert a nyomtatott nagy betűket, amikkel írtam, még látta. Amikor voltam nála látogatni, láttam, hogy a füzet közepén van a könyvjelző, tehát forgatja.

Ezen felbuzdulva gyártottam az igés füzeteket; huszat-harmincat biztos, hogy elosztogattam idős bácsiknak és néniknek, és amikor náluk voltam, örömmel tapasztaltam, hogy az éjjeliszekrényükön lévő füzetben az a bizonyos jelző eggyel, kettővel vagy tízzel odébb van. Ha olyanhoz mentem, akiről tudtam, hogy nem bibliaolvasó, de jár templomba, tudja, hogy miről van szó, vittem neki is. Szóval nem úgy volt, hogy megkapták tőlem, megköszönték és eltették a fiókba, hanem forgatták, és ez nekem nagy örömet szerzett. A múlt héten eszembe jutott, hogy kettőt fogok megint készíteni. Itt egy füzet, amit már erre a célra vettem.

Amikor az Élő Vízet alapítottam, akkoriban kezdett működni a lakótelepen az idősek otthona. Akkor még élt Fekésházy nyugdíjas tiszteletes úr,⁴⁶ és vele párszor voltam ott, abban az otthonban, mert egy ismerősöm is oda ment. Később, azt mondhatom, hogy hetente jártam az otthonokba a segédlelkészekkel, lelkészekkel – aki éppen ment szolgálatra – istentiszteletre, hol az egyikbe, hol a másikba, hol a későbbi harmadikba. Voltak ott ismerősök, meg aztán olyanok is, akiről láttam, hogy annyira egyedül vannak. Bizony sokszor még hét közben is elmentem hozzájuk egy kicsit beszélgetni.

Az élet, a sors furcsa dolgokat produkál. Az egyik otthonban egy szobában lakott két idős asszony egy faluból. Az egyik néni egy jómódú családból származott, a másik meg egy szerényebb körülmények közül való nagyon helyes, halk szavú, csendes asszony volt. Istentisztelet után meg szoktam velük állni egy kicsit beszélgetni. Egyik héten valamikor délután mentem be a két nénihez a szobába. Az egyik ült a kis székében, és csak lefelé volt hajtva a feje, a másik néni meg ült a fotelban.

Bementem hozzájuk, és kérdeztem, hogy honnan valók. Mondták, hogy honnét jöttek. Az egyik néni beszédesebb volt. Elmondta, hogy ki a fia, mi a fia, milyen jó módúak, milyen házuk, lakásuk van, és én azt gondoltam magamban, hogy a néni mégis itt van. Volt neki virág a vázában, mondta, hogy ezt is a gyerekek hozták. Akkor kérdeztem a másik nénit, de emez a néni leintette, hogy hozzá nem jár senki, azt se tudja, hogy hol a fia. Valahogy így, szóval olyan lekezelően, s nekem az annyira fáj, mikor valakit bántanak.

A munkahelyen is érdekes módon – most visszatérek –, amikor a kolléganőim között viszály vagy valami nézeteltérés volt, akkor mindig kérdezték, hogy ugye Babi néni, igazam van. Mondtam nekik: „Ha megkérdeztétek, akkor megmondom, hogy nincs igazatok. Semmi közöm hozzá, de ha megkérdeztétek, megmondom”. Azt mondta egyszer az egyik lány, aki szlovák volt, hogy „Vy ste advokátka chudobných” [*Maga a szegények ügyvédje*]. Mert én mindig azt pártoltam, aki nem volt ott, mert könnyű azt vádolni, aki nincs ott, és nem tud védekezni.

Elég az hozzá, hogy a másik néni csak úgy mondott is valamit meg nem is, aztán egyszer csak fogta magát és kiment. Ahogy jöttem ki, el akartam búcsúzni ettől a nénitől. Ott ült kint a padon egyedül. Odaültem mellé és elkezdtem vele beszélgetni, a néni pedig megnyílt előttem, aztán bement és a kis fiókjából kihúzta a hallelujás könyvét. Láttam, hogy az istentiszteleteken is, mikor énekeltünk, énekelt a néni. Megkérdeztem, mondta, hogy járt templomba is és sok halleluját ismer. Mondtam neki, hogy énekeljük el szép csendben itt a padon. Olyan szépen elénekelte.

Valahogy ez a néni nagyon a szívemhez nőtt. Évekig jártam hozzá, nagyon beteg volt, már pszichikailag sem volt rendben. Elvitték őt kórházba, már azt gondoltuk, hogy meghalt, mert hiányzott a társaságból. Kérdezem a nővértől, hogy mi van vele, mondta, hogy nagyon rosszul van. Két hét múlva visszahozták a kórházból, kapott infúziót, egy kicsit jobban volt, de már nem hozták be az istentiszteletre. Akkor Tatár tiszteletes úrral⁴⁷ jártunk abba az otthonba. Amikor vége volt az istentiszteletnek, akkor ővele együtt bementünk a néni ágyához, akinek le volt csukva a szeme. Megfogtuk a kezét, és a tiszteletes úr elkezdte mondani a Miatyánkat. Már a harmadik mondatnál volt, amikor megmozdult a néninek a szája és mondta velünk. Tehát tudta, hogy ott vagyunk vele, és milyen jól eshetett ez neki!

A másik néni már akkor meghalt, emez túlélte, de szegény nagyon nehéz körülmények között volt. Beszélt a családjáról is: a fia is nagyon beteg volt, a férje meghalt, ezért kellett neki otthonba jönnie. Végül annyira bizalmas volt hozzám, hogy ha mentem istentiszteletre – ők már ott ültek a tolókocsiban –, és meglátott, felvillant a szeme, mert utána mindig egy kicsit beszélgettem vele.

Talán tíz évig jártam így, mondhatom, hogy állandóan – hetente, később kéthetente –, de az utóbbi három-négy évben már ritkábban járok. Az egyik és a másik nyugdíjas otthonban, de még otthon, háznál is vannak még ketten, akikhez el szoktam menni látogatóba, de már 82 éves vagyok. Most már istentiszteletekre sem járok, csak mondjuk karácsonykor vagy olyan esetben, mikor valami kis műsor is van nekik. Ilyen alkalommal már egypárszor voltam.

Két éve Török Ágival [*presbiter*] meg Csiba tiszteletes úrral voltam kint az Oázis nevű öregotthonban. Folyt az ünnepély. Egy tolókocsiban ült valaki, és azt mondta: „Tessék már idejönni hozzám!” Odamentünk, és azt mondta nekünk: „Vigyenek engem innen haza! Ha autóval vannak, vigyenek el, csak tegyenek ki a ház előtt, engem a szomszédasszonyok bevisznek, ők énrólam fognak gondoskodni, csak ne hagyjanak itt!” Megtudtam, hogy elesett a néni, vagy valami hasonló problémája volt. Van fia, de nem hagyhatták otthon, ezért betették az otthonba. Nem tudom, mi lett vele később. Nem ítélem el azokat, akik beadják a szülőket, mert végül is soknak jobb helye van, mint otthon volna, de az a borzasztó és visszataszító, hogy csak addig jó a nagymama, vagy az anyuka, amíg mindent megcsinál. Amikor történik valami – legtöbbször elesik, combnyaktörése lesz –, a kórházból egyenesen vagy az elfekvőbe, vagy az öregotthonba viszik. Most már van lehetőség arra, hogy otthon a lakásba fogadjanak valakit, és az legalább egy-két hónapig, vagy akár egy évig is törődjön vele. Meg se próbálják. Otthonba adják, mert nem lehet mindent megoldani. Ezt megértem, csak az, hogy mindjárt a kórházból egy teljesen idegen helyre viszik, az borzasztó. És hovatovább mindig ritkábban látogatják, és akkor is csak panaszkodnak nekik, és a saját gondjaikkal terhelik őket.

Az egyedülállóak, az idősek nincsenek időhöz kötve. Egy idősek vasárnapja van, amikor a 80 éven felüliek kapnak meghívást. Az istentisztelet is ennek jegyében

zajlik, utána pedig van szeretetvendégség és ott egy kicsit elbeszélgetünk, aminek nagyon örülnek. Azelőtt még szerveztünk külön az egyedülállókna is egy-két ilyen estet vagy délutánt, ahol egy kis sütemény vagy tea mellett elbeszélgettünk. Sajnos ez az utóbbi időben már elmaradt. Nagyon kellenének a gyülekezetből olyan testvérek, akik átérzik és gyakorolnák ezt a szolgálatot. Itt sajnos van egy űr.

Az Élő Víz alap működik, a pénz szaporodik. Vannak adakozások is, és ebből a pénzből finanszírozzuk a gyerekek karácsonyi csomagjait, az összejöveleteket, az ifisek kirándulását, a fiatalok táborozását is. Sok mindenre jut belőle, és még sok mindent lehetne és kellene is csinálni, de ahhoz sok lelkes, odaadó emberre lenne szükség, aki megértéssel fordul embertársai felé. Amikor nincsenek adott feladatok, vagy nem ideálisak a körülmények, akkor is lehetne, kellene keresni.

Protestáns Nőegylet

A háború előtt működött az egyház berkein belül az ún. Protestáns Nőegylet.⁴⁸ Nagy híre, nagyon sok neves, jeles tagja és sok támogatója is volt. Annak idején rengeteg előadást, kirándulást, sok szeretetvendégséget, uzsonnákat szerveztek. Azért volt Protestáns Nőegylet a neve, mert akkor Komáromban még nagyon sok evangélikus is volt. Sok evangélikus és református asszony alakította, vagyis ők voltak a tagjai ennek a Protestáns Nőegyletnek. A Kollégiumban fent volt egy ún. Nagyterem – meg egy kisebb, de az is nagy terem volt –, amit később átalakítottak, és ott zajlottak az összejöveletek annak idején. A 20-as, 30-as években a Református Ifjúsági Egyesület is működött, ők is nagyon sok színdarabot rendeztek, és ott adták elő. Az én gyerekkoromban, a háború előtt a vasárnapi iskolások, ha többször szerveztünk karácsonyi összejövetelt – vagy az ifjúság szervezett összejövetelt –, akkor azt is a Nagyteremben szoktuk rendezni.

A Protestáns Nőegylet annyira bővült, hogy már sokszor az a terem sem volt elég, hanem úgy béreltek a városban megfelelőt. Volt úgy, hogy összeadták a süteményt, pogácsát, vagy amit vittek falatokat, és árulták – jobban mondva, ki volt téve a persely, és mindenki annyit adott, amennyit gondolt. Több jómódú vendég is meg volt hívva, és utána ebből a bevételből segítették a szegény gyerekeket, akik iskolába jártak vagy főiskolára, sőt olyan teológus is volt, akit ezekből a bevételekből

segítettek. A Nőegylet 1945-ben megszűnt, ugyanúgy a Nagyterem is, mert a Kollégium belövését vagy bombát kapott, és mire rendbe hozták volna, akkor már átépítették. Azóta a felső részeket már nem használja a gyülekezet, alul van az egy kis helyiségünk.

1989-ben egypáran, akiknek a szülei, nagyszülei, keresztszülei nőegyleti tagok voltak azelőtt, emlékeztünk rá, hogy itt működött a szervezet. Elkezdtünk tanácskozni, hogy jó volna valamit összehozni, még ha nem is Nőegylet lenne a nevünk, csak összejárhatnánk asszonyok vagy nők, és valahogy segítenénk az egyházban is elindítani a diakóniát és a munkát. Végül evangélikusok nem voltak – egy-két asszony volt még Komáromban, akik viszont nem akartak csatlakozni –, de meghagytuk a Protestáns Nőegylet nevet, és újra összeszerveződöttünk. Kitaláltuk, hogy is volt tulajdonképpen, hogyan tevékenykedhettek az anyukák, nagymamák és a rokonok, mert a régi Nőegyletnek a tagjaiból már nem volt senki.

50 év felettiek voltunk, és voltak tőlünk lényegesen idősebbek, még 60-70 évesek is, úgyhogy most már azok közül sincs talán senki. Az akkor legidősebbek emlékeztek legjobban arra, hogyan is volt régen, hogy és mit kellene csinálni. Ők aztán tapasztalatból is besegítettek. A szeretetszolgálat mindig mindenhol nagyon jól jön és jönne, és ki más végezze, ha nem a nők?

1989. október 31-én már a Nőegylet szervezett egy nagyon szép ünnepélyt, ahol meghívott vendégek is szolgáltak az ünnepi istentiszteleten. Itt volt Sütő András, Csoóri Sándor, Dobos László. Rengetegen voltunk, tele volt a templom. Nagyon örültünk neki. Akkor Búcsi tiszteletes úr volt itt a lelkész.⁴⁹ Mindenki jött, aki addig nem járt, a pedagógusok is, akik addig nem jöhettek. A nagy fellángolás után egy ideig még sokan jártak. Nem azt mondom, hogy nem maradt belőlük, de azért sokan, akik hosszú időre kiestek, már nagyon nehezen illeszkedtek vissza.

Lepramisszió

Rögtön az elején kaptunk egy hírt, hogy valamelyik budapesti gyülekezetben, ahol Dobos Károly⁵⁰ tiszteletes úr volt a lelkész – emlékszem erre a névre -, már működik a lepramisszió. Ők felvették a kapcsolatot egy nagyon távoli leprateleppel, ahol

borzasztó körülmények között, a városon kívülre telepítve éltek a segítségre szoruló leprás emberek. Voltak köztük, akik végül ott haltak meg, mert semmi segítségük nem volt, és nem engedik őket az egészséges emberek közé, ki vannak rekesztve, nehogy megfertőzzék a többieket.

Egymás utáni két-három évben az idős Dobos Károly is a Nőegylet vendége volt, és itt tartott előadást. Egyszer, emlékszem rá, a gimnáziumban volt vetítéssel egybekötött előadása. Borzasztó volt látni a leprás embereket. Akik közéjük mentek, azok nagyon nagy dolgot vállaltak, előbb-utóbb elkapták a betegséget. Ez a bizonyos budapesti gyülekezet valami módon, ahogy lehetett, elkezdett segíteni rajtuk. Amikor mi ezt megtudtuk, természetesen nagyon megsajnáltuk őket, de akkor még nem tudtak olyan esetekről, ahol a mi segítségünkre lett volna szükség. Ők elmondták, hogy eszközöket, fáslikat, fehér vászon lepedőket küldenek ki, amelyek moshatók, nem műszálasak, és amikkel be lehet őket takarni. Erre reagálva elkezdtük mi is gyűjteni a fehér vászondarabokat meg a lepedőket. Az ő asszonyaik Budapesten fehér fonalból lustakötéssel keskeny, hosszú gézt, kötszert kötöttek, amit aztán eljuttattak a telepre. Ezen kívül mindenféle maradék fonalból, fejtett szvetterekből és hasonlókból 20x20 cm-es kis kockákat kötöttek, szintén lustakötéssel, és amikor a különböző színűeket összehozták, akkorákra, mint egy takaró, összehorgolták.

Ez volt az első három dolog nálunk is: a kötszer, a négyzetekből kötött és aztán összehorgolt vagy összevarrott takarók és a fehér lepedők. Régi, nem használt szemüvegeket is gyűjtöttünk, mert azokat is küldték ki, hogy akinek jó, használja. Egy időben még bélyegeket is gyűjtöttünk, valószínű, hogy azt valakinek eladták. Tudom, hogy volt olyan is, amikor kértek, ha tudunk, akkor szép kézimunkát, kis terítőt vagy ilyesmit készítsünk vagy vegyünk. Emlékszem rá, hogy összegyűjtöttük a pénzt, és Marcelházán vagy Izsán abból csináltattunk egy nagyon szép terítőt, amit aztán elküldtünk. Ők értékesítették, az árából pedig gyógyszereket kaptak a leprások.

Mikor beindítottuk ezt a munkát, és híre ment a környékben, nagyon sok adományt kaptunk. Küldték az asszonyok ezeket a kötött négyzeteket, nagyon sokat. Volt egy-két asszony, aki vállalta, hogy amikor összejöttek ezek a kockák, akkor hazavitte, és otthon horgolgatta össze a téli estéken, majd visszahozta. Pontosan meg volt szabva, hogy mekkora méretre kell összedolgozni. Az összegyűjtött pénzünkből

vettünk fehér pamutot meg kötőtűt, és voltak olyan asszonyok, akik kötötték a gézt. Az is meg volt adva, hogy milyen hosszúságúra és milyen szélességűre kellett lusta kötéssel kötni. Abból is nagyon sokat összegyűjtöttünk. De jött nagyon sok lepedő is, mert minden háznál voltak idős nagymamák, nagyszülők, akik elhunytak, és megmaradtak a fehér lepedőik. Voltak lyukasak, használtabbak, mindegy, azokat is elküldték, mi pedig először az első pár évben odaküldtük Budapestre, ebbe a gyülekezetbe. Ők aztán válogatták, nekik volt meg a cím, hogy hova küldjék tovább. Később már egész Szlovákiából kaptuk a pénzadományt, lepedőket meg kötött kockákat és ilyesmit. A végén már rendes nyilvántartást kellett vezetni, hogy mikor, honnan, mennyi lepedőt kaptunk, hova küldtük, hogy raktározzuk. Vezetni kellett a pénztárt is, én vezettem több mint tíz évig. Csodálatos, hogy mennyi pénzt kaptunk.

Végül is feleslegesen küldtük Budapestre, mert ott újra át kellett csomagolni és küldeni tovább. Megadták nekünk a címet, utána már mi küldtük ki, de nagyon-nagyon sokba került a posta, rengeteget fizettünk a tengeren túlra. Emlékszem rá, 10 000-20 000 korona postaköltséget fizettünk a csomagokért. Az is meg volt szabva, hogy mekkora csomagok lehetnek, azokat meg annak idején még át kellett vinni a vámhivatalon is. Pontosan meg volt határozva, hogy mibe mennyit kell csomagolni, ráadásul vigyázni kellett a csomagolásnál is, nehogy nagyobb legyen a csomag, mert akkor nem vették fel.

Ezzel a tevékenységgel 6-10 asszony foglalkozott rendszeresen évekig. Minden héten a hétfő reggeli áhítat után mentek be a Kollégiumba, ott volt egy terem, ahol polcokra voltak elrakva a dolgok. Az egész heti beérkezett adományt fogták és csomagolták, szortírozták, hogy minden csomagban legyen takaró, legyen fásli, legyenek lepedők, stb. Később már elég sok pénzt is kaptunk, akkor aztán már mi vettünk fehér vászon lepedőket, amiket elküldtünk. Valahogy tudomást szereztünk róla, hogy Romániában és a volt Szovjetunió területén is van ilyen lepratelep, ami már lényegesen közelebb volt, oda már valamivel kisebb volt a postaköltség is. Közben ment a levelezés, hogy ekkor és ekkor feladtunk ennyi csomagot, utána két-három hónap múlva jött meg a válasz, hogy igen, köszönettel vették, megkapták. Elég sok munka volt vele, de olyan odaadással, olyan szeretettel végezte ez a 8-10 asszony, hogy le a kalappal előttük.

Természetesen nagyon sokan adakoztak a környékbeli falukból, de még Poprádról is meg még sok más helyről. Csodálkoztam, amikor könyveltem be, hogy nem kis összegekkel járultak hozzá a missziókhöz. Azt hiszem, hogy a komáromi katolikus újságban is megjelent a felhívás, ők pedig továbbították a többi szlovákiai katolikus újságnak is, így aztán volt róla tudomásuk. Voltak nénik, akikkel levelezéseket folytattunk. Nagy örömmel küldték, mi meg örömmel továbbítottuk. Ez a munka közel 20 évig ment. Most már nem tudom pontosan, de nincs öt éve sem, hogy abbamaradt ez a tevékenység, mert addig is drága volt a posta, azóta pedig még jobban felment az ára. Úgy hallottam, hogy ez a fajta segítség megszűnt, az ottani leprásoknak nyújtott segítséget más módon, pénzbeli segítségnyújtással, nem csomagokkal fogják megoldani. Ez kezdetleges dolog volt, és végül is már idejét múlta. Egy pár évvel ezelőtt még jött pénz, még voltak adakozások. Nyilvántartásban van, de még nincs róla döntés, hogy tulajdonképpen mi lesz ennek a további sorsa.

Végül is ez egy nagyon szép szolgálat volt, sajnos elesettek mindig vannak. Ami a segítségnyújtást illeti, már az is felmerült, hogy köztünk, körülöttünk is már nagyon sok szegény és elesett ember van, akit támogatni kellene valahogy. Ez azonban nagyon nehéz dolog, mert ezt szervezetten kellene csinálni.

Megújuló Nőegylet

A Nőegylet programját hosszú éveken keresztül a lepramisszió határozta meg, e körül forgott sok minden, de ettől függetlenül a 20-30 fős társaság minden hónapban összejött. Mindig volt valamilyen előadás, mindig megkértünk valakit, több témában, több síkon is. Annak idején Szénássy tanár urat⁵¹, Gáspár tanár urat⁵² és a városban dolgozó orvosokat kértük fel orvosi témájú előadásra. Ezen kívül, akik közülünk kerek évfordulót ünnepeltek, azokat felkösztöntöttük, ilyenkor volt egy kis sütemény, tea. Voltak közöttünk olyanok, akik segítettek például a templom és a temető takarításnál. Akkor már közülünk is egyre többen elhunytak. Temetésre jártunk, és a sírjukat is rendeztük.

Körülbelül öt évvel ezelőtt megújult a vezetőség. Legalább 20 évig én voltam ott is a pénztáros, de velem együtt már az elnöknő is nagyon benne volt a korban, ezért lemondott. Berecz Évike volt az elnöknő egyik jobb keze, ő meghalt. Mondogattuk,

hogy most már újítni kellene. Nagyon nehezen találtunk utódot, mert ez azért nagy felelősség is, de most már sikerült, és egy kicsit már a tagság is újul, jönnek közénk lényegesen fiatalabbak is. Mi, akik 80 fölött vagyunk, még járunk, de nem vagyunk ott mindig. A 70-esek még aktívak, de most már 60-asok is vannak, és érdekes módon ők mind valakiknek az utódai, ahol az anyuka is, a keresztmama és a nagymama is nőegyleti tag volt. Nagyon jó látni, hogy ők is bekapcsolódnak. Tudják, szívesen is csinálják, és nem kérdezik, hogy mit hogyan kell. Ahogy gondolják, teszik és segítenek, ami nagyon jó.

Most volt februárban egy zenés farsangi összejeövetelünk, amikor az időjárás sem volt jó, sok beteg is volt, de ennek ellenére sokan voltak. Ilyenkor általában van egy kis műsor, utána pedig elbeszélgetünk egymással. Olyan jó látni vagy tudni, hogy most már a fiatalabbak között is vannak olyanok, akik megkérdezik, hogy „Olyan régen nem tetszett jönni, csak nem volt beteg?” Vagy nem tetszett lenni múltkor a templomban, vagy nem jött kirándulásra. Azelőtt is jártunk kirándulásokra, és a Deák téri evangélikus testvérekkel is felvettük a kapcsolatot, ők is voltak nálunk, mi is voltunk náluk. A pápaiakkal már régen kapcsolatban voltunk, úgyhogy bizonyos időközönként, két-három évenként övelük is találkozunk. Egyszer mi fogadjuk őket itt, máskor mi megyünk hozzájuk.

A gyülekezeti rendezvényeken mindig segítettünk a szolgálatokban, és jártunk kirándulni. A mostaniak lényegesen fiatalabbak, és már többször voltak kirándulni Sopronban, Budapesten, kétszer vagy háromszor eltöltöttek egy hétvégét a Tátrában. Az utóbbi tíz évben egyszer volt nálunk valaki előadást tartani, már nem emlékszem a nevére, de azt hiszem orvos volt. Elmesélt egy történetet egy kisgyerekről, aki az iskolában rosszul lett. Kiderült, hogy nem táplálkozik megfelelően, a szülei még az ebédet sem tudták neki kifizetni. Volt egy perselyünk, és akkor elhatároztuk, hogy abba a perselybe pénzt gyűjtünk, és annak a kisfiúnak kifizettük az ebédjét évekig. Később már nem ugyanannak gyűjtöttünk, de ez a persely talán öt évig működött, és a perselypénz mindig egy bizonyos gyereknek a havi étkezését fedezte. Ha nem volt elég, akkor a mi nőegyleti pénztárunkból tettünk hozzá. Az utóbbi években már kétszer rendeztünk kézimunka kiállítást itt a Kollégiumban, de sajnos a kis hely miatt csak egy-két napra lehet kiállítani, mert utána másnak is kell a hely.

Komáromban a gyülekezeti munka mellett vannak a sérült gyerekek, akikkel a Rácz Ilike foglalkozott éveken keresztül. Egészségügyi dolgozó volt, de már nyugdíjas, sokszor és sokat segített máshol is beteget ápolni. Szegényke sajnos már ő maga van rászorulva arra, hogy segítsék. Ő hosszú évek óta ezzel a három-négy kisgyerekekkel foglalkozott. Most mi vettük át Ilike szolgálatát, vagyis a Nőegylet vállalta felettük patronálást. Segítjük őket anyagilag is, és minden évben kétszer rendezünk nekik összejövetelt: egy kis szeretetvendégséget, egy kis műsort meg ilyesmit.

A fő célunk most már az, hogy meglegyen egy bizonyos taglétszám, akik továbbviszik azt, amit mi elkezdünk. Régebben is többször voltunk kirándulni, legutóbb 2014-ben az Izsa, Dunamocs, Búcs, Hetény útvonalon. Most nagyon gazdag, szervezett programja van a Nőegyletnek, már tavaly is, idén is volt egy programtervünk. Jelenleg dr. Körtvélyesi Piroska az elnök. Ő is régi-régi vasárnapi iskolás kislány volt akkor, mikor én nagylány voltam.

Zárszó – Igék az emlékkönyvemből

Tízéves születésnapomra kaptam egy kis emlékkönyvet az édesapámtól ezzel az igével: *„Szeresd az Urat, a te Istenedet, teljes szívedből, teljes elmédből és minden erődből. Szeresd felebarátodat, mint magadat”. Kislányomnak útravalóul tíz éves születésnapjára szerető édesapád.*

A következő oldalon szintén apukám írta: *„Ne keresd az életnek rózsás, könnyű útjait, a gondtalan élet elpuhít, elveszi lelked nemességét. Járj a nemes, nagy lelkek útjain, küzdelmek, szenvedések ne csüggyesszenek el, mert ki Istenben bíz, az nem csalatkozik”.*

Most az anyukám: *„Gyönyörködjél az Úrban, és megadja néked szíved kéréseit”.*

Egyik unokabátyám: *„Légy bátor és erős, ne félj, és ne rettegj, mert veled lesz az Úr, a te Istened mindenben, amiben jársz”.*

Következő unokabátyám: *„Keressétek először Istennek országát és az ő igazságát, és ezek mind megadatnak néktek”.*

Nagynéném, apukámnak a húga: *„Mindig úgy élj a jelenben, hogy a jövőben megbánás nélkül gondolhass vissza a múltra”.*

A férje: *„Szeresd az Istent és jó szüleidet, mert ők mindig és mindenben segítenek neked”.*

A hitoktató lelkészem, Molnár Bálint⁵³: *„Az ifjúsági kívánságokat pedig kerüld, kövesd az igazságot, a hitet, a szeretetet, a békességet azokkal egyetemben, akik segítségül hívják az Urat tiszta szívvel. Szeretettel írta és köti a szívedre Molnár Bálint református lelkész”.*

És még a tanító néni: *„Ha zöld a föld, és kék az ég, minek kívánni többet még? Tettedben mindig diktáljon a lélek, s akkor sohasem lesz üres az élet”.*

Ezt kaptam tízévesen útravalóul, nem aranyat. Nem is örököltem senkitől semmit, de annál nagyobb örökséget kaptam. És hála Istennek, nem szenvedek hiányt semmiben. Hálás szívvel emlékezem drága szüleimre, nagyszüleimre, férjemre és mindazokra, akik körülöttem voltak életem során, akik szerettek, akiktől kaptam, akiket szerethettem, akiknek én adhattam.

Áldom Istent, aki olyan csodálatosan vezetett és vezet az utamon. Köszönöm a sok meghallgatott imádságot, az apró örömöket, a gondok és nehézségek között nyújtott útmutatást, bölcsességet, kegyelmet. Mindenért az Ő nagy nevére szálljon áldás!
SOLI DEO GLORIA!

Jegyzetek

¹ 1939. szeptembere, Lengyelország német megszállása után Magyarországra az évszázados barátság és a Teleki-kormány nyílt lengyelbarát politikája is sodorta a menekülteket. A magyar-lengyel határon az első lengyel menekültsoport 1939. szeptember 10-én jelent meg, de 1939. szeptember 17-e után már tízezerrel érkeztek. A Teleki-kormány 1939. szeptember 21-én hivatalosan is megnyitotta a határt a lengyel menekültek előtt, amikor már amúgy is mintegy negyvenezer lengyel tartózkodott magyar földön. A menedéket keresőket a magyar rendőri hatóságok nyilvántartásba vették, ami egyben a magyar állam jogvédelmének rájuk történő kiterjesztését is jelképezte. Ellátták őket - katonákat és polgári személyeket egyaránt - igazolványokkal. A külföldi és belföldi segélyeket koordinálta a Magyar Lengyel Menekültügyi Bizottság, amit hivatalosan a Magyar Vöröskereszt kezdeményezett, de indítványát előzetesen a belügyminisztérium jóváhagyta. A magyar földre menekült lengyelek létszáma a második világháború éveiben körülbelül 100 ezer embert jelentett. Többségük 1939/1940-ben lépett magyar földre. (Forrás: Lengyel menekültek Magyarországon a II. Világháború idején. (Forrás:

http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/altalanos/kortanc_sorozat/magyarorszag_i_lengyelek/pages/010_lengyel_menekultek.htm)

² Az 1938. november 2-án kihirdetett első bécsi döntésnek köszönhetően a Felvidék magyarlakta területeinek túlnyomó része – mintegy 12 000 négyzetkilométer, 1 millió lakossal – húsz év után visszatérhetett az anyaországhoz. Az 1. bécsi döntés előzménye az volt, hogy miután az 1938. október 9–13. között folytatott szlovák–magyar területrevíziós tárgyalások nem vezettek eredményre, a felek a nagyhatalmakhoz fordultak. Nagy-Britannia és Franciaország nem kívánt részt venni a rendezésben, így a döntés a tengelyhatalmak – Olaszország és Németország – kezébe került. A két döntőbíró – az olasz külügyminiszter, Ciano és a német Ribbentrop – lényegében az etnikai revíziót valósította meg. A Magyarországhoz visszacsatolt felvidéki területen az 1941-es népszámlálás 84%-ban állapította meg a magyarok arányát, és 10% körül a szlovákságét, az új határon túl pedig mindössze 67 000 magát magyarnak valló – szlovák – állampolgárt regisztráltak. A döntést emellett jogi szempontból sem lehetett támadni, hiszen az ítélet a nyugati nagyhatalmak beleegyezésével – és önkéntes távolmaradásával – született meg.

A határváltozást pártállástól független lelkesedés fogadta a politikai életben és a lakosság körében is, a visszatérő területek magyar lakossága pedig ugyancsak leírhatatlan örömmel köszöntötte a honvédség alakulatait, valamint a november 6-án Komáromba, majd 11-én Kassára bevonuló Horthy Miklós kormányzót. (Forrás: Tarján M. Tamás: Az első bécsi döntés; http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1938_november_2_az_elso_becsi_dontes/)

³ **Menház.** Komáromban, az Eötvös utca 15. szám alatt álló Menház 1896-ban épült, mint idős zsidó polgárok otthona, menhelye. A földszintes, vakolatlan homlokzatú, eklektikus stílusú épület hátsó traktusában egy zsinagógát is emeltek – eredetileg az idősek lelki szükségleteinek kielégítésére –, ez az ún. Kistemplom, az 1941-ben még több mint 2700 fős, 1945 után már csak párszázas lélekszámú komáromi zsidóság egyetlen megmaradt és máig használt temploma. (Forrás: <http://www.muemlekem.hu/hatareset/Menhaz-Komarom-996>)

⁴ **vasárnapi iskola:** Az első vasárnapi iskola, ahol beszélgetés és játék keretében tanították a gyermekeket bibliaismeretre, énekekre, a belmissziós mozgalom keretében 1882-ben indult Magyarországon. A református gyülekezetekben máig élő hagyománya van. Vasárnap délelőttönként, amíg a szülők a templomban Isten ígétét hallgatják – illetve az istentisztelet után – gyermekeik a vasárnapi iskolában (máshol gyermek istentisztelet keretében) bibliai történeteket tanulnak hitoktató, segédlelkész vagy más gyülekezeti segítők vezetésével. A vasárnapi iskola általában közös énekléssel kezdődik, majd következik az imádság, és legtöbbször egy-egy bibliai történetet is meghallgatnak, megtanulnak, esetleg el is játszanak a gyermekek az Ó-vagy Újszövetségből. A bibliai történet elmondása után következik az ún. aranymondás – egy bibliai igé – megbeszélése és megtanulása. Imádsággal és énekléssel fejeződik be a vasárnapi iskola. (Forrás: Szatmári Emília: Magyar református egyháztörténet 1849-1944; Sárospatak, 2010.)

⁵ **A 2. magyar hadsereg a Don-kanyarban:** A keleti hadszíntérre kiküldendő 2. magyar hadsereg alakulatainak szervezése már 1942 februárjában elkezdődött. Bár az ígért német fegyverzeti és felszerelésbeli kiegészítések csak részben realizálódtak, a Honvéd Vezérkar a magyar honvédség akkoriban legjobban felszerelt, 207 ezer fős hadseregét küldte ki 1942 tavaszán a hadművelleti területre Jány Gusztáv vezérezredes parancsnoksága alatt. A Kurszkg felvonuló magyar kötelékek kisebb része harcok árán, nagyobb része pedig hosszú gyalogmenetben jutott ki 1942 júliusában és augusztusában a Donhoz. A hosszú menetektől és a kezdeti harcoktól kimerült

magyar alakulatok 200 km szélességben meghatározott, cérnavékony védelmi vonalát a Don folyó mentén csupán 80–90 ezer ember tartotta. A magyar hadsereg gyengéit hamar kitapasztaló szovjet csapatok 1942 augusztusától erőteljes támadásokat indítottak, hogy a folyó nyugati partján hídfőállásokat foglaljanak el. A szovjet 6. hadsereg csapatai ellen 1942. július 18. és szeptember 16. között folytatott hídfőcsatákban a magyar hadtestek vesztesége 26–27 ezer főre tehető. 1942 őszén egy személyi állományában, fegyverzetében megfogyatkozott, súlyos ellátási és utánpótlási gondokkal küzdő magyar hadsereg várta sorsának beteljesedését. Hazahozatalának, illetve kezdetben remélt gyors felváltásának lehetősége – a hadsereg védelmi feladatainak ellátása, valamint a várható német ellenkezés és újabb követelés miatt – a magyar politikai és katonai vezetésben fel sem merült.

Az újabb szovjet támadás kezdete 1943. január 12. volt. A számottevő páncéelhárító fegyverekkel és harckocsikkal nem rendelkező, s vontatószerkezeti hiányában mozgásképtelen tüzérségű magyar hadsereg nem tudott sokáig ellenállni a túlerőben levő szovjet csapatok offenzívájának. A végsőkéig való kitartást Hitler 1942. októberi parancsa, valamint a Honvéd Vezérkar főnökének utasítása is előírta Jány vezérezredes számára. A hiányos fegyverzet, felszerelés és elégtelen téli ruházattal rendelkező, bekerített magyar csapatok erőn felüli helytállást tanúsítottak a hadműveletek alatt. Az 1943. januári-februári súlyos veszteségekről 1943. február közepétől kezdtek érkezni a jelentések. Hozzávetőlegesen 120 ezer főre tehető a 2. hadsereg közel egyéves keleti hadszíntéri tevékenysége során megsebesült, elesett, s fogságba esett honvédek száma. A „doni poklot” megjárt csapatok maradékának hazaszállítása 1943. április-májusában történt meg. (Forrás: Ravasz István: A 2. magyar hadsereg (1942-1943). In: Kollega Tarsoly István (főszerk): *Magyarország a XX. században*. Babits Kiadó, Szekszárd, 2000. I. kötet)

⁶ **Bokor János:** Cselényi-díjas, 2009-ben a Magyar Köztársaság Arany Érdemkeresztjével kitüntetett nótáénekes

⁷ **László Imre – Csala János:** *Tintaceruzával írott tábori levél*. Első világháborús magyar katonadal

⁸ **De Fries Károly – Kovách Kálmán:** *Valahol Oroszországban*: második világháborús katonadal (1942), Karády Katalin énekelte, aki többször is járt az orosz fronton, "felvidítani" a katonákat. Egy ízben filmfelvétel is készült róla, amint a *Valahol Oroszországban*-t énekli. A filmfelvételt a maga korában végül nem mutatták be mert kardtyt 1944-ben letartóztatták.

(Forrás:

http://slagermuzeum.network.hu/video/karady_katalin/karady_katalin_a_fronon_enekli_a_valahol_orsorszogban_cdalat)

⁹ **Lőrincz Margit** (sz. Komárom, 1933): színésznő, 1952-től a komáromi Magyar Területi Színház tagja. (Forrás: Magyar Színházművészeti Lexikon, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994.)

¹⁰ **Gyóni Géza** (1884-1917): költő. Eredetileg Áchim Gézának hívták, a gyóni evangélikus lelkész fia volt, aki maga is papnak indult. 1902-ben felvételt nyert a pozsonyi evangélikus teológiára, ám tanulmányait megszakította, és a *Nyugat-magyarországi Híradó* című lap munkatársa lett, majd 1908-ig Gyónon volt jegyzőgyakornok. Ezt követően ismét visszatért az újságíráshoz: 1910-től először a *Soproni Napló*, majd a szabadkai *Bácskai Hírlap* munkatársa lett. Első, Petőfi- és Vajda János-hatásokat mutató versei a *Hét*-ben, az *Új Idők*-ben és a *Pesti Napló*-ban jelentek meg. Ady fellépésekor egyre erősebben került az ő hatása alá. 1907-ben, majd 1912-ben póttartalékosként behívták katonának Boszniába. A katonai szolgálatot nehezen viselte, költészete ekkor erős pacifista fordulatot vett. 1912-ben írta életműve korai szakaszának leghatásosabb költeményét, a *Caesar, én nem megyek*-et, amely hatásos antimilitarista költemény. Amikor 1914-ben a Monarchia hadat üzen Szerbiának, Gyóni egyszerre a háborús közhangulat hatása alá került. Már a világháború első hónapjaiban a frontra került, egy ideig onnan küldte haza lelkesítő költeményeit. „De személyesen élte át a háború minden borzalmát, a legénység félelmét, borzalomélményét és haragját azok ellen, akik halni küldik őket, miközben otthoni biztonságban igyekeznek lefőlözni a tömeghalált”. Przemysl orosz ostroma alatt írta életműve legmaradandóbb versét, a „Csak egy éjszakára” kezdetű költeményt. 1916-ban orosz hadifogságba került, Krasznójarszkba, halt meg 1917. június 25-én. (Források: Magyar Irodalmi Lexikon. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963., Hegedüs Géza: A magyar irodalom arcképcsarnoka. Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest, 1976.)

¹¹ **Munkaszolgálatosok a Don-kanyarban:** Az 1942. július 31-én kelt XIV. törvénycikk törvényesítette azt a gyakorlatot, hogy a zsidók a honvédség kötelékében fegyveres szolgálatot nem teljesíthetnek, kötelezettségüknek a „kiszegítő munkaszolgálat” kellett elegendő tenniük. A munkaszolgálatos alakulatok legnagyobb méretű háborús

alkalmazására a 2. magyar hadsereg 1942 tavaszi, kora nyári keleti hadszíntérre vezénylésekor került sor. Közel 40 ezer munkaszolgálatos teljesített hadiszolgálatot a Don-kanyarban. A munkaszolgálatosok nem viselhettek egyenruhát, saját polgári ruhájukban teljesítettek szolgálatot, csupán tábori sapkát és bakancsot kaptak. Élmezésük gyengébb volt a katonák fejadagjainál. 1942 ősztől mind több – korábban a hadsereg hadtápkörzeteiben műszaki segédmunkát, útkarbantartási feladatokat ellátó – munkásszázadot rendelték alá az első vonalban küzdő seregtesteknek. A nehéz fizikai munkák során (pl. aknafelszedés és telepítés, a dróttakadályok elhelyezése) a legmegegyőzőbb arcvonalbeli munkákra a büntetőszázadokként is emlegetett különleges munkásszázadok tagjait kötelezték. Az 1943. januári áttörést követően számarányukhoz mérten a munkaszolgálatosokat érte a legnagyobb veszteség (70%), őket követte a tisztikar (60%) és végül a legénység (50%). (Forrás: Munkaszolgálat a magyar királyi honvédségben 1939–1945 (dr. Szabó Péter összeállítása alapján); <http://www.honvedelem.hu/cikk/44859>)

¹² **A leventeservezetek** a katonai előképzés legfontosabb szervezetei voltak Magyarországon az 1920-as évek elejétől a 2. világháború végéig. A leventeservezetek eleinte a 12–21 év közötti, rendszerint iskolából kimaradt fiúk katonai előképzését és nemzeti szellemű nevelését szolgálták. A testnevelés mellett jelentős hangsúlyt fektettek a fegyelemre és a valláserkölcsei nevelésre. A trianoni békeszerződés katonai korlátozásainak kijátszására a leventeservezeteket a testnevelésről alkotott 1921. évi LIII. törvény alapján szervezték meg. Az irányítást később, fokozatosan a Honvédelmi Minisztérium vette át. A nyilas hatalomátvételt követően a leventéket is harcra vetették. Közülük sokan meghaltak, hadifogságba kerültek, vagy a nyugatra vonuló hadsereggel Nyugat-Európába kerültek. A leventeservezeteket 1945-ben rendelettel feloszlatták, országos parancsnokát, Bély Alajos vezérezredest halálra ítélték.

(Forrás: [http://hu.wikipedia.org/wiki/Levente_\(int%C3%A9zm%C3%A9ny\)](http://hu.wikipedia.org/wiki/Levente_(int%C3%A9zm%C3%A9ny)))

¹³ **Komárom bombázása:** A második világháború végéhez közeledve Komárom lakosait közellátási nehézségek, menekültek áradata, tankcsaták, a front átvonulása és bombázások sújtották. Az amerikaiak stratégiai támadásokat hajtottak végre olyan objektumok ellen, mint a rendező pályaudvarok vagy a vasúti híd. A célzott támadások mellett tudni olyanról is, ami véletlenül következett be. 1944. július 2-án a magyar légvédelem eltalált egy B17-es gépet, és a pilóta a repülő lezuhanása előtt megszabadult a bombáktól, éppen Komárom felett. Eltalálta a lengyárat, a temetőt és a laktanya egy részét. Az 1945 decemberében megindult szovjet bombázások ezzel szemben taktikai jellegűek voltak; a szovjetek célja Budapest gyűrűbe zárása volt, a külső gyűrűbe pedig Komárom is beleesett. Január 21-én éjjel 46 bombát dobtak a városra, nagyobb kár azonban ekkor nem keletkezett. Gyakoriak voltak az olyan szovjet bombatámadások is, amiket nem bombázók hajtottak végre, hanem csatarepülőgépek vagy vadászgépek. Komárom több pontján voltak óvóhelyek, így a Monostori és az Igmándi erődben, magánházaknál, illetve a város határában létezett egy árokóvóhely is. Alapy Gáspár akkori polgármester szervezőtehetsége ellenére a támadásoknak voltak civil áldozatai, a legtöbben március 29-én az Észak-Komáromot ért szőnyegbombázásban haltak meg, összesen 34 fő vesztette életét.

(Források: Rabi Lenke: Komárom és a környező ipartelepek bombázása (1944-1945); <http://szabadidoalmasfuzito.hu/files/bombbemutato01.pdf>, <http://www.bumm.sk/regio/2014/11/12/megemlekezes-komarov-1944-45-os-bombazasrol>)

¹⁴ **Bihary Mihály** (1926-2002): református lelkipásztor, teológiai docens. A Prágai Husz Csehszlovák Evangélikus Hittudományi Fakultáson (későbbi nevén Prágai Komenský Evangélikus Fakultás és Evangélikus Teológiai Fakultás) végzett, a Szlovákiai Református Keresztyén Egyház első teológusai közé tartozott. Segédlelkész volt Kassán, lelkész Nagyölvén. 1967-ben a zürichi egyetemen posztgraduális tanulmányokat folytatott. 1967-ben kezdett tanítani az akkori Prágai Komenský Fakultáson. 1986-ig A Husz Hittudományi Szeminárium igazgatója, a teológusok spirituálisja. 1974-től nyugdíjazásáig (1992) volt a Gyakorlati teológiai tanszék docense. Speciális szimbolikát, a református hitvallások teológiáját, Szlovákia és Magyarország egyháztörténetét és Kálvin teológiáját adta elő. 2001-ig rendszeresen járt oktatni a Komáromi Calvin János Teológiai Akadémiára. Nyugdíjazása után koncentráltabban foglalkozott kálvinológiai tanulmányaival. Kutatott Skóciában, Németországban, Magyarországon, két ízben Princetonban, és működött a leueneri közösségben. Kutatómunkájának eredménye Kálvin azon írásainak és fordításainak kétkötetnyi bibliográfiája, amelyet közép-európai térségben adtak ki (beleértve a szekunder irodalmat is). Az első kötete Princetonban adták ki, a második kötet gyakorlatilag befejezve, kiadásra vár. (Forrás: Pavel Filipi dékán 2002. március 16-án Prágában az U Klimenta templomban elhangzott búcsúbeszédéből. Megjelent a *Kálvinista Szemle* 2002. májusi számában).

¹⁵ **Csukás Zsigmond** (1918-2004): református lelkész, esperes. 1918. február 21-én Komáromban született ősi kálvinista, szekeres-gazda családban. A komáromi Szent Benedek-rendi Katolikus Gimnáziumban érettségizett kitűnő eredménnyel. Felső gimnazista korában a helybeli gyülekezetben a vasárnapi iskola tanítását és a tanítók előkészítő órait is vezette. 1937 őszen beiratkozott a losonci Református Teológiai Szemináriumba, majd ennek

megszűnése után (1939) a pápai Református Teológiai Akadémiára. Már első lelkészképesítő vizsgája (1941) előtt exmittált a komáromi Timotheus árvaházba, ahol megszervezte a Timotheus cserkészcsapatot, ezen belül pedig az őrsi bibliaköröket. Mint cserkészcsapat-parancsnok megkapta a legmagasabb cserkésztszti képesítést. Később a Timotheus Szövetség tagja lett. 1942-ben Pápán szerzett lelképásztori oklevelet, s még az év nyarától tényleges katonai szolgálatot teljesített Szombathelyen. Lelkipásztori felszentelésére 1946-ban történt meg Pápán. A második világháború után pásztori levelek sokaságával gondozta az egész Kárpát-medencében szétszóródott egykori árvaházi növendékeket, akiknek életútját egyenként számon tartotta. Segédlelkézi szolgálatát a pozsonyi gyülekezetben kezdte, majd meghívták a somorjai gyülekezetbe lelkésznek. 1948. november 18-án iktatták be hivatalába, ahol 1996-ban történt nyugalomba vonulásáig szolgált. 1967-től 1969-ig a Pozsonyi Egyházmegye esperesi tisztségét töltötte be. Nyugdíjba vonulása után Somorján telepedett le feleségével, és a gyülekezet presbitériumának a tagja maradt haláláig. (Forrás: Cséplő Bálint mérnök, a komáromi gyülekezet gondnokának adatai alapján, 2015.04. 09.).

¹⁶ A második világháború utáni első csehszlovák kormány programja (Kassai program, 1945. április 5.), illetve az Edvard Beneš köztársasági elnök által a londoni emigrációban, majd Prágában aláírt jogszabályok (Beneš dekrétumok, 1940-1946) a moszkvai kommunista emigráció és a Beneš elnök köré tömörülő csoportok közötti kompromisszumként a csehszlovák gazdaság- és belpolitika radikális átalakítását hirdette meg. A szlovákiai magyarok szempontjából a dokumentumok legfontosabb eleme a szláv nemzetállam megteremtésének meghirdetése volt, aminek érdekében (az antifasiszta és a csehszlovák államhoz lojális személyek kivételével) kollektíven háborús bűnösnek nyilvánították a köztársaság német és magyar nemzetiségű lakosságát, s meghirdették jog- és vagyonfosztásukat, az országból való eltávolításukat. A kormányprogram VIII. fejezet kijelenti, hogy a magukat németnek, ill. magyarnak valló polgároktól megvonják a csehszlovák állampolgárságot, s miután az állam javára elkobozták minden ingó és ingatlan vagyonukat, „örök időkre” kitiltják őket a Csehszlovák Köztársaságból. Az így hontalanná vált németek és magyarok vagyonáról a XI. fejezet rendelkezik, amely kimondja, hogy ezt a vagyont csakis szláv nemzetiségű személyeknek utalhatják ki. A 144 Beneš dekrétumot az ideiglenes csehszlovák nemzetgyűlés 1946-ban visszamenőleges hatállyal törvényerőre emelte. A köztársaság német és magyar lakosságát kollektíven háborús bűnösnek nyilvánító és diszkrimináló, s ennek alapján őket az állampolgárságuktól, valamint ingó és ingatlan vagyonuktól is megfosztó, az ország elhagyására kötelező elnöki rendeletek közé tartozott a 27/1945 és 28/1945 számú, melynek értelmében a (kollektíven) bűnös német és magyar személyek elkobzott vagyonába szláv (szlovák, cseh, ruszin) kérelmezőket ültettek. A 33/1945. dekrétum a német és a magyar nemzetiségű polgárok teljes jogfosztását, a csehszlovák állampolgárságuk elvételét rendelte el, a 108/1946. számú pedig a német és magyar nemzetiségűek teljes ingó és ingatlan vagyonának az elkobzását. (Források: <http://adatbank.sk/lexikon/kassai-kormanyprogram/>, <http://adatbank.sk/lexikon/benes-dekretumok/>)

¹⁷ **Kitelepítések, lakosságcsere (1946-1949):** 1946-ban a csehszlovák és a magyar kormány lakosságcsere-egyezményt írt alá, melynek értelmében a két ország áttelepítés révén kívánta rendezni a második világháború után ismételt felmerülő kisebbségi kérdést. A tervek szerint annyi magyart költöztettek volna ki Csehszlovákiából, ahány magyarországi szlovák kinyilvánította távozási szándékát. Az áttelepítés első hulláma 1947 decemberéig tartott, majd 1948 tavaszától – számos megszakítással – 1949 nyaráig további transzportok keltek át a csehszlovák-magyar határon. Prága egyáltalán nem törekedett a kvóta betartására: annak ellenére, hogy mindössze 60 000 szlovák jelezte áttelepülési szándékát, a határ túloldalán több mint 76 000 embert kényszerítettek otthonuk elhagyására. A lakosságcsere gyakran többgenerációs együttélést szakított meg, hosszú barátságokat cserélt fel gyűlöletre, miközben a terv látszólagos haszonélvezője, a csehszlovák kormány sem érte el célját, ugyanis a homogén nemzetállam ábrándját így sem tudta megvalósítani. (Forrás: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1946_februar_27_a_csehszlovak_magyar_lakossagcsere_egyezmeny_ala_irasa/)

¹⁸ A nagyhatalmak hallgatólagos és a Szovjetunió tényleges támogatása – sőt követelése – mellett a második világháború végén került sor a magyarországi német kisebbség kollektív megbüntetésére, vagyis az 1941-es népszámláláson vállalt német anyanyelv és nemzetiség alapján elrendelt kitelepítésükre. A potsdami határozatok elismerték a kelet-közép-európai országokban élő német kisebbségek egy részének háborús felelősségét, ennek következtében felelősségre vonásuk jogosságát, így lehetővé tették Csehszlovákia, Lengyelország és Magyarország kormányai számára, hogy német nemzetiségű lakosaiktól azok Németországba történő áttelepítésével megszabaduljanak. A magyar kormány 1946 és 1948 között legalább 185 ezer német nemzetiségűt fosztott meg állampolgárságától, valamint teljes ingó és ingatlan vagyonától, s telepített ki Németország amerikai, illetve szovjet megszállási övezetébe. A kitelepítés során összesen mintegy 248600 kat. hold föld és

44750 ingatlan (javarészt lakóépület) került a magyarországi németektől a magyar állam tulajdonába. Sok esetben a kitelepített magyarországi német lakosság helyére a Csehszlovákiából Magyarországra menekült, kiutasított, illetve a lakosságcsere-egyezmény keretében áttelepült szlovákiai magyarokat telepítettek. Az áttelepült szlovákiai magyarság beilleszkedését hosszú ideig késleltették azok a körülmények – a svábok folyamatban lévő kitelepítése, a tulajdon biztonságának hiánya –, amelyek közé Magyarországon kerültek. (Forrás: Tóth Ágnes: Telepítések Magyarországon 1945-1948 között; Kecskemét, 1993)

¹⁹ A komáromi Erzsébet hidat, amely Magyarország legelső nagy hídjai közé tartozik, 1892-ben adták át a forgalomnak. A négyszer száz méteres híd középső két szakaszát a második világháborúban visszavonuló német hadsereg felrobbantotta, azonban 1946-ban az akkori Csehszlovákia újjáépítette a lerombolt részt. A trianoni békeszerződés (1920) után – majd 1945 után ismét – a híd déli fele Magyarország, az északi fele Csehszlovákia tulajdonába került, vagyis az országhatár a híd közepén húzódott. Magyarország és Szlovákia európai uniós csatlakozását követően a híd Magyarország és Szlovákia osztatlan közös tulajdona lett. (Forrás: http://www.bumm.sk/archivum/2012/09/01/72697_120-eves-a-komaromi-erzsebet-hid)

²⁰ **Vörös Béla** (1915-1998): református lelkész. Bezdánban /Bács-Bodrog vármegye, ma Szerbia/ született. Középiskolai tanulmányait, a komáromi Szent Benedek-rendi Katolikus Gimnáziumban végezte, majd a losonci Református Teológiai Szemináriumba iratkozott be, amely a Felvidék visszacsatolása után bezárta kapuit, így az 1938/39-es iskolai év második félévét már a pápai református teológián hallgatta. Itt 1940 februárjában megszerezte az abszolutoriumot, majd a püspöki hivatal facultatio locival exmittálta a tanyi református gyülekezetbe segédlelkészként. 1941-ben Tanyról a rétei gyülekezetbe helyezték segédlelkésznek, majd Kaposváron szolgált mint hitoktató lelkész, illetve Balatonfőkajáron mint esperesi segédlelkész. Utolsó segédlelkészi szolgálatát Komáromban kezdte el, innen 1944 novemberében tábori lelkészi szolgálatra hívták be. A háború végén fél éves hadifogság került után került haza, és a komáromi gyülekezet segédlelkészként kezdte el szolgálatát. 1947-ben a marcelházi gyülekezetbe helyezték, majd 1948-ban az 1400 lelkes kamocsai gyülekezetbe került mint helyettes, később mint megválasztott lelkész. Nyugdíjba vonulásáig Kamocsán szolgált. 1991 nyarán - 50 éves szolgálata elismeréséül – a Budapesti Református Teológiai Akadémia aranydiplomáját vehetette át. (Forrás: Cséplő Bálint mérnök, a komáromi gyülekezet gondnokának adatai alapján).

²¹ **konfirmáció:** A konfirmáció (latinul confirmatio) szó jelentése megerősítés. A protestáns egyházak (például a református, evangélikus, metodista) értelmezésében az úrvacsorát megelőző felkészítő tanítás, amelynek célja a hitbéli megerősítés. Tágabb értelemben az úgynevezett keresztségi szövetség fiatalkori megerősítése. Az egyházi oktatásban felnövő gyermekek és az ifjúság vallásos nevelésének célja a konfirmáció ünnepi eseménye, amelynek során a konfirmandus személyes vallástételt tesz, döntést hoz Krisztus és az Ő egyháza mellett. (Forrás: <http://hu.wikipedia.org/wiki/Konfirm%C3%A1ci%C3%B3>)

²² **Komáromi Református Kollégium.** Komáromban a református főiskola a gyülekezet másodlelkészének, Pécseli Király Imrének köszönhetően 1607-ben kezdte meg működését. Bár az ellenreformáció 1672-ben megszüntette a nyolcosztályos internátussal egybekötött kollégiumot, a felsőbb oktatás titokban tovább folyt a református népiskola keretében. Mária Terézia türelmi rendeletének köszönhetően a református egyház az 18. század második felétől ismét legalísan működhetett Komáromban is, így 1796-ban megnyithatta kapuit a Református Kollégium. Bejárata felett latin nyelvű emléktábla hirdeti: „*Műzsák otthona. Emelte a Református Gyülekezet, Komárom 1796*”. Első rektora Katona Mihály földrajztudós volt. A Kollégium és Komárom város büszkesége, Jókai Mór hét évig volt az iskola diákja, első irodalmi alkotása, egy névnapi vers is ide fűződik. Jókai később a *Felvidék Mekkájaként* emlékezett a Kollégiumra. Az 1848/49-es szabadságharc idején az épületet hadikórházként hasznosították. A szabadságharc leverése után a Kollégium „a nyilvánossági jogától megfosztatott” – így fogalmazott a presbiteri gyűlésen 1851. január 5-én Beöthy Zsigmond, a komáromi eklézsia főgondnoka. Ezután egy ideig a református népiskola használta az épületet – az üres tantermetek tanítói lakásnak alakították át –, majd a községi elemi iskola fiúosztályait helyezték ide. 1896-1910 között a polgári fiúiskola működött az épületben, később lelkészlakás, hitelintézet, különféle egyletek kaptak helyet benne. 1935-1945 között Református Tanítóképző Intézet működött a Kollégium épületében. Az egyházi iskolák államosítását (1951) követően a Tanítóképző diákjainak többsége – ki télen a Duna jegén, ki nyáron a folyót átúszva – átszökött Magyarországra, és Pápán folytatta tanulmányait. A Kollégium épületét évtizedekig a Komáromi Állami Gazdaság igazgatósága foglalta el, később újra lelkészlakásoknak adott otthont. A Kollégiumot 1994-ben alakították újjá Calvin János Teológiai Akadémia néven, 2004-től pedig a Selye János Egyetem Teológiai Karaként folytatja működését. (Források: Oláh Imréné, Oláh Imre: Komáromi Református Kollégium, a műzsák otthona; <http://zope.lutheran.hu/honlapok/protestans/felvidek/komarom/3?detail=1>; http://hu.wikipedia.org/wiki/Kom%C3%A1romi_Reform%C3%A1tus_Koll%C3%A9gium)

²³ **id. Tóth Mihály** (1912-1993): református lelkész. 1912. július 15-én született Komáromban. A Bencés Gimnáziumban érettségizett 1931-ben. Először a brünni Masaryk Egyetemen kezdte meg jogi tanulmányait, majd 1934-ben a Losonci Teológiai Akadémiára került, ahol 1938-ban végzett. Diákévei alatt segédlelkész volt Martoson. A teológia elvégzése után Komáromba került segédlelkésznek, majd Gömörhorkán, ismét Komáromban, Vágfarkasdon és Pápán (1944-1945) volt segédlelkész. 1945 tavaszán kérte visszahelyezését Komáromba, mert két férfitestvére a fronton volt katona. 1947. október végéig komáromi segédlelkészként működött, majd csallóközarányosi lelkésszé választották. A nyugdíjazást mindig visszautasította kedvenc szavajárásával: „A Biblia nyugdíjas prófétát nem ismer”. 1993. február 28-án prédikáció közben érte a halál. (Forrás: Ifj. Tóth Mihály felsőgelléri lelkipászor személyes információi).

²⁴ **Heidelbergi Káté:** A magyar reformátusság két hitvallást tart számon hivatalos hitvallása gyanánt, a II. Helvét Hitvallást és a Heidelbergi Kátét. E kettőre tesznek esküt a lelkészek, hogy ezek szellemében élnek és tevékenykednek. A 13-14 éves református fiataloknak, konfirmációjuk alkalmával a Heidelbergi Káté ismeretéről kell számot adniuk, hogy gyülekezetük teljes jogú tagjaivá fogadják őket. A két hitvallás eligazítást ad a hit és erkölcs tanítás a keresztyén élet területén. A Szentírásban lefektetett kijelentések sűrített foglalatát adják, ugyanakkor megvilágítják a történelem során keletkezett szentírási hagyományokat. A református egyház alapvető hittételeit tartalmazó Heidelbergi Káté szerzője a 16. században élt Zacharias Ursinus, akit III. Frigyes pfalzi választófejedelem azzal bízott meg, hogy a Biblia alapján írjon olyan vallástani népkönyvet, amelyből minden korú és állapotú református hívő tisztán és igazán megismeri a keresztyén vallást és amely a más vallásúakkal szemben hitvallási irat gyanánt is szolgál. Az elkészült művet a fejedelem, zsinati jóváhagyás után, 1563-ban közrebocsátotta. Magyar nyelven először 1577-ben jelent meg Pápán, Huszár Dávid nyomdájában. A szatmárnémeti nemzeti zsinat 1646-ban mondta ki, hogy a Heidelbergi Káté „mindenütt megtartassék és taníttassék”. (Forrás: Csohány János: Magyar református hitvallások; <http://karpatalja.tirek.hu/lap/ungtarnoci/index.php>)

²⁵ **Galambos Zoltán** (1894-1973): református lelkész. 1894. június 22-én Rétén született, édesapja Galambos László rétei lelkipászor. A pozsonyi evangélikus líceum elvégzése után a pápai teológián tanult. Két év után a bécsi teológián folytatta tanulmányait, innen Hollandiába ment, és az utrechti egyetemen szerzett lelkészi oklevelet. Először Budapesten szolgált mint hitoktató, majd 1924-ben Komáromban Zsemlye Lajossal, mint segédlelkész. 1924-ben Vargha Sándor lelkész halála után abszolút többséggel, az akkor már hosszú külföldi tanulmányúttal rendelkező és volt budapesti hitoktatót, Galambos Zoltánt választotta meg a gyülekezet lelkészévé. 1925 szeptember 13-án iktatta be lelkipásztori szolgálatba Balogh Elemér pozsonyi lelkész-esperes, majd ezek után foglalta el állását. A két világháború között, de különösen 1926 után a komáromi gyülekezetben nagy lelki ébredés indult meg. Galambos Zoltán lelkipászor szolgálatát alatt megalakították a *Diakónus Testületet*, bevezette az egyházfegyelmet, tudományos irodalmi munkásságával is gazdagította református híveit. Lefordította a Heidelbergi Kátét, a Heyns féle dogmatikát, valamint megírta a Hollandiai Református Egyház Életét. A losonci szemináriumokon éveken át, mint a dogmatika előadója tanította az új lelkésznevezéket. A gyülekezet 1927-ben kezdte a gyűjtést a harangokra, melyeket 1929. szept. 15-én avattak fel. A kisebbik harang – „Gazdák-harangja” – költségeit a komáromi gazdák vállalták magukra, a nagyobbikét – „Jókai-harang” – a gyülekezet. A harmincas években bevezették a villanyvilágítást, ekkor került a mestermunkával elkészített kovácsoltvas csillár a templomba. 1930-tól megjelentette a gyülekezet első folyóiratát, a Kis Tükröt. 1938-ban elkészült *Timotheus Árvaház*. Galambos Zoltán a gyülekezet lelkipásztor 46 évi lelkipásztori szolgálat után 1971. augusztus 31-én vonult nyugdíjba. (Forrás: Cséplő Bálint mérnök, a komáromi gyülekezet gondnokának adatai alapján 2014. 5. 16).

²⁶ **Úrasztala:** a református templomban, többnyire az épület közepén, a szószékkel szemben vagy annak közelében levő négyszögletes vagy kerek asztal, melynek rendeltetése, hogy a főbb ünnepek alkalmával az asztalra helyezett kenyérből és borból szolgáltatja ki a lelkész az úrvacsorát, valamint a keresztségek kiszolgáltatása is ezen asztal mellett megy végbe. (Forrás: Pallas Nagylexikon; <http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/103/pc010366.html#7>)

²⁷ **Timótheus Árvaház:** A Vág bal partján fekvő, több mint egy hektáros terület és a rajta lévő épület egykor a református egyház tulajdonát képezte, majd a Beneš-dekrétumokra hivatkozva államosították azt. A harmincas évek a marcelházi gyülekezet fiataljaiban egy bibliakör alkalmával megfogalmazódott a kérdés: ‘Hol található ma Jézus, és ha ma születne, ki fogadná be őt?’ Ezt a felvetést továbbgondolva jutottak el odáig, hogy a legnagyobb segítségre a legelesettebbeknek, az árva kisgyermekeknek van szükségük. Ötletük nyomán megalakult a Béthel Egyesület, amely először Marcelházán, majd Kiskoszmályon, Léván és végül, 1938-ban, Galambos Zoltán püspöksége alatt 1938-ban készült el a *Timótheus Árvaház* Komáromban. A Béthel Egyesület

az akkori városi tanácstól igényelt alkalmas földterületet, és a testület azzal a feltétellel tett eleget kérésüknek, hogy egy éven belül felépítik az árvaházat. A hívek – időt, energiát nem sajnálva – alig négy hónap alatt teljesítették a feladatot. Szinte téglánként hordták össze a szükséges építőanyagot. A munkálatokba nem csak a környékbeliek kapcsolódtak be, voltak, akik 100 kilométeres távolságból jöttek, hogy segítsenek. A Timóteus-palotának nevezett árvaházba 1938 őszén 25 gyermek költöztetett be. Árvaházból pionírházAz árvaház szerencsésen átvészelte a háborús időket is, az azt követő békét viszont már nem élhette túl. A háború utáni rendszer urai „az állam szempontjából megbízhatatlan jogi személynek” minősítették ezt a szeretetotthont és a Beneš-dekrétumok alapján államosították. Később, 1948-ban a Béthel Egyesületet is feloszlatták. Az azt következő időszakban főként úttörőházként működött, az utóbbi jó pár évben viszont már üresen áll. A kilencvenes évek kezdetétől többször cserélt gazdát, hol a város, hol a járási hivatal tulajdonában volt az épület. A rendszerváltást követően a református egyház folyamatosan próbálta az éppen aktuális tulajdonostól visszaigényelni az ingatlant, de sikertelenül. Minden mozdíthatót elvittekAz évek óta üresen álló épületből minden mozdítható eltűnt, egy ép ablaka sem maradt, helyenként beszakadt a tető, sok helyen a falakból rángatták ki a vezetékeket.Az épületben elsősorban idős emberek bentlakásos otthonát szeretnék kialakítani. (Forrás:

https://www.google.sk/?gws_rd=ssl#q=Tim%C3%B3tehus+%C3%A1rvah%C3%A1z+Kom%C3%A1rom)

²⁸ **Egyházi élet korlátozása az '50-es években.** A kor jellemzői: államosítás, egyházi földek elvétele, 1945 után a magyar iskolarendszer felfüggesztése, hitoktatás állami korlátozása. Az '50-es években még nincs szervezett egyházstruktúra Szlovákiában. 1952-ben lesz majd az első zsinat. Az egyház intézményrendszere teljesen megszűnt. Az 1949-es egyházi törvény szabályozta az egyházak munkáját a társadalomban és bevezeti az egyháziügyi titkárok (járási, kerületi, minisztériumi) rendszerét. A szocialista állam ezen a titkári rendszeren keresztül ellenőrzi, felügyeli az egyházat. Az '50-es években az egyszerű lelkészi helyettesítést is a járási titkárral kellett egyeztetni. Az egyház gazdálkodásának felügyelete, a lelkészi szolgálat állami engedélyhez kötött, a lelkészeket hűségesküvel kötelezik a szocialista állam iránti lojalitásra. Az egyházi belmissziót az '50-es években az állam teljesen betiltja az egyház vezetésén keresztül. (Forrás: Dr. Somogyi Alfréd apácaszakállasi lelképásztor, a Selye J. Egyetem Református Teológiai Kara Gyakorlati Teológiai Tanszékének és az Egyháztörténeti Tanszéknek az oktatója)

²⁹ **Reszlovakizáció a Szlovákiai Református Keresztény Egyházban** 1945-ben a Szlovákiai Református Keresztény Egyház tagjának 111 696 fő vallotta magát, a hívek mintegy 90%-a magyar nemzetiségű volt, a fennmaradó része szlovák. A csehszlovák kormány a magyarok, s így a magyar reformátusok egységét reszlovakizációs akcióval akarták megbontani. Sajnos, egyes vidékeken az ügyes propaganda és ígéretek azt a reményt ébresztették fel, hogy a reszlovakizáltak megkapják az állampolgárságot, megmaradnak földjeik stb. s így akadt olyan gyülekezet, ahol a református magyarok többsége reszlovakizált. Ezt az államhatóság azonnal kamatoztatni akarta azzal, hogy ilyen helyeken szorgalmazta a szlovák nyelvű református istentiszteletek tartását. Így például a verebélyi (Vráble) járási hivatal megtiltotta a tőhőli (Tehla) leányegyházközségben a magyar, és elrendelte a szlovák nyelvű istentisztelet tartását. A keleti egyházmegyékben több vegyes nemzetiségű gyülekezetben a magyar nyelvű istentiszteleteket néhány év leforgása alatt teljesen megszüntették.

„Bár a [Szlovákiai Református Keresztény] egyházat elsősorban magyar nemzetiségű hívek alkották, élén [1945 után] hivatalosan tiszta szlovák vezetőség állt. A kálvinisták egyházi előjárója Ján Tomašula kassai lelkész, helyettese Andrej Matašik szenior lelkész, a Szlovák Nemzeti Tanács demokrata párti képviselője, míg világi előjárója Vojtech Ozorovský lett. Az egyházat a nemzeti vonal mentén osztották fel: 3 szlovák és 6 magyar egyházmegye között. Néhány kivételtől eltekintve a lelkészeknek nem volt állampolgárságuk, így az egyházon belül nem tölthettek be hivatalos funkciókat; 1947 végén a 166 aktív lelkészből csak 21 volt szlovák nemzetiségű. Már 1947 végén le kellett volna zárulnia annak az átmeneti időszaknak, amikor az egyházat a teljesen szlovák Szervezőbizottság képviselte. Lezajlottak az alkotmányozó szinódusi választások, ám azt lehetetlen volt összehívni, mivel a küldöttek nagy része nem tudta igazolni állampolgárságát, ezért a provizórium továbbra is fennmaradt. Problémát jelentett az államhatalom azon követelménye is, hogy az államnyelv legyen az istentiszteletek nyelve, hiszen a kálvinisták azt hangsúlyozták, hogy azon a nyelven kell prédikálni, amit a hívek értenek. Az ilyen követelések az erőszakos kitelepítés indokául szolgálhattak, ezért az egyház tagjai nagyon óvatosan jártak el”. (Források: Szabó Antal: A Szlovákiai Református Keresztény Egyház története I. Regio - Kisebbségstudományi Szemle, 1990. 1. évf. 3. szám; Jan Pešek: A protestáns egyházak Szlovákiában 1945–1989 között. In: *Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után* (szerk. Balogh Margit). MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 2008)

³⁰ **Könyves István** (1923 – 1995): 1923. február 6-án született Nagyszeretva (Veľká Stretava) községben, a nagymihályi (Michalovce) járásban. Elemi iskoláit a kassai járásban lévő Petőszinyén (Svinica) végezte. 1943-

ban érettségizett az eperjesi (Prešov) evangélikus kollégiumban. Teológiai tanulmányait a Pozsonyi Evangélikus Teológiai Karon végezte, ahol 1947-ben letette a második államvizsgát. Mindkét lelkészképesítő vizsgáját Kassán tette le 1947-1949 között. Szolgálatát 1947. júliusában segédlelkészként kezdte a komáromi gyülekezetben, ahol 1950-től volt megválasztott hitoktató. 1952., március 30-án iktatták be hivatalába és lett a meyercsi gyülekezet megválasztott lelkipásztora. 1960. szeptember elejétől működött mint megválasztott lelkipásztor Marcellházán. A Komáromi Egyházmegyében könyvtárosi tisztséget töltött be és tagja volt az egyházépítő bizottságnak. 1995. augusztus 3-án hűt el. (Forrás: A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház zsinati levéltára.)

³¹ Szlovákiában az ötös a legrosszabb, az egyes a legjobb jegy.

³² **diakónus:** egyházi szolgálatokat teljesítő személy. A fogalom felekezetenként eltérő tartalmú. A protestáns egyházakban a gyülekezetben segédkező, nem lelkési személyt nevezzük diakónusnak, aki lehet például betegápoló vagy ifjúsági vezető, önkéntes gyülekezeti munkás. A diakónus a szeretetszolgálatért felel. Forrás: <http://hu.wikipedia.org/wiki/Diak%C3%B3nus>

³³ **presbiter** (a görög preszbüterosz, idősebb szóból) az ókeresztény egyházak elöljáróinak neve volt. A régi keresztény egyházakban az izraelita zsinagógai alkotmány mintájára elöljárókat választottak, akik bizonyos hatalmat nyertek, felügyeltek az istentiszteletnél a rendre, kezelték az egyházközség ügyeit és felügyelték az egyháztagok erkölcsi magaviseletét. A protestáns egyházakban a presbíterek a lelkész mellé választott, világiakból álló döntéshozó testület (presbitérium) tagjai. (Forrás: <http://hu.wikipedia.org/wiki/Presbiter>)

³⁴ **Csiba Zoltán:** református lelkész. 1977. november 1-jén Komáromban született. Teológiai tanulmányait 2007. novemberében fejezte be a Selye J. Egyetem Református Teológiai Karán Komáromban. 2008-tól 2014-ig volt komáromi segédlelkész. 2014-től a madari gyülekezet megválasztott lelkipásztora.

³⁵ **Jókai-ház.** A Jókai utca 28. számú ház udvarán látható oszlopos tornác állítólag Jókai Mór szülőházából, a Vármegye utcai egykori Katz-házból származik. „A ház, amelyben a Móric nevű gyermek megszületett, a Katz-ház nevet viseli, de nevezik a «néma ház»-nak is, mert nincsenek utcára nyíló ablakai. A vallásüldözések korában a hitükhöz ragaszkodó kálvinisták építették ilyen némának és vaknak a házat, hogy az utcáról leselkedő szemek és rosszindulatok ne zavarják egyszerű istentiszteletüket, amely imából, bibliamagyarázatból és zsoltárecsengésből áll”. (Forrás: Szini Gyula: Jókai. Egy élet regénye. *Nyugat*, 1927. 21. szám)

³⁶ **Kossár András** (1917-2006): református lelkész, az egykori dél-nyitrai egyházmegye esperese. Komáromban született, 1935-ben érettségizett a komáromi Szent Benedek Rendi Katolikus Gimnáziumban. 1940-1941. között a kampeni Teológiai Főiskolára járt. A losonci Református Lelkészképző Szemináriumából átiratkozva, 1939. februárjától a pápai Református Teológiai Akadémia rendes hallgatója lett, teológiai tanulmányait 1941-ben fejezte be. Mindkét lelkészképesítő vizsgáját Pápan tette le 1941-1942 között. 1941-1944 között Ipolyságon volt missziós káplán mint a perőcsényi református esperes segédlelkésze. Albérletben lakott, mert a városban – ahol Kossár András távozása után 1991-ig szünetelt a gyülekezeti élet, mivel nem kaptak lelkészt – nem volt parókia. 1945-ben Komáromban káplán. 1949-ig Dunamocson helyettes lelkész, majd 1993-ig ugyanitt megválasztott lelkipásztor volt. (Források: Kossár Ila személyes információi alapján, *Kálvinista Szemle*, LXXVII. évfolyam 5. szám, 2006. május, Kuczy Lajos összefoglalója 1998-ból: <http://www.ipolysag.reformatus.sk/tortenet.htm>)

³⁷ **Horváth Zsigmond** (1914-1993): református lelkész, püspök. Teológiai tanulmányait a losonci teológiai szemináriumban fejezte be 1938-ban. 1941-ig segédlelkészként szolgált Hontfűzesgyarmaton, Vágfarkasdon, Vámosladányban és Búcsón. 1941-ben a hontfűzesgyarmati gyülekezet lelkipásztorául választotta meg, ahol 1948-ig szolgált. Majd a búcsi reformátusok hívták meg az egyházközség élére, itt 1949-től 1972-ig szolgált. Az ő szolgálata alatt a búcsi volt Szlovákiában az első gyülekezet, amelyik emléket állított a második világháborúban elesett lelkészeknek. 1964-1971 között a dél-nyitrai egyházmegye esperese volt. A komáromi gyülekezet 1973-ban választotta meg lelkipásztorául, s itt szolgált egészen haláláig. 1972-ben a Szlovákiai Református Keresztyén Egyház első püspökhelyettesévé választották, Varga Imre püspök halála után pedig a püspöki teendőket látta el egészen az új választásokig. A Komáromban 1984. május 4-én ülésező Zsinat püspökké választotta. (Forrás: <http://reformata.sk/mutat/2052/>)

³⁸ **Mácza Mihály** (sz. 1942): történész, politikus, a komáromi Duna-menti Múzeum munkatársa. Kassán született, 1959-ben érettségizett Szepsiben. 1959–1964 között a Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karán

szerzett történelem–magyar szakos oklevelet. Egyéves katonai szolgálat után 1965 szeptemberétől 1970 szeptemberéig a Csemadok Központi Bizottságának Titkárságán dolgozott népművelési szakelőadóként, majd a közművelődési és tudományos osztály vezetőjeként. Ezekben az években tevékenyen részt vett a magyar ifjúsági klubok mozgalmában, a pozsonyi József Attila Ifjúsági Klub munkájában, a Magyar Ifjúsági Szövetség szervezésében. 1964–1965-ben a magyar ifjúsági klubmozgalom lapját, a Hang-ot, majd a Népművelés mellékleteként megjelenő Így Élünk Mi-t szerkesztette. Mindennek következtében kénytelen volt feladni állását. 1970 ősztől a komáromi Duna-menti Múzeumban kezdett dolgozni, előbb történészként, 1979-től a társadalomtudományi osztály vezetőjeként, majd 1990-től igazgató-helyettesként. Létrehozta és gyarapította a múzeum újabb kori történeti gyűjteményét, számos időszakos és néhány állandó múzeumi kiállítást rendezett, illetve megírta e kiállítások forgatókönyvét. 1974-től titkárként szervezi a Komáromi Múzeumbarátok Körének tevékenységét, 1979–1998 között szerkesztette a Múzeum Iuxta Danubium c. évkönyvet. Négy évtizede foglalkozik Komárom és vidéke történelmének, művelődéstörténetének, ipar- és településtörténetének kutatásával, e tárgykörökben számos tanulmányt, ismeretterjesztő cikket publikált, előadásokat tartott és több önálló kötete is megjelent. 1990–2002 között Komárom Város Önkormányzatának volt a képviselője, a magyar politikai pártok egyesülése után 1998–2000 között az MKP Komáromi Városi Szervezetének alapító elnöke, 1999 januárjától 2002 áprilisáig – nyugdíjba vonulásáig – Komárom város alpolgármestere. Munkásságáért Komárom Város Önkormányzata 2003-ban Pro Urbe-díjjal tüntette ki. 2010-ben Budapesten a Kisebbségekért Díjat vehette át. (Forrás: http://hu.wikipedia.org/wiki/M%C3%A1czsa_Mih%C3%A1ly)

³⁹ **Múzeumbarátok Köre** A Kör a Duna-menti Múzeum munkáját segítő önkéntes testületként alakult 1972-ben, és tagjai a 70-es években – a nagy lakótelep-építések idején – számos tárgyi emléket mentettek meg a lebontásra ítélt házakból. A kör jelenleg városvédő feladatokat lát el és közönséget alkot a kiállítások megnyitói. A lelkes csapat negyven éve megszakítás nélkül végzi tevékenységét, és havonta rendszeresen találkozik. Ezeken a havi találkozókon mindig elhangzik valamilyen ismeretterjesztő előadás, vagy megbeszéljük az éppen aktuális problémákat. A csoport gondolja a város híres szülötteinek sírjait, műemlékek megmentésén, emléktáblák elhelyezésén munkálkodik. A szervezet fennállása óta 2 806 tárggyal gyarapította a komáromi Duna Menti Múzeum gyűjteményét, tagjai részére 42 tanulmányi kirándulást és több előadást szervezett. Városvédő tevékenységéért. 1997-ben megkapta a Pro Urbe (A Városért) díjat. (Forrás: <http://www.hirek.sk/multunk/20120327114202/40-eves-a-Komaromi-Muzeumbaratok-Kore.html>)

⁴⁰ **Bihary Mihály: A régi Komárom (Egy borbély emlékirata)** c. könyvét szerkesztette, válogatta és a bevezető tanulmányt írta dr. Polgárdy Géza. A könyv 1996 karácsonyára jelent meg a GILDE VERLAGS-UND HANDELS-GMBH SCHWEIZ kiadásában. „Bihary Mihály városkutató, szorgalmasan gyűjtötte az ősi város kultúrtörténeti emlékeit, történelmi és társadalmi eseményeit. 1924-től tevékeny szerepet vállalt a város egyesületeiben. 1951-ben alapító tagja volt a CSEMADOK-nak (Csehszlovákiai Magyarok Demokratikus Szövetsége), majd a Komáromi Múzeumbarátok Körének. Berendezte az „Emlékszobát”, amelyben az általa évtizedek szorgos munkájával összegyűjtött anyagot rendszerezte. A kötetben írásainak egy része található, amelyek a rév-komáromi *Dunatáj* című lapban láttak napvilágot.

Bihary Mihály 1905-ben született Komáromban. Két világháborút élt meg, 1938-tól 1944-ig többször hívták be katonának. A borbélymesterség fortélyait nagybátyja műhelyében sajátította el. Vigasztalója, híradója és szinte lelki támasza lett azon komáromi testvéreinknek, akiknek 1945 után el kellett hagyniuk szülőföldjüket. 1967-ig, nyugdíjazásáig a fodrász szakmában dolgozott. Műhelye a társadalmi érintkezés, a hírek kicserélésének is a helyszínévé vált. Rengeteget olvasott, jelentős könyvtárat gyűjtött össze. Idővel minden szabad idejét a várostörténetnek szentelte. Az összegyűjtött tárgyi emlékekből önerőből református emlékszobát és helytörténeti gyűjteményt hozott létre. Egyik alapítója volt a Duna Menti Múzeum baráti körének. Élete nemcsak a családé, de az egész Komáromé volt. Komárom városa 1994-ben „Pro Urbe” kitüntetéssel ismerte el a munkásságát. A város szeretete, hazaszeretete, emberbaráti szeretete szorosan kapcsolódott Isten-szeretete mellé”. (Forrás: Dr. Polgárdy Géza, id. Trugly Sándor, *Komáromi Lapok*, 1998. nov. 27).

⁴¹ **Dr. Polgárdy Géza:** jogász, szociológus. Született 1946. május 11-én Mátrafüreden. Édesapja mindmáig az egyetlen Magyar Turista Lexikon szerkesztője, több útikalauz írója, turista szaklapok szerkesztője volt a háború előtt. A háború után internálótáborba került, pályája kettétört. Dr. Polgárdy Géza első diplomáját az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán szerezte, jogi doktorrá 1977-ben avatták. Jogtanácsosi szakvizsgát is tett. A második diplomáját az ELTE bölcsészkarán kapta, 1990-ben lett okleveles szociológus. 1992-ben szerzett jogász-közgazdász oklevelet. Első írása 1980-ban jelent meg. A Honismeret, Confessio, Magyar Nemzet, Új

Tükör, Új Ember, Reformátusok Lapja, Dátum, Pesti Hírlap és számos egyéb lap közölte írásait. (Forrás: Polgárdy Géza: *Nyisd fel hát a te szemeidet* c. könyve, amely 1993-ban jelent meg Budapesten a szerző kiadásában).

⁴² **Szabó Károly** (1926-2009): mestercukrász, az Ausztria Cukrász Szövetség elnökségi tagja. Aradon született, itt tanulta ki 1941-1944 között a cukrásmesterséget a Nagybányai Cukrászdában. 1945-től 1969-ig Bécs több cukrászdájában dolgozott, közben hét évig Bejrútban (Libanon) volt cukrásmester. 1961-től 27 éven át az Alsó-ausztriai Iparkamara, magasfokú oktatója volt. 1968-ban Bécsben megalapította a Szabó cukrászdát, ahol Ausztriában elsőként kezdett kézzel gyártott marcipánfigurákat forgalmazni. 1985-ben Puchbergben cukrászdát, panziót, majd marcipánmúzeumot alapított. 1990-ban Csepelen marcipánműhelyt, majd 1994-ben Szentendrén, 2004-ben pedig Pécsen Marcipánmúzeumot és Cukrászdát alapított. (Forrás: http://www.whoiswhoeverlag.ch/versionnew/ungarn/verlag/63.php?txt_Language=HU&real_str_PersID=44003627&uniqueID=730090b8-40b8-48b2-8f7c-e085d5828ed3)

⁴³ **Dévai Szent Ferenc Alapítvány:** Böjte Csaba ferences rendi szerzetes által létrehozott gyermekmentő szervezet intézménye. A szervezet célja az Erdélyben embertelen körülmények között, sokszor az éhhalál szélén tengődő gyermekek felkarolása. Mára több száz gyermek nevelkedik az intézmény valamely otthonában. Böjte Csabát több helyen eltöltött papi szolgálata után 1992-ben Dévára helyezték, ahol oltalmába fogadott néhány utcagyereket, és a lakatot leverve az elhagyott és évtizedek óta üresen álló ferences kolostorba költöztek. A román hatóságok ezt nem nézték jó szemmel, és többször felszólították az épület elhagyására. Böjte Csaba válasza az volt, hogy a gyerekeket rakják az utcára a rendőrök. Ez nem történt meg.

Az árvákat befogadó ferences szerzetesnek hamar híre ment Déván. Mára Böjte Csaba nevét és tevékenységét ismerik egész Erdélyben, Romániában, Magyarországon, Nyugat-Európában és a tengerentúlon is. Döbbenetes és lélektörő nyomorúságos körülmények közül gyűjti maga köré a kilátástalan sorsú gyermekeket. Nem csak ételt, otthont, ruhát biztosít nekik, de törődik tanításukkal, szellemi és lelki fejlődésükkel, vallási és erkölcsi nevelésükkel. A Hunyad megyei gyámhatóság 1998-ban ismerte el hivatalosan a gyermekotthont mint magán gyermekvédelmi központot. A gyermekotthonnak saját óvodája, iskolája és kiszolgáló épületei vannak. Déván a kolostorral szembeni két tömbházat megvásárolták, a gyermekek itt kaptak otthont főállású nevelőszülőknél, családoknál. Egy családnál nyolc-tíz gyermek nevelkedik, lehetőleg különböző korúak, hogy a nagyobbak segíteni tudjanak a kisebbek gondozásában. A gyermekotthonnak ma már Erdély több városában van intézménye. A szervezetet működtető Szent Ferenc Alapítványhoz befolyó adományokból több telket és ingatlant vásároltak. Költségvetésük szinte teljes részét adományokból finanszírozzák, állami támogatást mind Romániától, mind Magyarországtól igen csekély mértékben kapnak. Böjte Csaba bevallása szerint egy gyermek egy napi megélhetése egy euróba kerül.

(Forrás: http://hu.wikipedia.org/wiki/D%C3%A9vai_Szent_Ferenc_Alap%C3%ADtv%C3%A1ny)

⁴⁴ **Böjte Csaba** (sz. 1959): ferences rendi szerzetes, a Dévai Szent Ferenc Alapítvány alapítója. Autószerelőnek tanult, majd egy évig bányásztként dolgozott a Hargitán. Ezzel a döntéssel, akaraterejét próbára téve, lelkiekben már a papi pályára készült. Édesapja költő volt, s egy verse miatt a Ceausescu-rezsim bírósága hét évi börtönrre ítélte, ahonnan négy és fél év múlva szabadult. A börtönben elszenvedett kínzások és egyéb megpróbáltatások következtében szabadulása után másfél hónappal meghalt. Fiának ez alapvető momentum volt annak megértésében, hogy a baj nem az emberben, hanem a tudatlanságban lakozik. Ennek hatására döntötte el, hogy pap lesz. A ferences rendbe még 1982-ben jelentkezett, a legnagyobb titokban. Tanulmányait Gyulafehérváron és Esztergomban végezte, 1989-ben szentelték pappá. Több helyen eltöltött papi szolgálata után 1992-ben Dévára helyezték, itt alapította meg a Szent Ferenc Alapítványt árva és elhagyott gyerekek felkarolására, gondozására. (Forrás: http://hu.wikipedia.org/wiki/B%C3%B6jte_Csaba)

⁴⁵ **Élő Víz pénzalap.** A Komáromi gyülekezet presbitériumának jóváhagyólagos tudomásulvételével 2001. november 26-i hatállyal bejegyezték az illetékes szervek az „Élő Víz” pénzalapot, melynek alapítója özv. Koroncz Dezsőné, Bihary Jolán, a gyülekezet presbitere. Az alap azzal a céllal jött létre, hogy segítse a gyülekezetben kibontakozni a szeretetszolgálatot. Az alap ügyvezetője Fazekas László lelkipásztor, ellenőre pedig Török Ágota. Az igazgatótanács tagjai: Csízi László elnök, Nagy Árpádné, Dr. Petőcz Mária, Fazekas Zsuzsanna és Antal József mérnök. (Forrás: a 2001. decemberi Kis Tükörben, a Rév-komáromi Református Keresztyén Egyház hivatalos lapjában megjelent információ alapján.)

⁴⁶ **Fekésházy Gyula** (1926-2007) református lelkész: Mokcsamogyoróson született. Szolgálati helyei: Sárospatak, Kassa, Zeherje, Radnót, Negyed. (Forrás: A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház zsinati levéltára)

⁴⁷ **Tatár István:** református lelkész. 1975-ben született Kolozsváron. Teológiai tanulmányait 1999-ben kezdte meg a komáromi Calvin J. Teológiai Akadémián, melyet 2004-ben fejezett be. 2004. október 1-jétől komáromi segédlelkész, 2006-tól Kisújfalu megválasztott lelkésze. (Forrás: A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház zsinati levéltára)

⁴⁸ **Protestáns Nőegylet.** Pap Gábor (1827-1896), a Rév-komáromi Református Egyházkerület püspökének munkássága alatt 1881-ben megalakult a „Rév-komáromi Protestáns Jótékony Nőegylet” a szegény sorsú iskolás gyermekek ruházatának és tankönyveinek ellátására. A Nőegylet első elnöke Konkoly Thege Balázsné szül. Szabó Eszter, alelnöke Pap Gáborné szül. Cziike Karolina, pénztárosa Berinkey Antalné, titkára Kosár Dezső volt. Az egyesület védnökségét Tisza Kálmánné, szül. Dégenfeld Ilona grófnő vállalta. A Protestáns Nőegylet 1945-ig működött; mivel az államhatalom nem engedélyezett semmilyen egyházi kezdeményezést, ezért a csak 45 év elteltével, 1990. áprilisában, a bársenyos forradalom után folytatta ismét munkáját. Újjáalakulását követően háromféle célt tűzött ki maga elé: a hitméllyítő, az egyháztársadalmi és a szeretetmunkát. (Források: Cséplő Bálint mérnök, a komáromi gyülekezet gondnokának írása, <http://www.kcssz.hu/partner/komaromi-protestans-noegylet-rev-komarom?subSiteId=1>)

⁴⁹ **Búcsi Lajos** (1923-2013): református lelkész. Kisújfalu szül. Nehézy Károly és Tóth István a tehetséges gyermeket saját költségükön írták be az érsekújvári gimnáziumba, ahol 1944-ben érettségizett. Teológiai tanulmányait Pápán végezte (1948), majd Pápán maradt mint szenior és tanársegéd. 1954-ig mint lelkész Mezőfalván pásztorolta a kitelepítetteket. 1955. áprilisában kérvényezte a csehszlovák állampolgárságot. Kétyen, Vezekényben és Nyírágón volt lelkész, mindhárom helyen templomot és parókiát épített. Komáromban, Párkányban és Tanyon is szolgált. A Calvin J. Teológiai Akadémián óraadó tanárként tanított, és a könyvállományt rendezte. Számtalan fordítást készített főleg latinból az első és másodgenerációs reformátorok írásaiból (Béza T., Kálvin J., Pictetus, Turretini). Vezette Kisújfalu krónikáját a '90-es évektől, és összegyűjtötte a népi hagyományokat a „*Bölcsőtől a koporsóig*” c. írásában. (Forrás: Kis Jolán mérnök, doktor személyes információi alapján).

⁵⁰ **Dobos Károly** (1902-2004): református lelkész. 1920-ban kezdte el tanulmányait a budapesti Református Theológiai Akadémián. 1922-1924 között ösztöndíjasként az Egyesült Államok-beli Daytonban tanult, majd Pittsburgh-ben magántanári fokozatot szerzett. Tanulmányai mellett két kis magyar bányászgyülekezet lelképásztori szolgálatát látta el Vintondale-ben majd Daisytownban. Amerikában ismerkedett meg a CE Szövetséggel, s ekkor határozta el, hogy hazatérve aktívan részt vesz az ifjúsági munkában. 1928-tól a Keresztyén Ifjúsági Egyesület (KIE) újjászervezésében munkálkodott, 1928-tól 1938-ig országos református ifjúsági titkár, 1929-től a Soli Deo Gloria Egyesület elnöke, majd 1942-ig az SDG budapesti csoportjának elnöke volt. 1938-tól 1952-ig a Budapest Fásori Református Egyházközség lelkésze. A második világháború alatt – a Jó Pásztor Missziói Bizottság keretében, melynek 1942-től tagja volt – zsidókat mentett, bűjtatott, hamis okmányokkal segítette az üldözötteket. Munkájáért megkapta a Világ Igaza kitüntetését. 1948-ban – Ravasz László püspök megbízásából – megalapította az Angliai Magyar Református Egyházat, melynek gyülekezeteit főleg angol háztartásokban dolgozó magyar nők és a diktatúra elől Angliába menekült magyar reformátusok alkották. Az ötvenes évek elején a kitelepítettek segélyezését szervezte, amiért 1952-ben Szank-Móricgát-Kiskunmajsa-Kömpöc gyülekezetébe helyezték át. Móricgáton 1957-ben templomot épített. 1964-től nyugdíjba vonulásáig (1978) Pesthidegkút és Nagykovácsi gyülekezetében volt lelkész. 1975-ben a Londoni Lepa Központ meglátogatása után megalapította a Magyarországi Lepamissziót, amelyben a betegeknek kötszert készítettek, gyógyszereket, ruhákat küldtek. Az általa alapított misszió ma is működik, gyógyszereket, orvosokat küld a világ 15 országába. Ezért a munkájáért a Szent Lázár lovagrend arany plakettjével tüntették ki, majd 2000-ben megkapta Magyar Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztjét. (Forrás: Miklya Luzsányi Mónika: *Az igazak útján - Dobos Károly élete*; Harmat Kiadó, Budapest, 2005.)

⁵¹ **Dr. Szénássy Zoltán** (1925-2011): író, helytörténész, komáromi gimnáziumi tanár, közéleti személyiség. A Komáromi Református Tanárképző Intézetben kezdte meg tanulmányait, a háború kitörése miatt itt csak három évet végzett el, majd Pápán a tanítóképzőben érettségizett. 1949-ben alapiskolán kezdett tanítani. Egyetemi tanulmányait 1956-ban a pozsonyi Comenius Egyetemen fejezte be, ahol magyar-történelem szakos tanári oklevelet szerzett. 1956 szeptemberétől 1960-ig a komáromi Magyar Tannyelvű Pedagógiai Iskolában tanította a

jövendőbeli óvónőket, majd a 11 éves középiskola (a mai Selye János Gimnázium) mindkét tagozatán a történelem és a földrajz tantárgyakat oktatta. Negyvenkét év aktív tanítást követően 1991-ben nyugdíjba ment. 1970-ben szerzett doktori oklevelet. A Jókai Közművelődési és Múzeum Egyesület tiszteletbeli elnöke volt. Presbiterként 12 évig szolgálta a révkomáromi református egyházközséget. 10 évig szerkesztette a Kis Tükör református lap „Eklézsiánk múltjából” című rovatát. Számos folyóiratban (Confessio, Dolgozók Lapja, Dunaj-Duna, Élet és Tudomány, Hét, Szabad Földműves, Népművelés, Honismeret, 24 óra, Irodalmi Szemle, Madách Naptár, Új Szó, Komáromi Lapok, Református Egyház, Turista Magazin, Új Forrás) közölt írásokat. 16 könyve közül 14 Komárom történetével és a város neves személyiségeivel foglalkozik. Kitüntetései: Észak-Komárom, Dél-Komárom és Neszmély Pro Urbe-díj, 2009., Pro Probitate – Helytállásért díj 2010., Szülőföld-díj, 2012., Külhoni Magyarágért Díj (posthumus).

(Forrás: http://hu.wikipedia.org/wiki/Sz%C3%A9n%C3%A1ssy_Zolt%C3%A1n)

⁵² **Gáspár Tibor** (1928-2011): tanár. A csilizközi Kulcsodon született, édesapja református lelkész volt. A Pápai Református Kollégiumból kikerülve a mezőgazdaságban dolgozott, majd tanulmányait Pozsonyban folytatta. Magyar-történelem szakos tanárként 1955-ben lépett a katedrára, s egy év megszakítással 46 esztendő telt ott. "Az iskola volt az otthona, ahol az évek során hozzávetőleg ötezer diákja volt. A tanítást követően délután, este próbák, tervek papírra vetése, szervezőmunka, felkészülés. Az általa irányított irodalmi színpadunk fogalom lett a szlovákiai magyar színpadi mozgalomban. Körülbelül 1500-an szerepeltek az elmúlt évtizedben bemutatott 62 összeállításban, lírai oratóriumban és diákjátékban, 64 tanítványa ért el élenjáró helyezéseket az országos versenyekben. Egy emberélet, negyvenhat évi tanári szolgálat számokban" - írta Kustján Ilona tanárnő Gáspár Tiborról, korábbi osztályfőnökéről a Komáromi Öregdiák újságban a 80. születésnapjakor. 1993-ban megkapta a komáromi önkormányzat kitüntetését, a Pro Urbe Díjat, 2000-ben pedig a Czabán Samu Díjat. (Források: <http://www.parameter.sk/rova/regio/2011/08/14/elhunyt-gaspar-tibor-legendas-komaromi-tanar2011>, <http://www.hirek.sk/itthon/20110815172755/Orok-nyugalomra-helyeztek-Gaspar-Tibor-tanar-urat.html>)

⁵³ **Molnár Bálint** (sz. 1911): református lelkész. Pilismaróton /Esztergom megye/ született, a pápai főgimnáziumban tette le az érettségit 1930-ban, s ekkor határozta el, hogy lelkészi pályára Beiratkozott a pápai Teológiai Akadémiára, de az itt eltöltött négy évben – bár mindig a legjobbak között volt tanulmányait tekintve – élő hitre nem tudott eljutni, így a kápláni vizsga letétele és fél éves segédlelkészi szolgálat után leköszönt tisztségéről, s hazament szülei kisgazdaságába. 1942 októberéig falujában, Pilismaróton szolgált segédlelkészként, közben külön engedéllyel letette a 2. lelkészképesítő vizsgát is. Pilismarótról Rév-Komáromba, onnan Vágfarkasra helyezte át a felsőbb hatóság. 1943-tól lelkészként Komáromban szolgált nagy hálaadással Isten életre szabadító kegyelméért. A Református Evangélizáció Bizottság Társasága evangélizáló országos lelkésznek hívta meg. (Forrás: Cséplő Bálint mérnök, a komáromi gyülekezet gondnokának adatai alapján).